IZRAZ

ČASOPIS ZA SVA KULTURNA PITANJA

BROJ 7-8. KOLOVOZ — RUJAN 1939. GOD. I.

Marija Radić:

NARODNA OBRANA U HRVATSKOJ

(Članak tiskan u 3. broju »Vijesti petrogradskoga slavenskoga dobrotvornoga društva«, »Izvjestija S. Peterburgskago slavjanskago blagotvoriteljnago obsčestva« g. 1903. str. 27—34.)

Pokret, koji je nastao u Hrvatskoj prije pola godine otprilike, ne može se nazvati drukčije, nego narodnom obranom.

U Hrvatskoj ima nekoliko stotina madžarskih željezničkih činovnika, koji su ovdje postavljeni u protimbi s jasnom odredbom § 46. hrvatsko-ugarske nagodbe, a koji i u službi i u razgovoru s općinstvom upotrebljuju samo madžarski jezik, ili u krajnjoj potrebi njemački, također u opreci s jasnom odrebom spomenute nagodbe, upravo u opreci s § 57, koji glasi: »Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se također hrvatski jezik službenim jezikom unutar granica kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«.

Unatoč toga drže se Madžari surovo i upravo barbarski; hrvatske seljake i seljakinje nazivaju »marvom«, a hrvatsku inteligenciju, koja brani narodni jezik, nazivaju »buntovnicima«, proganjaju ih sudbenim procesima, a katkad i silom izbacuju iz vlakova.

Ti se činovnici na željezničkim stanicama usred hrvatskoga naroda mogu uporediti u današnje vrijeme s malenim otocima usred uzburkanoga mora. Ipak, osim jednoga Madžara, koji je u Zaprešiću (blizu Zagreba) uvrijedio hrvatske seljake, kad su oni zahtijevali, da se skine

protuzakonito izvješena madžarska zastava sa zgrade željezničke stranice, nikomu od tamošnjih parazita, koji sinovima hrvatskoga naroda otimlju koru kruha iz usta, nije bila dirnuta ni vlas na glavi. Ne treba jačega i rječitijega dokaza, da su Hrvati narod prosviječen i razuman, koji znade pravi uzrok i prave krivce današnje svoje nevolje: razlogom je — madžarska vlast u Hrvatskoj, a krivci su — grof Khuen Hedervary i njegovi madžarski janjičari.

Slobodno bismo mogli obići čitavu zemaljsku kuglu i nigdje ne bismo našli toliko nepravedne i neprirodne vlasti, kakva je madžaronska u Hrvatskoj. Madžari ne vladaju u Hrvatskoj svojom oružanom silom — oni je nemaju — nego im oružanu silu daje čitava monarhija, protiv koje se oni bore i kod svoje kuće i u inozemstvu, monarhija, koju su htjeli razdijeliti g. 1848., a od koje se nastoje odijeliti i sada pomoću Pruske, Italije i Turske.

Njemački car i pruski kralj Vilim II. svojim pohodom u Budim-Peštu g. 1896. još je povećao i podupro madžarsku osnovu, prema kojoj bi slobodni Madžari, Talijani i Turčin mogli vječno vladati nad svima Slavenima osim Rusije, a s vremenom i same Ruse odbaciti daleko u Aziju.

»Velika Madžarska« od Karpatskih gora do Jadranskog mora, kojoj bi se u najskorije vrijeme morala pripojiti Dalmacija te Bosna i Hercegovina, ta »velika Madžarska« ne bi mogla ni tri dana upravljati Hrvatskom, kad ni cijela Habsburška monarhija nije mogla ugušiti hrvatsku kraljevinu.

Na sreću svaki i najjednostavniji hrvatski seljak dobro poznaje zakon i vjeran je vladaru. Osim toga mnogi seljaci znadu, da će i u toj monarhiji slavenski narodi — čineći većinu — postići svoja prava, ali da se to ne može dogoditi prije, no što se slomi madžarska vlast u Hrvatskoj, u kojoj od 2 i pol milijuna stanovnika ima svega 90 tisuća Madžara, u kojoj gotovo ni jedan Hrvat ili Srbin ne zna i ne će znati madžarski.

I zato — svjestan toga, da je on jedini i pravi gospodar u svojoj domovini — digao se hrvatski narod na obranu svoga prava s knjigom zakona u ruci, jer silu upotrebljuju samo razbojnici ili očajnici. A hrvatski narod ne očajava. Naprotiv, on vjeruje, pače znade više nego ikad, da će madžarska vlast izgubiti svoje značenje i za druge

Slavene u monarhiji, čim bude svrgnuta u Hrvatskoj. Zato su hrvatski seljaci od Drave do mora energično tražili, da bi im se dopustile zakonom dozvoljene skupštine, na kojima bi im narodna inteligencija mogla rastumačiti sva njihova prava.

»Učit ćemo se, jer neukomu i Bog ne pomaže!« — stalo se čuti po cijeloj Hrvatskoj, u kojoj je kao iz zemlje niknuo čitav niz neustrašivih i darovitih govornika. Velika zagrebačka skupština od 11. ožujka, nadalje velika skupština u Karlovcu od 6. travnja jasno su pokazale, da će se od tih govornika s vremenom razviti pravi narodni apostoli, za kojima će poći ugledni i neugledni, bogati i siromašni, stari i mladi, muško i žensko, jer su njihove težnje svakomu poznate i svima korisne.

Čujmo njihove riječi, jer je u njima smisao i opravdanje čitavoga toga pokreta, koji je grof Khuen od mirnoga načinio krvavim, ali još zakonitijim:

Jezgra hrvatskoga naroda je seljaštvo, — seljaštvo sa svojim poštenim srcem, bistrim umom i žuljevitim rukama, — ali zabačeno i napušteno od svoje gospode. Gotovo nitko ga ne uči novim zadaćama života i nitko ga ne brani od starih nepravda. Od seljaka se traži jedino da plaća, pati i šuti. Tako se ne može nastaviti! »Gospodu ćemo prosuđivati ne samo po njihovom programu i po onomu što pišu u novinama, nego u glavnom po tomu, što govore narodu, čemu ga uče i kako ga brane. U prvom redu treba narod učiti, da madžarska ruka ne bi mogla udarati bez madžaronske batine, da tu batinu treba slomiti. To ne znači, da madžarone treba uništiti silom, nego jedino to, da ih je potrebno ubiti prezirom. »Ne skidajte šešira pred madžaronom, ne sjedajte s njim za isti stol, a sjedne li on k vama, otiđite od njega kao od kužnoga«.

Takve su se riječi govorile na skupštinama, a narod ih je pozdravljao kao evanđelje.

Ipak su drugi upozoravali narod, da će Madžari kao jedan čovjek ustati za svoje madžaronske sluge i za njihovoga vođu grofa Khuena; kad se slomi madžaronska batina, pokušat će madžarska ruka, da sama uhvati hrvatski vrat. Zato taj vrat treba da je toliko debeo, da ga madžarska ruka ne može obuhvatiti, t. j. svi Hrvati treba da se slože najprije među sobom, a onda sa Srbima i Slovencima. A da Madžari ne bi mogli pomoći svojim prija-

teljima, treba načiniti dvije stvari: potrebno je jasno i glasno govoriti i dokazivati na djelu, da Hrvat Madžara ne mrzi, da mu želi svako dobro ne samo u Ugarskoj, nego i u Hrvatskoj, samo neka ne ponizuje nju i njezin narod, ako ju ne može zavoliti. A k tomu treba još dodati: Ne prođe li vas, gospodo Madžari, i dalje volja, da gospodarite kod nas, pa još pomoću nasilja i otimačine, znajte, da uz nas žive naša braća, koja žive i uz vas i među vama, i nad vama, i za vama; mi nismo samo Hrvati, nego smo bili, jesmo i bit ćemo ujedno i Slaveni.

Iz svega se ovoga vidi, na kako zdravim i razumnim načelima je osnovan najnoviji hrvatski pokret, koji u prvom redu ide za tim, da od madžaronštine izliječi hrvatsku i srpsku inteligenciju, od madžaronstva, t. j. od slabosti karaktera, od zaostalosti u prosvijeti i od nesposobnosti za bilo kakav rad. Taj pokret ide nadalje za tim, da svima strankama bez razlike utuvi, da je njihova dužnost učiti, braniti i rukovoditi narod, a ne varati ga i voditi u propast, t. j. stati na put sramotnoj igri, koja — ne znaš, koga većma demoralizira: izbornike ili kandidate. Taj pokret teži napokon za ujedinjenjem svih Hrvata, a zatim i svih južnih Slavena, naročito Slovenaca, Hrvata i Srba u Habsburškoj monarhiji, u uvjerenju, da će tako jak i složan narod od 15 milijuna naići na savjet, potporu i pomoć visoko kulturnih Čeha, preporođenih Poljaka i nepobjedivih Rusa, što bi imalo za posljedicu i to, da bi zarobljeni Slovaci zbacili nepodnošljiv madžarski jaram.

Evo u čemu je smisao pokreta, koji je prava narodna obrana i po svojima načelima i po sredstvima, koja upotrebljava za postignuće svoje uzvišene i plemenite svrhe.

*

Grof Khuen Hedervary došao je u Hrvatsku u jesen g. 1883., ali za vrijeme svoga banovanja nije nijednom prisegao na hrvatski ustav.

U to vrijeme hrvatska i srpska inteligencija nalazila se već u žestokoj svađi radi Bosne i Hercegovine, a u hrvatskoj opoziciji bjesnila je sramotna stranačka polemika toliko silno, da su »pravaši« (pristaše Starčevićevi) i »obzoraši« (pristaše Strossmayerovi) jedni drugima poricali i poštenje i ljubav prema domovini. Unatoč svega toga ušlo je na izborima g. 1884. u hrvatski sabor 26

»pravaša« i 16 »obzoraša«, pa je opozicija u broju od 120 zastupnika imala oko ⅓ glasova.

U toj opoziciji bilo je dosta ljudi, koji niti u saboru, niti izvan njega nisu štedili Madžare i grofa Khuena, a uz tu odlučnu opoziciju pristala je cijela gornja Hrvatska, naime gradovi Bakar, Ivanić, Karlovac, Sisak, Križevci, Koprivnica, naime upravo oni gradovi, koji su sada središte najjačega otpora i madžarskoj sili i madžaronskoj vladi.

Marija Radić rođ. Dvořak kao djevojka

Grof Khuen odlučio je onda ukrotiti i opoziciju u saboru i gradove, pa je počeo sudbeno progoniti sve svoje protivnike, a da postigne svrhu, ukinuo je zakonom od 3. kolovoza 1884. čl. 10. zakona o sudskoj vlasti, koji osigurava sudsku nezavisnost od političke uprave. Uskoro poslije toga, naime 5. veljače 1886. postavio je nad svima gradskim općinama posebne »vrhovne načelnike«, kojima je postavio po čl. 1.—3. toga zakona samo velike župane,

koji su opet prema zakonskim propisima samo »banovi povjerenici«.

No unatoč toga, što je sud sada bio podvrgnut administraciji, a sloboda gradskih općina bila uništena, opozicija je i god. 1887. ušla u sabor opet u znatnom broju, naime bilo je izabrano 16 »pravaša« i 8 »obzoraša«, pa ma da je to činilo samo $^1/_5$ glasova sviju narodnih zastupnika, Khuenu je i to bilo mnogo. Zato je odmah u proljeću 1888. izmijenio izborni zakon ovako: broj izbornih kotareva smanjio je od 120 na 90, a punomoćja zastupnička produžio je od 3 na 5 godina. Osim toga, prosvijećenima je gradovima pripojio neprosvijećene seoske općine, za koje je posebnim zakonom odredio, da se podijele na mnogo malenih, da bi mnoštvo administrativnih činovnika moglo lakše predusresti »uzbunu«.

Videći sve to, odlučili su »obzoraši«, da uopće ne stupe u izbornu borbu g. 1892., a »pravaši« su ušli u sabor sa s e d a m ljudi. Sedam od 90... Sada je grof Khuen bio zadovoljan, ali ne za dugo. »Obzoraši« i »pravaši« sklopili su sporazum, a dio hrvatske »pravaške« i »obzoraške« sveučilišne omladine spojio se u jednu grupu, koja je spalila g. 1895. pred samim kraljem madžarsku zastavu, a g. 1897. počela u Zlatnom Pragu izdavati časopis »Hrvatska Misao«, koji je propovijedao gore izložene ideje. Ta je mladež postala spiritus movens sjedinjene opozicije, koja je osnovala 20 političkih klubova i kod izbora g. 1897. osvojila 28 izbornih kotareva.

Grof Khuen stao je bjesniti. Raspustio je sve političke klubove na temelju carskoga patenta od 26. siječnja 1852., koji zabranjuje sva politička društva. Nadalje je uništio 6 izbora i zatvorio sve političke prvake i oko stotinu pobunjenih seljaka. Napokon je stao kao divlju zvjerad proganjati svakoga, tko se usudio ma i pisnuti protiv njegove uprave.

Jedno vrijeme vladala je u zemlji mrtva tišina, ali Khuen nije tomu miru vjerovao. Da sebi osigura budućnost, odredio je, da se u cijeloj Hrvatskoj osnuju kreditne udruge, potpunoma oprečne Reifeizovima i u svemu ovisnima od madžarske centralne kreditne banke u Pešti. Od g. 1895. do svoga odlaska s banske stolice nije dopustio ni sveučilišnoj mladeži niti društva, niti čitaonice; napokon je na poseban način stao proganjati opozicionalne novine.

Kako je poznato mora u Hrvatskoj svako periodično izdanje položiti zalog od 4000 forinti, a časopis, koji izlazi najmanje 2 puta mjesečno — 2000 forinti. Zakon o tisku krajnje je strog i daje političkoj vlasti neograničeno pravo nad štampom. Ali unatoč toga, nekoliko mladih ljudi, koji su učili u Zlatnom Pragu, sjetili su se, da imaju na raspoloženju jedno sredstvo za narodnu obranu, naime zakon o pravu sastajanja od 14. siječnja 1875. Na temelju čl. 2. toga zakona mogu se održavati sastanci i skupštine s pozivnicima bez ikakve vladine dozvole, a vlada nema drugoga prava, nego da provjeri, jesu li svi prisutni pozvani usmeno ili pismeno. Pošto je to učinjeno, predstavnik vlasti treba da se udalji. Na temelju toga zakona stalo se sazivati uzvaničke sastanke najprije u Zagrebu početkom g. 1903., a onda i u nekima mjestima u blizini Zagreba. Napokon ih je stao tražiti i sam narod u cijeloj Hrvatskoj. Da se policijskoj vlasti grofa Khuena oduzme svaki izgovor za miješanje u ovaj pokret, tražili su njegovi rukovoditelji stalno u prvom redu saziv službenih sastanaka, na kojemu u svakom slučaju ima pravo i dužnost, da prisustvuje i predstavnik političke vlasti. A kad je grof Khuen zabranio sve te skupštine osim dviju spomenutih u Zagrebu i u Karlovcu, počelo se sa sustavnim sazivanjem »pouzdanih sastanaka«. Razbješnjeli Khuen naredi onda, da se zatvore gotovo svi vođe pokreta i to samo radi toga, što su govorili na jednom takvom pouzdanom sastanku u Zagrebu, 25. IV. o. god. Poslije toga su peštanske novine javile, da će od sada u Hrvatskoj nastati mir, jer su »uhvaćeni članovi organizacionog odbora«. A međutim pokret je planuo neviđenom i nečuvenom silom.

Zatvoreni pisci, urednici i novinari (dr. Heimerl, Lorković, urednik »Obzorov« Pasarić, književnik Radić i novinar Vilder) dok su bili na slobodi, s velikim su naporom postizavali, da pokret zadrže — unatoč Khuenovih i madžarskih izazivanja — u granicama najstrože zakonitosti. Njihovom je devizom: odlučna, ali lojalna obrana, jer svaki bačeni kamen past će opet na nas i ojačati vladu grofa Khuena.

I zaista, pokazalo se, da niti u Zagrebu, niti u drugom kojemu gradu nije bilo ikakve demonstracije onoga dana, kad je bila sazvana kakva skupština. Što više, Heimerl i Radić nisu prestajali, da narod odvraćaju i u časovima

najburnijih demonstracija od svakoga, makar i zasluženoga nasilja.

A kad su se našli pod ključem nemnogi ljudi, koji su znali muževno i vješto voditi narodni pokret, nezadovoljstvo i ogorčenje razlilo se još većma i dolazilo do izraza, kako je moglo i znalo u manifestacijama i demonstracijama.

Sam Khuen je morao priznati korespondentu »Neue Freue Presse«, da nigdje nije bilo pljačke, a barun Körber — očito na njegovo nastojanje — izjavio je u Reichstagu — dakle pred cijelom Evropom — da su samo 2 teško ranjena i 1 lako. Ali da je rekao i istinu, da je i prebrojio poimence 8 ubitih i stotinu teško i lako ranjenih, morao bi priznati, da postradali nisu bili »napadači«, a zatvoreni »buntovnici«.

Tako, podignuta su u Hrvatskoj vješala za hrvatsku slobodu i njezine branitelje, a ne za zločince, koji se u tom pokretu nalaze među onima, koji krše zakon, pravo i prava, a l i n a s r e ć u H r v a t s k a j e s a d a u j e d i n j e n a i n i j e v i š e s a m a.

Pereveo s ruskoga **Stjepan Kranjčević**

M. Sedej: Pogreb

MARIJA RADIĆ ROĐ. DVOŘAK

Preko četrdeset godina prošlo je od onoga rujanskoga dana (1898.), kad se u nekoj praškoj crkvici obavila tiha svečanost, koja je položila temelje sretnog bračnog života velikoga preporoditelja hrvatskoga naroda, Stjepana Radića i omogućila mu, da je mogao onako ustrajno i požrtvovno izvršiti svoju uzvišenu zadaću. Toga se dana vjenčao Stjepan Radić s mladom češkom učiteljicom, Marijom Dvořakovom, koju je poznavao već dulje vremena.

Skromnoj svečanosti prisustvovali su — osim mladenaca — samo dva svjedoka: g. Vjekoslav Prpić, dalmatinski Hrvat, iskreni prijatelj gotovo svih naših visokoškolaca, koji su tih godina boravili na naukama u Zlatnomu Pragu, a kasnije se istakli u javnome životu, te Čeh Ferdinand Chalupniček.

Iza vjenčanja i skromnog objeda krenuli su mladenci, praćeni svjedocima, u neko selo u praškoj okolici, gdje su proboravili dan dva, a iza toga zajedno s g. Prpićem, koji je još i danas živi svjedok tih događaja, na put u Poljsku. Kako je Stjepan Radić bio prije nekoga vremena odlukom policijskih vlasti istjeran iz svih »zemalja zastupanih u carevinskom vijeću«, pa prema tomu i iz Galicije, proživio je polulegalno nekoliko dana u Krakovu, a onda i u Lavovu kod svojih novih znanaca, za koje je dobio preporučena pisma i koje je sve redom svojim zanosnim i uvjerljivim izlaganjima predobio za pravednu hrvatsku stvar.

Pošto je tako i svoje »bračno putovanje« iskoristio više za narodni posao, nego li za svoj užitak, poveo je svoju mladu ženu — u domovinu, u svoju dragu Hrvatsku, koju je i ona već naučila ljubiti istim žarom i zanosom, kojom ju je ljubio i on.

Dovoljno je poznat život i rad pok. Stjepana Radića. Pretežni dio Hrvata znade, kolike su bile njegove patnje, dok je jednakom neumornošću budio neukoga i zapuštenoga hrvatskoga seljaka živom riječi i tiskanim slovom, dok se poput diva borio protiv mračnjaka, silnika i sebičnjaka sviju dlaka, ali još nitko nije potanje prikazao i po zasluzi ocijenio rad njegove vjerne životne drugarice, njegove isto tako neutrudive i neustrašive pomoćnice, njegove žene Marije.

Ta, uistina velika žena, koja je i nedavno pred hrvatskim banom izjavila, da je cio njezin život pripadao i pripada hrvatskomu narodu isto onako, kako je pripadao i život njezinoga muža, Stjepana Radića, živi — hvala Bogu — još među nama

i ne može bez ganuća ni pomisliti, a kamo li govoriti o mukotrpnoj prošlosti svojoj od onoga dana, kad se obavilo njezino vjenčanje u Pragu.

Vjernije i istinitije od svakoga znade ona, kolikom težinom su sa sviju strana padali udarci na osnivače seljačke stranke, u prvom redu na njezinoga predsjednika i kako mnogo moralne snage je trebalo dugi niz godina, da se izdrže svi ti gadni i podli napadaji, progoni, zatvori, oskudice i — nehaj onih, kojima je taj rad bio namijenjen: hrvatskih seljaka. Da se sve to izdrži, trebala je neslomljiva vjera u opravdanost započetoga rada i u siguran uspjeh. I koliko god je predsjednikova vjera bila čvrsta, odluka nepokolebljiva, nikad on ne bi ipak s tolikom ustrajnošću mogao koracati trnovitom stazom svoga života, da ga nije pratila velika i snažna duša, sposobna da se za volju uzvišene stvari — odriče, odriče gotovo svega onoga, za čim obično čezne žena: udobnosti, lagodna života, obilja, sigurnosti i karijere. Ta žena, koja kao rođena Češkinja ima neprocjenjivih zasluga za hrvatski narod, napustila je mjesto stalne učiteljice, dakle sigurnu egzistenciju i mogućnost u građanskom smislu dobre udaje i protiv volje svojih pošla za čovjeka, koji osim svojih zanosnih osnova i vruće ljubavi nije imao ništa. On je imao tako malo, da je prvi Božić sa ženom — kako sam pripovijeda — proveo u rodnom selu o kori kukuruzna kruha. Bilo je to u vremena, kad je čitava Posavina nakon triju poplava, jedne iza druge, gladovala u doslovnom značenju te riječi. A kad mu je mlada žena, videći, da se u njegovoj domovini jede kukuruz, rekla, da je to u Češkoj hrana za golube, odgovorio joj je:

— Pa ti si moja golubica!

*

Stjepan Radić upoznao se sa svojom ženom — kako sam pripovijeda — koncem školske godine 1894. na jednom izletu. Ona je onda bila maturantica učiteljske škole i toliko se svojom živahnošću, jednostavnošću i razboritošću svidjela budućem preporoditelju hrvatskoga naroda, da je više nikad nije zaboravio, a ona se toliko oduševila za toga siromašnoga sveučilištarca, koji je još k tomu bio — i ako sin bratskoga slavenskoga naroda — ipak iz daleke i nepoznate zemlje, i za njegove ideale, o kojima joj je pripovijedao tako rječito i zanosno, te je pristala, da ga kao žena prati kroz cio život.

Sama gospođa Marija Radić pripovijeda o svojemu prvom susretaju s pok. predsjednikom ovo: »Bilo je to polovicom go-

dine 1894... Upravo prije nekoliko dana napravila sam bila ispit zrelosti na praškoj javnoj preparandiji, kad je jedno društvo u Pragu priredilo izlet na Karlov Tyn (Grad češkoga kralja Karla IV. iz polovice XIV. stoljeća).

To bijaše moj prvi veliki izlet... U jutro već poslije šest sati pošla sam sa svojom sestrom, koja me i pozvala na taj izlet, na smihovski kolodvor, kamo sam se vrlo žurila bojeći se, da ne zakasnim na vlak. Možda je već tu bila kakva slutnja, koja je požurivala moje korake, i Bog zna, jesam li mogla predosjećati, da će taj izlet sa svojima posljedicama posve preokrenuti moj život, do tada pravilan kao dobar sat.

Došavši na Karlov Tyn, bila sam odmah predstavljena jednomu mladomu gospodinu, za koga su mi rekli, da je Hrvat i da je izvanredno vatren govornik... Njegovu sam inteligenciju imala dakako prilike odmah upoznati. Pošto smo bili u vrtu gostionice nešto založili, otišlo je čitavo društvo od pedesetak ljudi pregledati Karlov Tyn. Moj dragi znanac nije me više puštao s vida, nego je išao uporedo sa mnom upravo korak po korak. Tako smo prošli gradom i vratili se u vrtnu restauraciju sve čavrljajući i o prirodi, i o školi, i o mojima rođacima — nisam naime onda već imala ni oca ni majke. Govorio je sa mnom dakako češki, no ne znajući još jezik točno, zamjenjivao bi izraze s hrvatskima, više puta na nepravom mjestu, no to kao da je njegovom pripovijedanju davalo još više dražesti i čara«.

Ovdje gospođa Radić izlaže ukratko, kako joj se pok. predsjednik predstavio kao seljačko dijete, kako joj je govorio o svojoj braći, od kojih ga najvećma ljubi mlađa sestra, o nepravdi, koja vlada u Hrvatskoj i završuje: »Mene su ove riječi duboko dirnule i to ne samo njegova nježna ljubav prema sestri, nego i njegova ljubav prema narodu... Ja sam — izišavši iz škole — bila oduševljena rodoljupka, te sam svaku toplu riječ o narodu i domovini upravo gutala. Moj dragi drug kao da je znao, nije me mogao nikakvim izjavama ljubavi tako osvojiti kao svojima vatrenim riječima o radu među svojim ljubljenim narodom«.

Između ostaloga, što je tada čula od toga mladoga Hrvata, upamtila je i zabilježila i ove značajne riječi: »... Bit će mi vazda na umu, da je u Hrvatskoj premalo radnika, a život pojedinca da je prekratak, a da ga radi neopreznosti moram provoditi u tamnicama. No kadgod dođu u izbor tamnica ili kukavština, tamnica ili podlost, tamnica ili — narodno poniženje,

ja ću izabrati, razumije se, prvo, a u tom, držim, da se slažemo... Mene ne će voditi... niti slavohleplje, niti popularnost, niti strah pred kritikom, niti želja za »mučeništvom«. Vodit će me nepomućena vjera u Boga, zdrav razum, čista savjest i iskrena ljubav za narod, a nadam se i savjeti odanih i iskrenih prijatelja...«

»Pala mi je u oči — dodaje na ovo gospođa Marija Radić — ne samo neobična inteligencija, nego i iskrenost i dobrota moga znanca, čime se od sviju isticao, i ako je njegovo odijelo odavalo veliko siromaštvo«. (»Moj prvi susretaj i poznanstvo s nezaboravnim blagopokojnim mojim drugom«. »Božićnica«, god. 1931.).

Kako temeljito je budući predsjednik hrvatske seljačke stranke spremao svoju izabranicu, koju je — kako kaže — smatrao svojom zaručnicom, vidi se po tom, da joj je za velikih praznika g. 1894., koje je proveo kao informator grofa Erdedia u Štakorovcu kraj Dugoga sela, danomice pisao češki opširna pisma i prave izvještaje o svemu, što je čitao i radio. Kasnije joj stao pisati hrvatski, ali s češkim tumačem, dok joj napokon nije pisao čisto hrvatski i to djelomice i ćirilicom, da joj to bude prijelaz za učenje ruskoga jezika.

Kasnije, god. 1896., spasla mu je ljubav prema budućoj ženi život. Jer — pošavši u Moskvu, u kojoj se 30. svibnja imao kruniti car Nikolaj II., — skrenuo je u istočnu Moravsku, da se na jednoj željezničkoj stanici barem vidi sa svojom zaručnicom, koja je onda službovala kao učiteljica u nekom gorskom moravskom seocetu. Radi toga zakasnio je u Moskvu na krunidbu, pa je tako izbjegao tomu, da se nađe među mnoštvom na Hodjinskom polju, koje je — gurajući se za carskim darovima — propalo kroz neke tribine, pa je tom zgodom zaglavilo preko 10 tisuća ljudi. Tako je upravo slučaj, što je izabranica Stjepana Radića, kći bratskoga nam češkoga naroda, spasla život najvećem i za narod najzaslužnijem čovjeku.

*

Marija Dvořakova rodila se 27. kolovoza 1874. u Zlatnom Pragu od dobrih građanskih roditelja, pa je u daljnjem srodstvu s poznatim češkim glazbenim genijem Dvořakom. Otuda i njezin velik dar za glazbu, koji su od nje — a i od glazbeno dovoljno nadarena oca — naslijedila sva njezina djeca. Taj dar došao je osobito do izraza kod njezinoga unuka, Stjepana Radića.

Škole je svršila u Pragu i odmah dobila mjesto i najprije u jednom samostanu. Svoj kratki boravak u njemu opisuje sama u vrlo uspjelim autobiografskim bilješkama »Nova učiteljica u samostanu«, koje su izišle u prilogu »Hrvatske Misli« za god. 1904./5., u »Novom Viencu«. Kao vrlo spremnu i marljivu učiteljicu uposliše ju na višoj, građanskoj školi sa 28 sati rada na nedjelju. Hranu je dobivala slabu, onu, koju su dobivale pitomice, a odana ljubavi učenica, od kojih su joj mnoge »bile prerasle preko glave — ta bilo ih je mnogo i s osamnaest i više godina, a jedna pače dvadeset i četiri« — izazvala je kod časnih sestara takvu mržnju i zavist, da su oko nje »splele cijelu mrežu ljubavnih spletaka i tako bez svakoga razloga dirnule u njezino poštenje«. Škrtost pak upraviteljice toga samostana išla je tako daleko, da je mladu učiteljicu unatoč umirivanja, da je »sve u redu«, ostavila bez plaće preko škol. praznika i dala joj u ime odštete dvadeset i osam forinti govoreći:

— A tu imate malu uspomenu na nas — reče časna majka pružajući joj malu škatuljicu sa srebrnim brošem.

»Našoj učiteljici — završava autorica svoje bilješke — ostade u duši toliko ogorčenja i žalosti, što je svoje povjerenje k časnim sestrama morala tako skupo platiti. No brzo im je oprostila i mislila samo na to, kako joj barem u početku bijaše neizmjerno ugodan taj društveni život u samostanu, makar da se prebrzo uvjerila, kako je — na žalost, i tu molitva prečesto samo šaputanje usnama, dok je srce u pandžama crne mržnje i još crnje zavisti«. (»Novi Vienac«, str. 176).

Novo namještenje bilo je već u državnoj službi. Postala je učiteljica šestoga razreda — napredna Češka imala je već onda osamgodišnje pučko školovanje — i radila marljivo na veliko zadovoljstvo naroda i školskih vlasti do svoje udaje.

*

Napuštajući svoju divnu i uređenu domovinu Češku i svoj visoko obrazovani češki narod, za koji je hrvatski narod svagda osjećao, a danas u teškim časovima, koji su ga snašli, osjeća napose iskrenu i toplu bratsku ljubav, odrekla se Marija Radić mirna i sređena života u običnom malograđanskom smislu, da ga zamijeni za život buran i nestalan, pun oskudice i patnja, ali i prepun plemenitoga zanosa i požrtvovnoga pregaranja, život uz velikoga muža, kojemu je pomagala svojim znanjem, svojom ljubavlju i svojom divnom moralnom snagom.

Poznato je, da je pok. predsjednik seljačke stranke bio vrlo kratkovidan, pa je sva svoja djela diktirao svojoj ženi, koja je

isprvice rukom, »krasnim svojim rukopisom«, kako na jednom mjestu sam kaže, a kasnije strojem napisala svega 45 omašnih knjiga. U tom je jednaka umnoj ženi velikoga pisca ruske zemlje, koja je samo roman »Rat i mir« prepisala nekoliko puta.

Veličinu odluke njezine, da ostavi svoje već »toplo mjesto« i utrt put, pa da pođe u potpunu nesigurnost, vidi se po tom, što se odlučila da pođe za čovjeka, koji ni pomišljao nije, da stupi bilo u kakvu državnu službu, za čovjeka, koji često nije imao nekoliko novčića za najsitnije potrebe.

Tu oskudicu osjetila je zajedno s mužem osobito u Parizu, kud ga je pratila, da može u kratkom vremenu svršiti studij i gdje su živjeli od smiješno malenih svotica, koje su primali od prijatelja iz Hrvatske, a kasnije od pomoći Radićevih francuskih prijatelja, koji su se uvjerili, da nije došao u Pariz radi karijere, nego za to, da uz iskreno rodoljubno čuvstvo steče i evropsko obrazovanje bez kojega se ne da raditi ni u velikoj slobodnoj zemlji, a kamo li u malenu zapuštenu i potištenu narodu.

Ali ni oskudica, ma kako bila velika i osjetljiva, nije toliko pogađala tu izvanrednu ženu, koliko je patila radi ravnodušnosti, pače i neke zloradosti, kojom su hrvatska gospoda, hrvatski rodoljubi odgovarali na česte zatvore, kojima je Stjepan Radić plaćao svoju neustrašivu borbu za slobodu hrvatskoga naroda.

Jednoga razgovora o toj stvari s pok. predsjednikom sjeća se i danas, a upravo taj je razgovor on zapisao u »Uzničkom dnevniku« pod naslovom »Posljednja nedjelja«, gdje veli između ostaloga:

»Govorio sam na čas i sa ženom, koja mi je donijela voća i koja mi je ogorčeno pripovijedala, kako joj opet tu i tu rekoše: — E, lako njemu; njemu je i u zatvoru dobro i lijepo. — I žena me prekori, što ja sa svakim razgovaram tako vedro i mirno,kao da sam kod kuće. Videći te takva svi misle, da si ti najsretniji, kad si u zatvoru; ne čudi se dakle, što i prijatelji i neprijatelji tvoji jednodušno ponavljaju: »Lako Stipi, može biti u zatvoru, *njemu to ništa ne škodi*«...

»I već htjedoh reći ženi, da mi u istinu »ne škodi«, ali videći ju svu zažarenu od gnjeva, rečem joj blago:

»Što misliš, da se ikomu — osim tebe — potužim, tko bi me razumio, i da ikoga išto zamolim, tko bi me čuo. I kad čovjek vidi, da nema i ne može imati nigdje oko sebe oslona, zar nije pametno, da ga traži u sebi, u vjeri, u radu svoje misli i u radosti svoga srca? A što naši ljudi ne znaju upravo ništa prosuditi, što ne znaju, da za rad i za dobru volju u zatvoru treba napregnuti sve duševne sile, što ću im ja. Zar da se pred njima pokažem zaplakan i satrven, kad to nisam, kad to ne ću i ne smijem biti?

— Što oni ne bi znali, kako je u zatvoru, osobito oni, koji su u njemu već bili, pak oni, koji ga se boje kao vrag tamjana. Znadu oni, ali ne će da znadu; nisu oni plitki, nego su sebični, tako sebični, te ti ne priušte ni toga, što ti s velikim naporom uspijeva: u zatvoru uzdržati ravnotežje. Ta znaš, da mi je N. kazao: Lako Stipi, on i u zatvoru može pisati i učiti; a nije pomislio, što bi bilo, da Stipa oslijepi«.

A to je samo jedan slučaj od beskrajnoga niza, kad je ona — ostajući često mjesece i mjesece bez muža i druga — morala voditi brigu za djecu, za kućanstvo, a kasnije za knjižaru i nada sve za onoga, oko koga su se vrtjele sve njezine misli, a koji se tko zna koji put nalazio u zatvoru.

Pa i kad nije bio u zatvoru, bilo je teških i preteških časova, jer su se protiv njegova nastojanja, da hrvatskomu seljaku skine mrenu s očiju, digla kao jedan čovjek sva hrvatska gospoda i u hajci protiv seljačke misli nisu štedjela snage, birala sredstava.

Diviti se treba snazi, izdržljivosti i upornosti, kojom je ta žena koracala uz svoga velikoga muža. Sve te izvanredne njezine osobine došle su u punoj mjeri do izražaja i nakon žalosne smrti njegove, kad je s gnušanjem i ponosom odbila da primi išto kao odštetu za neprežaljeni gubitak.

A kad se vodila borba između naroda hrvatskoga i onih, koji su ga htjeli skučiti i lišiti slobode, tko je bio prvi u vidljivu otporu, nego opet Marija Radić, na čijoj kući se u svakoj svečanoj zgodi vijala, ponosno i prkosno, hrvatska zastava kao znak neslomljive volje narodne, da svoju borbu vodi do kraja.

*

Prijevod članka iz pera Marije Radić, koji je izišao na ruskom jeziku, dokazuje, da je ona uza sve svoje poslove i brige, pisala i sama. Potrebno je zato, da ovdje radi potpunosti njezine slike donesemo makar i letimičan prijegled o njezinim člancima, koji su izlazili u »Domu« i u »Božićnici«. Obično su ti članci odjek kakvoga važnijega događaja bilo u njezinu, bilo u narodnu životu, a sve u vezi s radom i djelovanjem njezinoga muža, pok. Stjepana Radića.

Tako je primjerice prateći ga u London opisala dojam, koji je na nju učinio taj ljudski mravinjak, pa između ostaloga piše i ove značajne riječi: »I tu se veća važnost i vrijednost daje

stvarima, nego živim ljudskim stvorovima, od kojih sirotinja živi tu u svakojakim rupama... u jednoj prostoriji do deset ljudi«. (»Mali pogled na London«, »Božićnica«, g. 1924.).

U »Božićnici« g. 1926. opisuje isto tako Ženevu, u koju je također došla prateći svoga druga. U tom opisu je ova značajna izjava: »Čuvstvo dužnosti bilo je uvijek gospodar ostalim mojim osjećajima«.

»Slobodni Dom« i »Božićnica« donose četiri prijevoda iz pera Marije Radić ovih važnih i informativnih članaka pisaca svjetskoga glasa: VIII. poglavlje Gibbsonove knjige »Evropa poslije rata« pod naslovom »Kako je u Versaillesu uređen Balkan«, (»Božićnica«, g. 1925.), »Vjerna slika političkog položaja na Balkanu« (»Sl. Dom«, g. 1925. broj od 22. IV.), prijevod s engleskoga iz čosopisa »Curent history« od F. Hornera, u kojem se nalazi ova važna opaska prevoditeljičina: »*Nacionalizam*, osobito poslije rata, znači isto, što reakcija i militarizam... Zato je HRSS i stavila u svoj program ovo temeljito načelo: »Narodnost vrijedi samo toliko, koliko je u njoj čovječnosti«. U broju od 6. V. »Sl. Doma« g. 1925. nalazi se prijevod izvrsnoga članka iz časopisa »Observer« od F. Keera »Evropa poslije rata« s izrazito demokratskom i proturatnom tendencijom. A u »Božićnici« g. 1926. izišao je prijevod rasprave »Političke prilike u Evropi u doba Gladstona« prema češkomu djelu »Borci za slobodu« od K. Tume, koji je upravo danas opet aktuelan.

Da se vidi kriterij, koji je odlučivao pri biranju ovih prijevoda, dovoljno će biti citirati nekoliko redaka iz čl. »Vjerna slika političkoga položaja na Balkanu«: »Politička uznemirenost — čitamo ovdje — koja ispunjuje čitavo balkansko područje svojom tutnjavom blize oluje, izvire iz *mnogo zdravijega i mnogo strašnijega izvora, nego što je komunizam*. Ova tutnjava naviješta, da dolazi vrijeme, da na političku pozornicu iziđe *sam balkanski puk*. Taj puk treba i zahtijeva za sebe *pravo, da vlada sam sobom*«.

U kratkom prikazu puta u Davos iznosi pod teškim dojmom od viđenih patnja naših ljudi, koji polaze u daleki svijet za zaradom, ovu tešku optužbu: »Po mom uvjerenju je nebriga za narod najveći zločin prema državi tako još primitivnoj i neuređenoj, kakva je naša, gdje treba graditi i popravljati sve ceste i željeznice, luke i mostove i gdje bi svi naši ljudi našli zarade, samo da se taj rad iole organizira«.

O »Zagrebačkoj ženskoj organizaciji HSS« piše u »Sl. Domu« br. 11. g. 1927. i kaže, da se »kod naših žena mora probuditi svijest o ravnopravnosti žena s muškarcem i da treba početi s propagiranjem prava glasa za žene«.

U »Božićnici« g. 1928. javlja se člankom »Svrha, rad i težnje naše ženske organizacije HSS«, pa tvrdi, da je glavna zadaća naših ženskih organizacija, da se žena osvijesti, da svoju svijest upotrijebi na samostalno prosuđivanje svih kulturnih, socijalnih i političkih prilika i da se bori za ravnopravnost s muškarcem. O istoj temi piše konačno još jednom g. 1938. u »Božićnici« pod naslovom »Ženski pokret u svijetu« u naše »Hrv. Srce« te daje kratak prijegled ženske borbe u svijetu, prikazuje, kako se nastojanjem Stjepana Radića probudila svijest naše seljačke žene i dodaje, da je najvažnija svrha zadruge »Hrv. Srce«, što pomaže, da se i kod nas žene organiziraju i da nastupaju samostalno.

Razumljivo je, da su nakon tragične smrti neprežaljenoga njezinoga druga zaredali članci, u kojima iznosi svoja sjećanja na velikoga pokojnika. Među ove članke spada i već spomenuti iz »Božićnice« g. 1931. Osim njega nalazimo ih najviše u »Domu« g. 1928. U broju 33. je kratak opis posljednjih dana predsjednikovih pod naslovom »Blagoj uspomeni na moga neprežaljenoga druga«; u broju 38. »Na posljednjem rastanku«; u 38. »Pod kontrolu Lige Naroda«, u kojemu traži, da se istraga protiv ubojica vodi pod kontrolom. U 40. broju je čl. »Slobodna Francuska brani Hrvatsku«. U tom članku su i ove riječi: »Stjepan Radić pao je u borbi ne samo kao Hrvat, nego i kao zastupnik ideje velike demokracije, kao neustrašivi neprijatelj svake korupcije i uvjereni apostol pacifizma«, a ujedno u njemu tvrdi, da je on Francusku smatrao svojom drugom domovinom. U broju 41. donosi jedan zaboravljeni članak pok. predsjednika, a u 51., pod naslovom »Prije pet godina« opisuje zajednički boravak u Londonu i povratak u Beč, pa dodaje na kraju, pošto je izrazila želju, da se za nju Božić briše iz kalendara, jer ju suviše podsjeća na pokojnoga druga, da za narod to ne vrijedi. »Narod je vječan. On živi u svojoj sjajnoj prošlosti, a još više u svojoj budućnosti, te će se svojom uzornom slogom znati odrvati svemu zlu, koje ga tišti i davi. Onda će hrvatski narod puna srca slaviti rođenje Slobode svoje novim pjesmama i novim veseljem«.

U ovim časovima, kad je to vrijeme konačno došlo, prve naše misli treba da se sjete onih, koji su položili temelje ovom: uzornoj narodnoj slozi, osnivača seljačke stranke s pok. Stjepanom Radićem na čelu. Odmah iza toga sjetit ćemo se neu-

morne i nepokolebljive njegove životne drugarice, koja je s njim i uz njega hrabro nosila teško njegovo breme i u znatnoj mu mjeri omogućila, da je izdržao i da nije klonuo. Cio hrvatski narod, a napose hrvatsko seljaštvo, pun je tople ljubavi i beskrajnoga priznanja za ovu veliku ženu.

Stjepan Kranjčević

Kuća u kojoj je Stjepan Radić sa svojom ženom osnovao svoje domaće ognjište i iz koje je neumorno širio seljačku stranku

Svoju kućicu u današnjoj Domjanićevoj ulici br. 18, a onda u Međašnoj 12, kupio je Stjepan Radić g. 1903. s nešto gotovine (1.000 kruna), koju je skupio od nagrade za književni rad kod »Matice hrvatske« (za djelo »Djevojački svijet«) i od češkoga književnoga društva »Svatobor«, a većinom na dug.

To je ta kuća, za koju je frankovac Zatluka u Sikirevcima kazao pred cijelom skupinom naroda, da je to najljepša kuća u Zagrebu, i za koju su mnogi frankovci, a i korteši drugih političkih stranaka znali govoriti, čas da je kupljena za srpske dinare, čas opet za ruske rublje,

»a ima i takvih opakih ljudi, koji još i sada (g. 1909. piše Stjepan Radić) tvrde, da je tu kuću Radiću kupio Khuen«.

Radi govora, kojim je u rujnu g. 1902. demonstrante odvratio od razbijanja srpskih trgovina i pozvao ih, da skinu protuzakoniti madžarski napis na kolodvoru, bio je Stjepan Radić osuđen na šestmjesečni zatvor. Dok je on bio u zatvoru, kupila je njegova žena ovu kuću.

»Svatko može sebi predstaviti moju radost — piše Stjepan Radić — kad sam se iz zatvora lijepo kočijom dovezao sa ženom i djecom u Međašnu ulicu, koja je onda bila sva u zelenilu, u kojemu se moja »palača« isticala kao ruža u kiti cvijeća.

Iz te kućice stao sam osnivati Seljačku stranku neumorno, da su tadašnji moji politički protivnici upravo očajno pisali, da sam kao vihor svom Hrvatskom prohujao«.

S. K.

KONJAREVA PJESMA

O, da sam se rodio kao konjče
I to konj rođenog mi kraja
U djetinjstvu barem prvom
Naužio bi se proljeća i maja
I djetinjeg raja.
Kad mati bi me zanijela
Kod uprege svi bi konjaru davali savjete
Čuvaj ju, pazi, da se ne udari ili padne
Da sretno donese, činili bi zavjete
Kad oždrebila bi se, svi ukućani bi se veselili
Sve dobro materi i meni zaželili
Pokraj mene u štali čitave bi noći noćili
I čim bi se okrenuo il' dizao
Na noge bi skočili,
Kako dišem, da l' sisam, slušali
Je l' mlijeko dobro i to bi kušali
A kad bi se na noge digao
I kruh i sol u štalu donosili
I Boga i svetog Antu za moje zdravlje prosili
I grivu i dlaku marljivo mi redili.
Kad bi uz kola kasao, na kolima ponosno bi sjedili
Trkalište i igre sve bi mi priuštili,
I kukuruz i krumpir za mene ljuštili.
A ovako, eto, kao dijete od poroda sam stradao
Ni kao mladić boljem se nijesam nadao
Od slabe hrane slabo tijelo skrpio
Rad toga uvijek i uvijek kod težeg posla trpio,
Kraj konja u štali spavao
Zemljici snagu davao...
A sad ni konja, ni snage
Sve uzeše drugi
I još me pitaju
Što uzrok mojoj je tuzi.

Mihovil Pavlek-Miškina

PJESMA SLUŽAVKE

Ja sam siroče
Ja ništa nemam
Ja sebe nemam
Moji me u grad poveli
Tuđi me ljudi uzeli
Služavka sam sada
Velikoga grada.
Tuđe ću ljude dvoriti
Tuđe ću kuće rediti
Tuđu ću djecu čuvati
Svome se nikad radovati.
U stanu dužna sam vijek biti
Podove glatke čistiti
Krevete bijele slagati
Nikad na njima spavati
U kuhinji jela pripremati
Strpljivo kletve slušati
Posljednja jela kušati.
Po ulici smijem kretati
Sa psima kad idem šetati
Psiću se smiješiti
Nikad utješiti
Neću li tako
Smijem se ubiti
Al' nikada, nikada
Snage izgubiti.

Mihovil Pavlek-Miškina

KIŠOVITA NOĆ

U polumračnoj, sirotinjskoj izbi, na sanduku kraj kreveta gori svijeća. Titravi plamečak obasjava ženu skupljenu na maloj klupi i bolesnog sina na krevetu.

Čudne sjene, miču se, šute.

Te sjene smo mi: moja mati i ja. Čudni smo, tužni, pusti u ovoj noći. Vani pada kiša, vjetar udara u okna naše sobe, voda se niz njih cijedi.

Prošlo je šest, a oca još nema. Rekao je: »ako bude ljekar vratit ću se odmah«.

»Šta je s njim, šta radi? Možda mu ljekar nije potpisao listu za bolnicu? Možda je otišao na selo pa ga čeka? Ko zna? Da mu se nije nešto desilo... kiša... nabujale vode?« — govori mati. Njen je glas tužan, tih, nagađajući. Ona je visoka, žutog, dugog lica. Danas je tužna, zabrinuta. Ona mi čitav dan govori: »da mi se hoćeš živ vratiti! Ko zna?«

Sa ceste dopire hrapav glas:

»Petre, Petre!«

U sobi nasta muk. Mati usta, istegli vrat, slično životinji kad čuje šum, zatim otvori prozor. Na cesti se zaustaviše kola.

»Je l' tu Petar?« — reče neko s ceste.

»Nije još došao!« — odgovori mati. — »Jutros je otišao, pa ga još nema«.

Čovjek na cesti nešto promrmlja zavodeći konja u kanal. Zatim se začuše koraci kroz kaljavo dvorište. Mati zatvori prozor.

U trijemu zastružu nečije teške noge i vrata se naglo otvore. Najprije se pomoli glava pod žutom prokislom kapom, a onda se uvuče krupno, pogureno tijelo.

»Dobru večer!« — pozdravi došljak glasno.

Mati tiho otpozdravi paleći lampu i zagledajući došljaka.

»Hoće li vaš sin u bolnicu... došao sam s kolima?«

»Jest, jest, dobro... čekaj, evo tu sjedi!« — Odgovori mati pružajući došljaku klupu. Zatim mati ulazi u sobu i govori mi tiho: »Kočijaš... vozit će te u bolnicu!«

Opet se jave koraci i glasovi u trijemu. Sada se vrata otvore tiho i na njima opazim oca. Za njim, još u mraku, stoji susjed, briše noge i udara pokislom kapom o vrata.

Upadaju u čađavu petrolejsku svjetlost, u gušeći zadah sirćeta i znoja. Otac, krupan i namršten, skida kapu i gleda u me.

»Kako si?« pita me.

Susjed, u starim čakširama od sukna i sivom kaputu, pripasanom komadom užeta, ide po sobi polako, baca oko sebe oštre poglede, kao da traži nešto. Zatim, zabaci kapu na zatiljak pa se zavali na sanduk do prozora. Otac izvadi iz kaputa listu za bolnicu i sjeda na stolicu kod stola, a mati mu donosi veliki komad kruha i mesa.

»Gladan si... znam!« — veli mu.

S velikim naporom skida on kaput i baca ga na prozor. Umoran je i gladan, — od deset nije jeo ništa. Sjedi on tako za stolom, narezuje meso i baca ga s velikim komadima hljeba u široka usta. Dugo žvače i, zagledan u jedan ugao naše sobe, u skromni stan pauka i žohara, tare oštre brkove hrapavom šakom. Lice mu je surovo, neobrijano i namršteno, oči zelene, a nad njima nakostrušene smeđe obrve. Od njegove glave pada krupna sjena na vlažan zid.

Ne skidam oka s njega, mislim o njemu i sjećam se njegovih uspomena iz rata, s Pijave i Soče, gledam ga kako sjedi skupljen u rovu, a noćna kiša guli mu kožu i meso.

Susjed sjedi zamišljen, oborene glave na zid, puši i kroz guste oblake dima promatra moga oca.

»Mogao bi Petre do ponoći zaspati!« — reče. — »Umoran si!«

Otac slegnu ramenima i odmahnu mrzovoljno rukom.

»Evo, tu, mogli bi obojica!« — reče mati pokazujući rukom na postelju.

»U dvanaest nas probudi!« — zapovijedi otac majci.

Sat tiho kuca, miče se kazalo crno. Kiša šiba prozorska okna. U vrbiku plače vjetar.

Oko dvanaest mati budi oca i susjeda. Oni ustaju, spremaju se i odlaze iz sobe. Zatim ona, plačući, dolazi k meni, sjeda na krevet i briše suze crnim rupcem što joj je na glavi.

»Samo da mi se hoćeš živ vratiti...« — uzdiše ona gušeći se u suzama.

Ona me gleda vlažnim, staklenastim očima. Njezine su ruke žute, ispucane i drhte. Dugo me gleda, ne skida očiju s mene. Šuteći usta, pođe tihim korakom do slike

na vlažnom zidu. Zagleda se u nju, prekrsti se, pa poče da moli žalostivim recitativom.

Zidovi su ozbiljno zamišljeni — šute. Na njih se spuštaju tamne sjenke.

Čudi me molitva moje majke. Ona je uvjerena da sam izgubljen.

»Gospode, smiluj se!« — glasno progovori ona, podižući glavu.

Ona gleda u beskrajnu nebesku daljinu. I šta li je tamo vidjela, ta jadna, napaćena žena, tamo u toj beskrajnoj pustinji!

Na vlažnim zidovima naše sobe ima mnogo slika. Neizblijeđele pačetvorine, razne veličine, pokazuju da su i tu nekada visjele slike. U uglu stoji mala plehnata peć baca titrav odsjev, koji obasjava čitavu sobu. Do peći je košara s ugljenom, a uz suprotan zid, između dva prozora je stol, do njega je sanduk, a iza njega, u uglu, stoji mali ormar s mojim knjigama. Tu, u tom tamnom uglu, proveo sam mnoge noći, a na tom starom sanduku pisali smo pisma bratu koji je otišao u svijet. Možda ne ću više nikada sjediti tu i prelistavati knjige... Teško je to... Nastojim da ne mislim o tom više.

Kraj kreveta stoji otac.

»Knjige iz ormara složi u onaj mali sanduk od sapuna i dobro ga utegni žicom! Bojim se... Razvući će!« — zapovijedam ocu, a on me samo gleda i šuti.

Zato mati plače:

»E jadni moj... hoćeš li doći živ?«

Ona stoji dugo, a ja okrećem glavu i ne gledam u nju više. Šutim i mislim o svemu. Kraj kreveta stoji jedna visoka, tužna žena, stežući rubac na glavi. Stoji i gleda u me. Lice joj je sivo, sivlje nego obično, a iz očiju joj tekle suze. Kao iza sna dolazim k svijesti: pa to je moja mati, koja me je rodila jedne kasne, jesenske noći u mokrom ležaju.

Zatim me ta visoka, tužna žena diže iz kreveta i, dok na me navlači košulju, cipele i kaput, otac i susjed spremaju ležaj na kolima. Konj udara kopitom.

Na vratima opazim oca. Sve mi bi jasno: treba poći.

»Hoćemo li?« — pita me on promuklim glasom. — »Zakasnit ćemo«.

Izlazimo u noć. Silazimo strmim stepenicama, prvi ja, otac za mnom, jednom me rukom pridržava, a drugom vuče po kamenom zidu. Za nama mati tetura. Konj lupnu kopitom, iza kuće zalaja naš čupavi pas. Avlija je puna blata. Kiša ne pada više. Na cesti susjed drhti od hladnoće. Pod prozorom stoji mati, a kroz prozor pada žuta svjetlost na kaljavu cestu i obasjava majku.

Konj je išao korakom. Kopita su mu upadala u duboki sloj blata. Lijeno se okreću drveni točkovi i s njih se blato cijedi. A kiša tiho pada.

Osvrćem se na majku, koja u dnu avlije, skupljena, gleda za nama.

Prelazimo preko maloga mosta, ograđenog debelim, betonskim zidom. Tu sam često sjedio.

Škripe drvena kola, probijaju se neravnim, raskaljanim drumom, zavijaju između visokih stijena i ogoljelih brda. Uz put, koji vodi niz brdo u grad, odmiče svijetlo. Dolina spava, umotana u neprovidnu sivu maglu.

Kod ulaza u varoš konj uspori hod. Okna na malim kućama su crna i zastrta. Iza njih, na stjeničavim slamaricama, snivaju crni prljavi ljudi. Negdje, na Suhom Dolu, rađa se vjetar, dolazi tiho ulicom, udara u okna na kućama.

Vozimo se. Tu, vrlo blizu, je bolnica. Kočijaš zaustavi konja, onda skoči s kola. Sat kuca. Otac i susjed pričaju nešto tiho, da mi ne bi čuli. Zatim otac reče glasno:

»Svinja!«

Opraštamo se. Susjed mi pruži tešku ruku, a za njim kočijaš.

»Zbogom!«

»Zbogom!« — kažu mi.

»Zdravo!« — odgovaram ja.

Oni prođu i domahuju mi. Njihovi likovi postaju manji, izgube se u mraku pa se opet pojave pod žutim svjetlom uličnog fenjera.

Vinko Boras

Maksim Gorkij

A. P. ČEHOV[1])

Jedared me pozvao sebi u selo Kučuk-Koj, gdje je imao mali komadić zemlje i bijelu dvokatnu kućicu. Tamo, pokazujući mi svoje »imanje«, živo se razgovorio:

— Da imam mnogo novaca, sagradio bi ovdje sanatorij za bolesne seoske učitelje. Znate, podigao bi neko svijetlo zdanje — veoma svijetlo, s velikim prozorima i visokim stropovima. Imao bih prekrasnu knjižnicu i razne glazbene instrumente, pčelac, vrt, voćnjak: moglo bi se držati predavanje o agronomiji, meteorologiji, učitelj treba da zna sve, mili moj, sve!

Odjednom zašutio, zakašljucao, pogledao me sa strane svojim mekanim, dragim smiješkom, koji me je uvijek tako neodoljivo privlačio njemu i pobuđivao na osobito oštru pažnju prema njegovim riječima.

— Dosadilo vam slušati moje fantazije? A ja volim govoriti o tome. Kad bi vi znali kako je potreban ruskom selu dobar, uman, obrazovan učitelj! Kod nas u Rusiji treba ga staviti u neke posebne uvjete i potrebno je to učiniti čim prije, ako shvaćamo, da će se bez širokog obrazovanja naroda država srušiti, kao kuća načinjena iz loše ispečene opeke. Učitelj treba da bude artist, umjetnik, žarko zaljubljen u svoje djelo, a u nas — on je nadničar, loše obrazovan čovjek, koji polazi na selo učiti djecu s takvom voljom, s kakvom bi išao u izgnanstvo. On je gladan, zaboravljen, prestrašen mogućnošću da izgubi koru kruha. A trebalo bi, da bude prvi čovjek u selu, kako bi mogao odgovoriti seljaku na sva njegova pitanja, kako bi seljaci spoznali u njemu snagu dostojnu pažnje i poštovanja, kako se niko ne bi mogao derati na nj... uništavati njegovu ličnost, kao što to rade kod nas svi: pandur, bogat trgovac, pop, policajac, kurator škole, starješina i onaj činovnik što obnaša zvanje školskog nadzornika, ali se ne brine za bolje podizanje obrazovanja, već samo za pomno izvršivanje cirkulara iz okruga. Zar nije neukusno jadno plaćati čovjeka, koji je pozvan da odgaja narod, — shvaćate li? — da odgaja narod! Ne smije se dopustiti da taj čovjek hoda u prnjama,

drhće od studeni u vlažnim školama što su nalik na rupe, da se truje ugljenim plinom, prehlađuje, navuče u tridesetim godinama upalu grla, reumatizam, tuberkulozu... ta to je sramota. Naš učitelj živi osam, devet mjeseci u godini kao pustinjak, nema s kime da riječ progovori, on otupljuje u samoći, bez knjiga, bez razonode. A pozove li sebi drugove — optužit će ga zbog nepouzdanosti — glupa riječ, kojom lukavi ljudi plaše budale!... Odvratno je to sve... kakovo izrugivanje čovjeku, koji radi velik, strašno važan posao. Znate — kad vidim učitelja, postaje mi neugodno pred njime i zbog njegove bojažljivosti i zbog toga što je loše odjeven, čini mi se, da sam zbog oskudice učiteljeve i sam nekako kriv... odista!

Zamuknuo, zamislio se i, mahnuvši rukom, tiho rekao:

— Neskladna, nezgrapna je zemlja — ta naša Rusija.

Sjena duboke tuge pokrila njegove divne oči, tanke zrake nabora okružile ih, čineći pogled njegov dubljim. Pogledao je naokolo i našalio se nad samim sobom:

— Vidite — izbacio sam vam čitav uvodnik iz liberalnih novina. Idemo — da vam dam čaj, zato, što ste tako strpljivi.....

Često je to bivalo u njega: govori tako toplo, ozbiljno, iskreno, a odjednom se nasmije i nad samim sobom i nad svojim govorom, i u tom mekanom, tužnom smiješku osjećao se profinjeni skepticizam čovjeka, koji zna vrijednost riječi, vrijednost snatrenja. I još je u tom smiješku probijala draga skromnost, tankoćutna nježnost...

Tiho i šuteći pođosmo u kuću. Bijaše jasan, topal dan; igrajući se jarkim zrakama sunčanim, šumili valovi, pod brijegom radosno cvilio zadovoljan nečim pas. Čehov me uze pod ruku i, kašljucajući, polako progovori:

— Sramotno je i žalosno, a istinito: ima mnogo ljudi, koji zavide psima....

I odmah, nasmijavši se, dodao:

— Danas sve govorim nemoćne riječi... znači — starim!

*

Vrlo često znao sam ga slušati:

— Eto, znate, doputovao neki učitelj... bolestan, oženjen, — ne biste li mu mogli pomoći? Ja sam ga privremeno primio....

Ili:

— Čujte, Gorkij, — jedan učitelj želi se upoznati s vama. On ne izlazi iz kuće, bolestan je. Hoćete li otići do njega — u redu?

Ili:

— Eto, učiteljice mole, da im se pošalje knjigâ....

Ponekad bih našao kod njega tog »učitelja«: obično bi učitelj, crven od saznanja svoje nespretnosti, sjedio na kraju stolice i u znoju lica skupljao riječi, nastojeći da govori glađe i »obrazovanije«, ili, s okretnošću bolesno-stidljivog čovjeka, sav se usredotočio u želji da se ne pokaže glupim u očima piščevim, te samo zasipao Antona Pavlovića tučom pitanja, koja jedva da su mu dolazila u glavu do tog trenutka.

Anton Pavlović pažljivo bi slušao neskladno pričanje, u njegovim tužnim očima svjetlucao se smiješak, drhtali nabori na slijepoočicama i gle, svojim dubokim, mekanim, upravo zagasitim glasom on bi sam počimao govoriti jednostavne, jasne, blize životu riječi, — riječi, koje su nekako odmah uprošćavale subesjednika: on bi prestajao nastojati da bude umnik, od čega je odmah postajao i umniji i zanimljiviji....

Sjećam se, jedan učitelj — visok, mršav, žuta, gladna lica i duga grbava nosa, melanholično savinuta prema podbratku, sjedio je nasuprot Antonu Pavloviću i, nepomično mu gledajući u lice crnim očima, mrzovoljasto govorio basom:

— Iz podobnih utisaka življenja za trajanja pedagoške sezone stvara se takav psihički konglomerat, koji apsolutno guši svaku mogućnost objektivnog odnosa prema okolnom svijetu. Naravno, svijet i nije ništa drugo, no naša predstava o njem....

Tu on zašao u područje filozofije i zakoračio po njoj, podsjećajući na pijanicu na ledu.

— Nego, recite, — neglasno i prijazno upitao Čehov, — tko to u vašem kotaru tuče djecu?

Učitelj skočio sa stolice i uzrujano zamahnuo rukama:

A. P. Čehov i Maksim Gorkij

— Što to vi! Ja? Nikada! Tući?

I uvređeno se uspuhao.

— Ne uzbuđujte se, — nastavio Anton Pavlović, smiješeći se umirujuće, — zar ja govorim o vama? No sjećam se — čitao sam u novinama — neko bije, baš u vašem kotaru....

Učitelj sjeo, otro oznojeno lice i, uzdahnuvši s olakšanjem, tupim basom stao govoriti:

— Istina je! Bijaše jedan slučaj. To je — Makarov. Znate i nije čudo! Surovo, ali — shvatljivo. Oženjen, četvero djece, žena — bolesna, i on sam — sušičav, plaća — 20 rubalja... a škola — podrum, učitelj ima — jednu sobu. U takvim uslovima — i anđela božjeg bi udario bez svake krivice, a učenici — oni nikako nisu anđeli, vjerujte!

I taj čovjek, koji je maločas nemilosrdno čudio Čehova svojom zalihom umnih riječi, odjednom je, zloguko mašući grbavim nosom, stao govoriti jednostavnim, teškim, kao kamen, riječima, jarko osvjetljujući prokletu, groznu istinu onog života, kojim živi rusko selo....

Opraštajući se s domaćinom, učitelj uhvatio obim rukama njegovu neveliku suhu ruku s tankim prstima i, stežući je, rekao:

— Išao sam k vama, kao da idem pretpostavljenome, — bojažljiv i prestrašen, naduo sam se, ko puran, htio sam vam pokazati, da, recimo, ni ja nisam likom šiven... a odlazim eto — kao od dobrog, blizog čovjeka, koji sve shvaća. Velika je to stvar sve shvatiti! Hvala vam! Idem. Nosim sobom lijepu, dobru misao: veliki ljudi su jednostavniji, i razumljiviji, i bliži dušom našem čovjeku, nego li sve te mizerije, med kojima živimo. Zbogom! Nikad vas ne ću zaboraviti....

Nos mu zadrhtao, usne se složile u dobar smiješak i on neočekivano dodao:

— A zapravo govoreći i podlaci su — također nesretni ljudi, — đavo nek ih nosi!

Kad je otišao, Anton Pavlović pogledao za njim, nasmiješio se i rekao:

— Valjan momak. Ne će dugo učiti...

— Zašto?

— Izmučit će ga... prognati...

Zamislivši se, dodao tiho i mekano:

— U Rusiji je čestit čovjek — nešto nalik na dimnjačara, kojim dadilje plaše sitnu djecu.....

*

Čini mi se, da je svaki čovjek uz Antona Pavlovića osjećao u sebi želju da bude jednostavniji, istinitiji, da bude više svoj, i ja sam mnogo puta zamjećivao kako su ljudi skidali sa sebe šarene nakite knjiških fraza, modnih riječi i sve ostale jevtine stvarčice, kojima se ruski čovjek, nastojeći da se prikaže Evropejcem, kiti, kao divljak školjkama i ribljim zubima. Anton Pavlović nije volio riblje zube i pjevčevo perje; sve šareno, bučno i tuđe, što čovjek navlači na sebe da bude »važniji«, izazivalo je u njem pobunu i ja sam primjećivao, da ga je svaki put, kad bi ugledao pred sobom uparađenog čovjeka, obuzimala želja, da ga oslobodi svih tih mučnih i nepotrebnih tričarija, koje unakazuju pravo lice i živu dušu subjesjednikovu. Sav život proživio je Čehov slušajući svoju dušu, uvijek je bio svoj, unutarnje slobodan i nikad se nije obazirao na ono što su jedni očekivali od Antona Čehova, drugi, suroviji, tražili. Nije volio razgovore o »visokim« temama, — razgovore, kojima se taj mili ruski čovjek tako usrdno naslađuje, zaboravljajući, da je smiješno, a i neduhovito raspravljati o baršunastim haljinama u budućnosti, nemajući u sadašnjici ni poštenih gaća.

Divno jednostavan, on je volio sve jednostavno, istinsko, iskreno, i imao je svoj način da uprošćava ljude.

Jednom ga posjetiše tri sjajno odjevene dame; napunivši njegovu sobu šumom svilenih haljina i mirisom jakih parfema, one su izvještačeno sjele nasuprot domaćinu, pričinile se, kao da ih zanima politika i — počele »stavljati pitanja«.

— Antone Pavloviću! Što vi mislite, kako će svršiti rat?

Anton Pavlović pokašljao, promislio i mekano, ozbiljnim tonom prijazno odvratio:

— Vjerojatno — mirom....

— No, naravno! — No tko će pobijediti? Grci ili Turci?

— Čini mi se — pobijedit će oni, koji budu jači...

— A tko je, po vašem mišljenju, jači? zapitale dame jedna za drugom.

— Onaj, koji se bolje hrani i bolje je obrazovan...

— Ah, kako je to duhovito! — uskliknula jedna.

— A koga vi više volite — Grke ili Turke? upitala druga.

Anton Pavlović prijazno je pogledao i odgovorio s krotkim ljubeznim smiješkom:

— Ja volim marmeladu.... volite li je i vi?

— Vrlo — živnuvši uskliknula dama.

— Ona ima tako odličnu aromu — solidno potvrdila druga.

I sve tri stale živo govoriti, pokazujući u pitanju marmelade prekrasnu erudiciju i potanko poznavanje predmeta. Bijaše očito, da su bile veoma zadovoljne time, što ne moraju naprezati mozga i pretvarati se, da se ozbiljno brinu za Turke i Grke, o kojima dotad nisu ni mislile.

Odlazeći, one veselo obećaše Antonu Pavloviću:

— Poslat ćemo vam marmelade!

— Divno ste razgovarali! — primjetih, kad one odoše.

Anton Pavlović tiho se zasmijao i rekao:

— Potrebno je, da svaki čovjek govori svojim jezikom...

Drugi put zatekoh kod njega mladog, ljepuškastog pomoćnika državnog tužioca. Stajao je pred Čehovom i, tresući kovrčavom glavom, živo govorio:

— Pripovijetkom »Zločinac s predumišljajem« vi, Antone Pavloviću, postavljate preda me veoma složeno pitanje. Ako sam utvrdio kod Denisa Grigorjeva prisustvo zle namjere, koja je djelovala svijesno, moram, bez daljnjega strpati Denisa u zatvor, kako to traže interesi društva. No, on je divljak, on nije svijestan krivičnosti djelovanja, meni ga je žao! Ako se pak ponesem prema njemu, kao subjektu, koji je radio bez razumijevanja i prepustim se čuvstvu milosti — čime ja jamčim društvu, da Denis ne će ponovno odvinuti šarafe na tračnicama

i prouzrokovati željezničku nesreću? To je pitanje! Što da se radi?

Zamuknuo, zabacio tijelo nazad i zaustavio pitajući pogled na licu Antona Pavlovića. Mundirčić na njem bijaše novcat, a dugmeta na grudima sijahu isto tako samosvijesno i tupo, kao i očice na čišćahnom lišcu mladog zaštitnika pravosuđa.

— Da sam ja sudac — ozbiljno rekao Anton Pavlović — riješio bi Denisa....

— Na temelju čega?

— Rekao bih mu: ti, Denise, još nijesi dozrio do tipa svijesnog zločinca, idi — i dozri!

Pravnik se nasmijao, ali se odmah svečano uozbiljio i nastavio:

— Ne, poštovani Antone Pavloviću, — pitanje, koje ste vi postavili može se riješiti jedino u interesu društva, čiji život i vlasništvo sam ja pozvan braniti. Denis je divljak, da, no on je — zločinac, — eto što je istina!

— Sviđa li vam se gramofon? — odjednom ljubazno upitao Anton Pavlović.

— O, da! Veoma! Čudesan izum! — živo se odazvao mladić.

— A ja ne mogu podnijeti gramofone! — tužno priznao Anton Pavlović.

— Zašto?

— Ta oni govore i pjevaju, a ništa ne osjećaju. I sve u njih ispada karikaturno, mrtvo... A fotografijom, bavite li se?

Pokazalo se, da je pravnik strastveni poklonik fotografije, on odmah stade sa zanosom govoriti o njoj, sasvim zaboravši na gramofon, bez obzira na svoju sličnost s tim »čudesnim izumom«, što je tako fino i istinito zapazio Čehov. Ponovno vidjeh kako je iz mundira izvirio živ i dosta zabavan čovječić, koji se međutim još osjećao u životu, ko štene u lovu.

Otpratřvši mladića, Anton Pavlović neveselo reče:

— Evo, ovakovi prištevi na.... stražnjici pravosuđa — odlučuju sudbinom ljudi.

I, pošutivši malo, dodade:

— Državni tužioci veoma vole pecati ribu. Osobito — smrkiše!

*

Vladao je umijećem da svuda pronađe i prikaže bljutavost — umijećem, koje je svojstveno samo čovjeku što stavlja visoke zahtjeve životu, umijećem koje se stvara samo gorućom željom, da se sagleda ljude jednostavne, lijepe, harmonične. Bljutavost je uvijek imala u njem okrutnog i strogog suca.

Neko je kod njega pripovijedao, da je izdavač popularnog časopisa — čovjek, koji je stalno raspravljao o potrebi ljubavi i milosrđa prema ljudima — sasvim bez uzroka uvrijedio željezničkog konduktera i da se uopće taj čovjek ponaša veoma grubo prema ljudima, koji zavise o njemu.

— Kako i ne bi — rekao Anton Pavlović, mračno se nasmijavši — ta on je aristokrat, školovan... učio je u seminariju! Otac mu je hodao u opancima, a on nosi lakovane cipele...

I u tonu tih riječi bijaše nešto, što je odmah učinilo »aristokrata« bijednim i smiješnim.

— Veoma talentiran čovjek! — govorio je o jednom novinaru. — Piše vazda tako plemenito, humano... limunadno. Psuje svoju ženu u prisustvu stranih ljudi, nazivajući je glupačom. Služinska je soba kod njega vlažna i djevojke stalno dobivaju reumatizam...

— Antone Pavloviću, sviđa li vam se N. N.?

— Da... vrlo. Ugodan čovjek — kašljucajući slaže se Anton Pavlović. — Sve zna. Mnogo čita. Uzeo mi tri knjige i nije vratio. Rastrešen je, danas će vam reći da ste divan čovjek, a sutra će nekom saopćiti, da ste mužu vaše ljubavnice ukrali svilene čarape, crne, s plavim prugama...

Neko se kod njeg žalio na dosadu i težinu »ozbiljnih« dijelova u debelim časopisima.[2])

— A vi ne čitajte te članke — uvjerljivo ga posavjetovao Anton Pavlović. — To je prijateljska literatura... literatura prijateljâ. Nju sastavljaju gospoda Krasnov, Černov i Bjelov. Jedan napiše članak, drugi pobija, a treći pomiruje protivurječja prvih. Slično kao kad se igra vint s budalom.[3]) A zbog čega je to potrebno čitatelju — nitko od njih sebe ne pita.

Jedared došla k njemu neka dama, zdrava, lijepa, lijepo odjevena i počela govoriti »čehovski«:

— Dosadno je živjeti, Antone Pavloviću! Sve je tako sivo: ljudi, nebo, more, čak i cvijeće izgleda mi sivo. I nema želja... duša je tužna. Baš kao neka bolest...

— I jeste bolest! — uvjerljivo rekao Anton Pavlović. — Bolest je to. Latinski se zove morbus pretvaralis.

Dama, na njenu sreću, očito, nije znala latinski, a možda se i pričinila da ne zna.

— Kritici naliče na sljepiće, koji smetaju konju da ore zemlju — govorio on, smiješeći sa svojim mudrim smiješkom. — Konj radi, svi su mišići napregnuti, ko strune na kontrabasu, a gle, na zemlji leži sljepić i škaklje, i šumi. Treba stresati kožom i mahati repom. O čemu on šumi? Jedva da je i njemu samom shvatljivo. Naprosto — karakter je u njega nemiran i hoće da se oglasi — eto, i ja na zemlji živim! Pogledajte — mogu dapače i šum podizati, o svemu mogu šum podizati! Ja dvadeset i pet godina čitam kritike svojih pripovijedaka i ni jedne korisne primjedbe ne pamtim, ni jednog korisnog savjeta nisam čuo. Samo je jedared Skabičevskij[4]) učinio na mene utisak, napisavši da ću umrijeti pijan pod plotom...

U njegovim sivim, tužnim očima gotovo uvijek se mekano iskrio fin smiješak, no ponekad bi te oči postale hladne, oštre i okrutne; u te minute njegov gipki, srdačni glas zvučio bi tvrđe i tad mi se činilo, da taj skromni, mekani čovjek, ako nađe za potrebno, može ustati protiv neprijateljske sile snažno, tvrdo i da ne će uzmaknuti pred njom.

Ponekad mi se činilo — da je u njegovu odnosu prema ljudima bilo osjećanja nekog beznađa, blizog hladnom, tihom očajavanju.

— Čudno je biće — ruski čovjek! — reče jedamput. U njem se, kao u rešetu, ništa ne zadržava. U mladosti on lakomo puni dušu svačim, što mu pane pod ruku, a poslije tridesete godine u njem ostaju neke sive krpetine. Da bi se lijepo živjelo, čovječji — treba raditi! Raditi s ljubavlju, s vjerom. A kod nas to ne umiju. Arhitekt, koji je sagradio dvije, tri pristojne kuće, sjeda za karte i karta se čitav život ili pak strši za kazališnim kulisama. Liječnik, ako ima praksu prestaje pratiti znanost, ništa ne čita, osim »Novosti terapije« i u četrdesetim godinama je ozbiljno uvjeren, da sve bolesti potječu od — prehlade. Ja nisam susreo ni jednog činovnika, koji bi bar malo

shvaćao značenje svog rada: obično on sjedi u prijestolnici ili u gubernijskom gradu, sastavlja spise i šalje ih u Zmijev ili Smorgonj na izvršenje. A koga će ti spisi lišiti slobode kretanja u Zmijevu i Smorgonji — o tom činovnik misli baš tako malo, ko bezbožac o mukama paklenskima. Stvorivši si ime uspjelom obranom, odvjetnik se već prestaje brinuti za obranu istine, pa brani samo pravo vlasništva, kladi se na trkama, jede oštrige i izdaje se za profinjenog poznavača svih umjetnosti. Glumac, koji je odigrao prilično dvije, tri uloge, više ne uči uloge, već stavlja cilindar i misli da je genij. Sva je Rusija zemlja nekih lakomih i lijenih ljudi: oni strašno mnogo jedu, piju, vole spavati danju i u snu hrču. Žene se zbog reda u kući, a ljubavnice drže zbog prestiža u društvu. Psihologija je u njih pasja: kad ih biju — oni tihano cvile i skrivaju se po svojim pasjim kućicama, kad ih miluju — legnu na leđa, podignu šape uvis i mašu repićima...

Bolan i hladan prezir zvučio je u tim riječima. No, prezirući, on je žalio, i, kad se desi, da kod njega opsuješ nekog, Anton Pavlović se odmah zauzme:

— Ta, zašto? On je starac, sedamdeset mu je godina.

Ili:

— On je još mlad, to je po gluposti...

I kad je tako govorio, — ja nisam vidio na njegovom licu mržnje...

*

U mladosti bljutavost se čini samo smiješnom i ništavnom, ali pomalo ona okružuje čovjeka, svojom sivom maglom, prožima mozak i krv njegovu, kao otrov i ugljeni plin i čovjek postaje nalik na stari cimer izjeden rđom: kao da je nešto naslikano na njem, ali što — ne razabireš.

Anton Čehov je već u prvim svojim pripovijetkama umio otkriti u mutnom moru bljutavosti njene tragično mračne šale; treba samo pažljivo pročitati njegove »humorističke« pripovijetke, da bi se uvjerilo kako je mnogo — za smiješnim riječima i položajima — okrutnoga i odvratnoga žalosno vidio i stidljivo sakrio autor.

Bio je nekako stidljivo skroman, ne dopuštaše sebi da gromovito i otvoreno kaže ljudima:

— Ta budite... čestitiji! — uzalud se uzdajući, da će se oni samo domisliti na postojanu potrebu, za njih same, da budu čestitiji. Mrzeći sve bljutavo i prljavo, on

je opisivao odvratnosti života plemenitim jezikom pjesnika, s mekanim smiješkom humorista — i iza prekrasne vanjštine njegovih pripovijedaka malo je primjetljiv njihov nutarnji smisao pun gorkog prijekora.

Vrlo poštovana publika čitajući »Kćer Albionovu« smije se i jedva da vidi u toj pripovijetci najgnusnije ruganje sitog gospodina čovjeku osamljenu, koji je svemu i svima tuđ. I u svakoj humorističkoj pripovijetci Antona Pavlovića ja čujem tihi, duboki uzdah čistog, istinski-čovječjeg srca, beznadni uzdah saučešća za ljude, koji ne umiju cijeniti svoje čovječje dostojanstvo, već žive, bez protivljenja se pokoravajući gruboj sili, ko robovi, ni u šta ne vjerujući, osim u potrebu, da svaki dan jedu što masniji šči[5]) i ništa ne osjećajući, osim straha, da ih ne posmica neko jak i brutalan.

Niko nije shvaćao tako jasno i profinjeno, kao Anton Čehov, tragizam sitnica života, niko do njega nije umio tako bespoštedno istinito naslikati ljudima sramnu i žalosnu sliku njihovog života u mutnom kaosu malograđanske svakidašnjice.

Njegov neprijatelj bijaše bljutavost; on se čitava života borio sa njom, ismijavao je i prikazivao nepristrasnim, oštrim perom, umijući naći plijesan bljutavosti i tamo, gdje je na prvi pogled izgledalo sve uređeno veoma lijepo, udobno, čak — i sjajno... I bljutavost mu se zato osvetila gadnim ispadom, položivši njegovo mrtvo tijelo — mrtvo tijelo pjesnikovo — u vagon za prijevoz »oštriga«.[6])

Prljavo-zelena mrlja tog vagona pričinja mi se upravo golemim, pobjedničkim smiješkom bljutavosti nad premorenim neprijateljem, a bezbrojna »sjećanja« uličnih novina — licumjernom žalošću, iza koje osjećam hladno, smrdljivo disanje te iste bljutavosti, potajno zadovoljne smrću neprijatelja svoga.

*

Čitajući pripovijetke Antona Čehova, osjećaš se baš ko u tužni dan pozne jeseni, kad je uzduh tako prozračan i u njem se oštro ocrtavaju gola stabla, tijesne kuće, sivi ljudi. Sve je tako čudno — samotno, nepomično i bespomoćno. Udubljene su plave daljine — puste i, slivajući se s blijedim nebom dišu žalosnom studeni na zemlju, pokrivenu smrznutim blatom. Um autorov, kao jesenje sunce, okrutnom jasnoćom osvjetljuje izrovane ceste,

krive ulice, tijesne i prljave kuće, u kojima se guše od dosade i lijenosti mali, jadni ljudi, ispunjujući kuće svoje tupom, polusnenom prazninom. Gle, kako nemirno, ko sivi miš, skakuće »Dušica« — mila, krotka žena, koja zna tako ropski, tako snažno ljubiti. Može ju se udariti po obrazu, a ona se ne će usuditi ni da jače zastenje, krotka robinja. Do nje tužno stoji Olga iz »Triju sestara«: i ona mnogo voli i bez riječi se pokorava hirovima razvratne i gadne žene svog lijenčine-brata, pred njenim očima lomi se život njenih sestara, a ona plače i nikome ne može pomoći i ni jedne žive, jake riječi protesta protiv bljutavštine nema u njenim grudima.

Gle, plačljiva Ranevskaja i drugi bivši vlasnici »Trešnjika« — egoistični, ko djeca i uveli, ko starci. Zakasnili su da umru na vrijeme i tuguju, ništa ne videći oko sebe, ništa ne shvaćajući — paraziti, bez snage da se ponovno upiju u život. Bijedni student Trofimov krasno govori o potrebi rada, a — besposliči, od dosade se zabavljajući glupim izrugivanjem Varji, koja radi ne skrštajući ruke za sreću besposličarâ.

Veršinin sanja o tom, kako će lijep biti život za trista godina, i živi, ne primjećujući, da se oko njeg sve raspada, da se pred njegovim očima Solenij od dosade i zbog gluposti sprema ubiti žalosnog baruna Tuzembaha.

Promiče pred očima bezbrojan red robova i robinja svoje ljubavi, svoje gluposti i lijenosti, svoje požude za blagom zemlje; idu robovi mutnog straha pred životom, idu u nemirnoj tjeskobi i ispunjuju život nepovezanim riječima o budućnosti, osjećajući, da u sadašnjici — nema za njih mjesta...

Ponekad se u njihovoj sivoj gomili oglasi pucanj, to su se Ivanov ili Treplev dosjetili što im treba raditi, i — umrli.

Mnogi od njih divno sanjare o tom, kako će lijep biti život za dvjesta godina, a nikome ne pada na pamet jednostavno pitanje: a tko će ga učiniti lijepim, ako mi budemo samo sanjarili?

Mimo svu tu dosadnu, sivu gomilu nemoćnih ljudi prošao je veliki, umni, prema svemu pažljivi čovjek, pogledao te dosadne žitelje svoje domovine i s tužnim smiješkom, s tonom mekanog, no dubokog prijekora, s beznadnom žalošću na licu i u grudima, rekao divnim iskrenim glasom:

— Gadno živite, gospodo!

*

Peti dan kako imam povišenu temperaturu, a ležati mi se ne će. Sivi finski dažd škropi zemlju mokrom prašinom. Na tvrđavi Inno tutnje topovi, »provjeravaju« ih. Noću liže oblake dugi jezik reflektora, prizor odvratan, jer ne da, da se zaboravi đavolska napast — rat.

Čitah Čehova. Da nije umro pred deset godina, rat bi ga, vjerojatno, ubio, otrovavši ga ispočetka mržnjom prema ljudima. Sjetih se njegovog pogreba.

Lijes pisca, kog je tako »nježno volila« Moskva, bijaše dovezen u nekom zelenom vagonu, na čijim je vratima krupnim slovima bilo ispisano: »Za oštrige«. Dio nevelike gomile, što se bila sakupila na kolodvoru da dočeka pisca, pošao je za lijesom generala Kellera, kog su dovezli iz Mandžurije i veoma se čudio što Čehova sahranjuju s orkestrom vojničke glazbe. Kad se grijeska razjasnila, neki veseli ljudi stali se smijuljiti i hihotati. Za lijesom Čehova išlo je stotinjak ljudi, ne više; dobro se sjećam dvojice advokata, obojica bijahu u novim cipelama i šarenim kravatama — još momci. Išao sam za njima i slušao, kako jedan, V. A. Maklakov, govori o razumu pasa, a drugi, nepoznati, hvali udobnosti svog ljetnikovca i ljepotu pejsaža u njegovoj okolini. A neka dama u ljubičastoj haljini, idući pod čipkastim suncobranom, uvjeravaše starca s rožnatim naočarima:

— Ah, bio je divno drag i tako duhovit...

Starac je nepovjerljivo kašljucao. Dan bijaše topal, prašan. Na čelu sprovoda veličanstveno je jašio debeli policijski nadzornik na debelom bijelom konju. Sve to i još mnogo ostalog bijaše okrutno bljutavo i nespojivo s uspomenom na velikog i tankoćutnog umjetnika.

*

U jednom pismu starcu A. S. Suvorinu Čehov je rekao:

»Nema ništa dosadnijeg i nepoetičnijeg, da tako kažem, od prozaične borbe za opstanak, koja oduzima radost životu i nagoni u apatiju«.

Tim riječima izraženo je veoma rusko raspoloženje, općenito, po mom mišljenju, ne svojstveno Antonu Pavloviću. U Rusiji, gdje svega ima mnogo, ali nema u ljudima ljubavi prema radu, tako misli većina. Rusu se dopada energija, no — slabo vjeruje u nju. Pisac aktivnog nastrojenja — na primjer Jack London — nemoguć je u Rusiji. Iako se knjige Londonove rado čitaju kod nas, ipak ja ne vidim, da bi one pobuđivale volju ruskog čovjeka za akciju, one samo razdražuju uobrazilju. No Čehov — nije vrlo ruski u tom smislu. Za njega se još u mladosti »borba za opstanak« razvila u gadnom, bezbojnom obliku svakodnevnih, sitnih briga za komadić kruha, no ne samo za sebe — za velik komadić kruha. Tim brigama, bez radosti, on je dao sve snage mladosti i treba se čuditi: kako je mogao sačuvati svoj humor? On je vidio život samo kao žalosno nastojanje ljudi da se nasite, da budu na miru; velike drame i tragedije njegove bijahu sakrivene za njega pod debelim slojem svakidašnjice. I tek kad se malo oslobodio brige da vidi oko sebe site ljude, on je jasno sagledao suštinu tih drama.

Nisam vidio čovjeka, koji bi osjećao, tako duboko i svestrano, značenje rada, kao temelja kulture, kao Anton Pavlović. To se odražavalo kod njega u svim sitnicama domaćeg gospodarstva, u izboru predmeta i u onoj plemenitoj ljubavi za predmete, koja potpuno isključuje nastojanje da ih se gomila, ljubavi, koja se ne umara da im se divi, kao proizvodu stvaralačkog duha čovječjeg. Volio je graditi, saditi, poljepšavati zemlju, osjećao je poeziju rada. S kakvom je dirljivom pažnjom gledao, kako u njegovom vrtu rastu voćke, koje je sam zasadio i ukrasio grmlje! O brigama oko gradnje kuće u Autki govorio je:

— Kad bi svaki čovjek na komadiću svoje zemlje učinio sve što može, kako bi divna bila zemlja naša.

Kad sam započeo pisati komad »Vaska Buslajev«[7]) pročitah mu hvalisavi Vaskin monolog:

— Eh, da mi je snage, pa poviše!
Vruće bi dahnuo — snjegove rastopio,
Zemljom bi pošao, svu je uzorao,
Vijek bi hodao — gradove gradio,
Crkve podizao i vrtove sadio!
Zemlju bi okitio — ko djevojku,
Zagrlio je — ko nevjestu svoju,

Podigo bi zemlju k svojim grudima,
Podigo bi, ponio je gospodu:
— Pogledaj de, gospode, kakva je zemlja, —
Kako li je Vaska okitio!
Ti si je ko kamen s neba pustio,
A ja učinih dragulj iz nje!
Pogledaj de gospode, raduj se,
Kako se zelena na sunašcu bljeska!
Poklonio bi ti je ko dar,
No — skup je odveć — put će da mi bude!

Čehovu se dopao taj monolog, uzbuđeno kašljucajući reče meni i liječniku A. N. Aleksinu:

— Dobro je to... Veoma istinsko, čovječje! Upravo u tome i jeste »smisao filozofije cijele«. Čovjek je naselio zemlju, učinio je prikladnom za sebe. — Kimnuvši tvrdo glavom ponovio:

— Učinit će!

Predložio da se pročita ironija Vaskina još jedared, poslušao, gledajući u prozor i posavjetovao:

— Dva posljednja retka — nemojte, to je drskost. Suvišno...

*

O svojim književnim radovima govorio je malo, nerado: rekao bih — stidljivo i s istom, čini mi se, opreznošću, s kojom je govorio o Lavu Tolstoju. Samo ponekad, u veselom trenutku, nasmjehnuvši se, ispričao bi temu, uvijek — humorističku.

— Znate — pisat ću o učiteljici, ona je ateistkinja, obožava Darwina, uvjerena je u potrebu borbe s predrasudama i praznovjericom naroda, a sama u pola noći kuha u kupaonici crnog mačka, da bi našla »ključac« — koščicu, koja privlači muškarca, raspaljuje u njem ljubav — postoji takova koščica... — O svojim komadima on je govorio kao o »veselima« i, izgleda, bijaše iskreno uvjeren, da piše baš »vesele komade«. Vjerojatno, prema njegovim riječima Sava Morozov uporno je dokazivao:

— Čehovljeve komade treba režirati kao lirske komedije.

No uopće prema književnosti pokazivao je veoma dalekovidnu pažnju, pogotovo dirljivu — prema »piscima-početnicima«. On je s čudesnim strpljenjem čitao opsežne rukopise V. Lazarevskoga, N. Oligera i mnogih drugih.

— Treba nam više pisaca — govorio bi. — Literatura je kod nas još uvijek novost i »za izabrane«. U Norveškoj na svakih dvjesta dvadeset i šest ljudi pučanstva — dolazi jedan pisac, a kod nas — jedan na milijun . . .

*

Bolest je ponekad izazvala kod njega raspoloženje hipohondra, čak i mizantropa. U takve dane bivao je ćudljiv u svojim sudovima i težak u odnosu spram ljudi.

Jedared reče, ležeći na divanu, suho kašljucajući, igrajući se toplomjerom:

— Živjeti zato da bi se umrlo, nije uopće zabavno, a živjeti, znajući da umireš prije vremena — to je već sasvim glupo . . .

Drugi put, sjedeći uz otvoren prozor i gledajući u daljinu, na more — neočekivano, ljutito progovorio:

— Navikli smo da živimo u nadi na lijepo vrijeme, žetvu, ugodan roman, u nadi da ćemo se obogatiti ili dobiti mjesto policijskog nadzornika, a gle, nadu da se postane pametniji ne primjećujem kod ljudi. Mislimo: pod novim carem bit će bolje i za dvjesta godina još bolje, a niko se ne brine da bi to bolje počelo sutra. Uopće — život svakim danom postaje sve složeniji i valja se nekud sam po sebi, a ljudi — vidljivo glupave i sve više ljudi ostaje po strani od života.

Promislio i, nabravši čelo, dodao:

— Baš kao lazari za vrijeme križnog puta.

Bio je liječnik, a bolest liječnikova uvijek je teža od bolesti njegovih pacijenata; pacijenti samo osjećaju, a liječnik još i zna koješta o tom, kako se razara njegov organizam. To je jedan od onih slučajeva, kad se može smatrati da znanje približava smrt.

*

Lijepe bijahu njegove oči, kad se smijao — nekako ženski umiljate i nježno mekane. I smijeh njegov, gotovo bezvučan, bijaše nekako osobito lijep. Smijući se, on se upravo zanosio smijehom, radovao se; ne znam tko bi se još mogao smijati tako — da kažem — »duhovno«.

Grube anegdote nikad ga nisu nasmijavale.

Smijući se tako milo i od srca, pripovijedao mi je:

— Znate zašto se Tolstoj ponaša prema vama tako nejednoliko? Ljubomoran je, misli, da Suleržickij voli vas više, nego njega. Da, da. Jučer mi je govorio: ne mogu se ponašati prema Gorkome srdačno, sam ne znam zašto, ne mogu. Čak mi je neprijatno što Suler stanuje kod njega. Škodi to Suleru. Gorkij je zao čovjek. On je nalik na seminarista, kog su silom zamonašili i time ga ogorčili na sve. U njeg je duša uhode, došao je odnekuda, u tuđu mu, zemlju hanaansku, sve zagledava, sve primjećuje i o svemu izvješćuje nekog svog boga. A bog je u njega — nakaza, nalik na satira ili vodenog duha seoskih žena.

Pričajući, Čehov se smijao do suza i, otirući suze, nastavio:

— Ja kažem: Gorkij je dobar. A on: ne, ne, znam ja. U njeg je nos ko u patke, takve nosove imaju samo nesretni i zli. I žene ga ne vole, a žene, kao i psi imaju osjećalo za dobrog čovjeka. Eto Suler — on posjeduje odista dragocjenu sposobnost nesebične ljubavi za ljude. U tom je on genijalan. Znati ljubiti, znači — sve znati . . .

Otpočinuvši, Čehov ponovio:

— Da, starac je ljubomoran . . . Kako je čudesan . . .

*

O Tolstoju je uvijek govorio s nekim posebnim, jedva ulovljivim, nježnim i zbunjenim smiješkom u očima, govorio, spuštajući glas, kao o nečem varljivom, tajanstvenom, što zahtjeva riječi pažljive, mekane.

Žalio se jedared, što oko Tolstoja nema Eckermanna,[8]) čovjeka, koji bi pažljivo zapisivao oštre, neočekivane i, često, proturječne misli starog mudraca.

— Eto vi bi morali da se primite toga — uvjeravao on Suleržickoga. — Tolstoj vas toliko voli, tako mnogo i lijepo govori s vama.

O Suleru reče mi Čehov:

— To je — mudar dječak.

Vrlo dobro reče.

*

Jedared, kod mene, Tolstoj se zanosio pripovijetkom Čehovljevom, izgleda, — »Dušicom«.[9]) Govorio:

— To je — kao čipka, koju je iščipkala čista djevica; življahu u staro doba takve djevice čipkarice, »vjekovuše«, sav svoj život, sve sanje o sreći one stavljahu u uzo-

rak. Sanjahu kroz taj uzorak o najdražem, svu nejasnu, čistu ljubav svoju čipkahu u čipku. — Tolstoj govoraše, veoma uzbuđeno, sa suzama u očima. A Čehov je tog dana imao povišenu temperaturu, sjedio je s crvenim mrljama na jabučicama i, nagnuvši glavu, pažljivo brisao cviker. Dugo je šutio, najzad, uzdahnuvši, reče tiho i zbunjeno:

— Ima tamo — štamparskih griješaka...

*

Može se o Čehovu napisati mnogo, a treba o njemu pisati veoma malo i jasno, što ja ne umijem! Lijepo bi bilo napisati o njem onako, kako je on sam napisao »Stepu«, pripovijetku punu arome, laku i tako, ruski, zamišljeno — tužnu. Pripovijetku — za samoga sebe.

Dobro se sjetiti takovog čovjeka, odmah ti se u život vraća bodrost, ponovno ulazi u nj jasan smisao.

Čovjek — to je osovina svijeta.

— A reći će — poroci, a nedostatci njegovi?

Svi smo mi gladni ljubavi za čovjeka, a kad si gladan i loše ispečeni hljeb — slatko prija.

Preveo Marijan Jurković

---

[1]) Ove uspomene bile su prvi put tiskane godine 1905. Posljednjih osam odlomaka objelodanjeno je kasnije — god. 23.

[2]) Ruski časopisi daju mjesečno 18 araka (290 strana) — otuda im i ime »debeli časopisi«.

[3]) Karte — igra se u četvero, a kad četvrti manjka, mora jedan partner igrati s »budalom«.

[4]) Odnosi se na članak A. M. Skabičevskoga »Ima li g. Čehov ideala?«. (To je onaj isti A. M. Skabičevskij, čiji je prvi dio povijesti ruske književnosti izdala kod nas »Matica hrvatska« g. 1907.

[5]) Šči — rusko narodno jelo, juha od kupusa.

[6]) 2. srpnja (po starom kalendaru) 1904. Čehov je umro u lječilištu Badenweiler (u Schwarzwaldu), kamo je bio otputovao tražeći lijeka svojoj teškoj bolesti. Tijelo piščevo bilo je prevezeno u Rusiju u teretnom vagonu — s natpisom, koji spominje Gorkij.

[7]) Zamisao ovu Gorkij nije ostvario: »Vaska Buslajev« nađen je kao fragment u piščevoj ostavštini.

[8]) Radi se o Johannu Eckermannu, tajniku Goetheovom, autoru »Razgovora s Goetheom«, knjizi, koju je ovaj posljednji provjerio.

[9]) L. N. Tolstoj napisao je g. 1905., poslije smrti Čehovljeve, poseban »Pogovor« »Dušici«, za izdanje u »Krugu čitanja«.

DVIJE PJESME

UTOPLJENIK

Jučer tèžâk,
danas utopljenik pod vrbama,
Zar je takav korak tvoga dana?

Jučer se gristi s brigama
i krasti drva po adama,
a danas ležati, podbuo i truo,
s trulim kladama.

HERCEGOVAČKOM SELJAKU

Uvijek te vidim prijatelju Bezimeni,
kad dim duvana suzi moj svijet
i pogled tone u dubine,
u mutne dubine, koje u lêtu sanjaju ptice,
a što ih imaju samo naše jadne tamne sobice.

Uvijek te vidim prijatelju Bezimeni
zasukanih kosmatih udova,
vidim te pognutog u gustom lišću duvana,
nad zemljom plitkom, nad kamenom vrelim;
vidim te gdje ideš od struka do struka,
da spustiš uza svaki po kaplju crne gorčine,
da srču duvani, ko kafu, te gorke začine.

Uvijek te vidim prijatelju Bezimeni
kad podne zbriše plave sjene danu,
a sunce ručku bijeli stolnjak prostire.
Ti si jedini mrk, tebe jedinog sjena zastire:
tvoja misao gorda sunčani stolnjak razdire.

Uvijek te vidim prijatelju Bezimeni
kad auti ostave prah, a odnesu pjesme.
Uvijek stojiš mrk u polju našem mrk i jasan,
kao uzrečica tvoja, kao poslovica puka:
(»ko ljeti hladuje, zimi se dobro grije«).
Misao nova na cestama pod upornim suncem klije.

(Iz knjige »Lice dana«)

Grgur Karlovčan

RAZGOVOR

Ljetos, jedne subote popodne, uđu u praznu seosku krčmu dva čovjeka s naprtnjačama. Obojica su bili prašni, umorni, s krupnim kapljama znoja na opaljenim obrazima. Stariji je nosio plavo radno odijelo, puno masnih mrlja. Njegov drug, golemi seljački momak, bio je bosonog.

— A, dobar dan, majstori! — pozdravi ih krčmarica. — Idete kući preko nedjelje! Zar niste još gotovi s vrševinom u Zagrađu? Naši u selu već vas ne mogu iščekati.

— Ostalo nam je samo par kuća ... Prekosutra ćemo i to svršiti, a u utorak zorom evo nas ovdje! Došli bi već davno prije, da se nije pokvario stroj i pomeo nam račune.

— Eh, onda ću tako javiti ljudima, da se priprave za utorak. A ti, Pava, svake godine s majstorom po vrševinama! — okrene se žena momku. — Šteta što nisi izučio njegov zanat.

— Ne mogu ja bez Pave, navikli smo jedan na drugoga. Nitko meni ne zna tako hraniti mašinu, kao on, a razumije i drugo ... Nego dajte vi nama jednu litru, pa da krećemo dalje. Nije nas bilo kod kuće četrnaest dana.

Krčmarica donese vino i ode za poslom.

— Ded, Pava, potegni, isperi pljevu! — namigne majstor momku. Za dva sata smo kod naših ... Ja ću odmah u krevet! Svake vršević izgubim po sedam kila ... Kako ne ćeš! Ujutro ustaj u dva sata, a navečer ne dospiješ zaspati prije jedanaest.

— Lako za spavanje, naspavat ću se u zimi! — nasmije se momak. — Ovo sad mi je zarada za cijelu godinu. Gle, majstore, tamo na prozoru su novine! Natakni tvoje očaline i pročitaj iz njih štogod, da čujemo, što se događa u svijetu.

— Pa hajde! ... I onako ih nisam imao u rukama od proljeća. U zimi još dođem do njih, dobijem od učitelja stare. A kad navali posao, i ne sjetim se na njih. Pazi, što piše: »Rat Japana i Kine nastavlja se svom žestinom«.

— Što veliš, majstore, zar ti još ratuju! Ma sjećam se, da su ratovali već o lanjskoj vršević!

— Čekaj ... a dalje kaže: »Krvave borbe u Španiji.«

— O čuda, pa i ti su ratovali još o lanjskoj vršević!

— E moj Pava, baš ti mi živimo, a da ništa ne znamo! Samo da to zlo ne dođe i do nas... Tko zna, danas mi ovdje vršimo pšenicu, a oni tamo ljude — na godinu može biti obrnuto... Nego slušaj dalje: »Sukob između Rusije i Japana mogao bi se pretvoriti u pravi rat. Ruski aeroplani i tankovi prešli su u navalu...«

— Ej, bit će vraga, kad su već i ti počeli! — zabrinuto kimne Pava. — Ta dvojica ne znadu za šalu.

— Istina! — potvrdi majstor. — Već su počeli... Čuj, što veli dalje: »Japanski poslanik Điuđicu posjetio je ruskog komesara Medvedova i oštro protestirao...«

— Protestijerao, velite! — otegne Pava i iskapivši čašu, pa nastavi zainteresirano. — Slabo će mu koristiti.. A kakav ti je to komesar, koji ima takvu moć? Bit će drukčiji, nego onaj naš na općini...

— Haha, dakako da je drukčiji! — nakesi se majstor. — To ti je isto, što i ministar. Baš si seljačina — kao naš općinski! Pa onaj naš ne smije mrakom proći kroz selo... Vidi tu je slika onog Japanca...

Obojica se nagnu nad novine razgledajući sliku.

— Ima očaline, a sav je slab i malešan kao gnjida. Gdje će taj s Rusom! — zaintači Pava. — I baš on da je oštro protestijerao... Ama kako oni to rade, ta velika gospoda, to bih ja htio znati! Kad susjedovo prase provali u moj vrt, ja najprije pritkom po njemu, a kako ću protestijerati kod susjeda, zna se. A oni, velika gospoda, ne će valjda jedan drugome psovati majku. Nego, nekako finije...

— Joj, baš si izvalio! Pa znaš, kako gospoda rade u takvim zgodama.

— Vraga znam, nisam ja imao s gospodom posla. Bit će, da taj gnjidavi dotrči Rusu u kuću, lupi iza sebe vratima, da se sve ori, pa mu onda kresne u oči:

»Čuješ, bratko, tebi vrag ne da mira... Opet tvoje prase provalilo u moj vrt i sve izrovalo. Ako ti, bratko, malo ne pripaziš na njega, mogao bi ostati bez praseta i još dobiti koju po glavi...«

— Ajojoj, Pava, baš si pogodio! — zagrca se majstor od smijeha. — Ne ide to kao kod nas na selu. Nego ti se taj Japanac obuče u crno, metne na glavu crni lonac, pa hajd k Rusu i pokuca na vrata...

— Pokuca!...

— Dakako... Kad on unutra, a Rus ga dočeka isto tako sav u crnom i kaže mu:

»Milo mi je, susjede, da ste došli... a da vam pravo kažem, baš sam vam se i nadao. Izvolite sjesti! Jeste li možda za crnu kavu?... Japanac ti samo puše kroz nos, škilji kroz očaline i zamuckuje:

»Nije mi, susjede, do crne kave, nego da se ozbiljno porazgovorimo...«

»No dobro, dobro«, smješka se Rus i tapše Japančića po ramenu, »sad najprije sjednite! Bit će vremena i za razgovor — a crnu kavu ćete popiti...«

I oni ti sjednu... Japančić malen, vrckav, iz očiju mu viri sama žuč i sve grize nokte od muke. A Rus se mirno zavalio u stolac, velik, krupan kao ti — i samo se smješka.

— Mogu misliti — komesarina! Kad dođeš našem komesaru na općinu, on ti se razvalio na stolcu, raskopčao prsluk i košulju i samo puše od sile...

— Opet ti o našem komesaru — baš ga imaš u nosu! Ma ono ti je sasvim drugi čovjek, znanstven, pismen... Što ti je palo u glavu, da miješaš s njim ovog našeg seljačinu. Pa taj ne zna pravo ni pisati, plajvajz drži u ruci kao sjekiru...

— Bit će, kako veliš, ti znaš bolje. Ma kad je čovjek znanstven, zašto se onda zove: komesar! Kad čujem to ime, zacrni mi se pred očima... Nego ded čitaj dalje!

»Ni Rusija ni Japan«, nastavi majstor, »ne mogu sad uzmaknuti zbog svog prestiža, koji bi stradao«...

— Vidi sad! — smrkne se Pava. — Što mu je taj prestiž?

— E, jesi nedotupavan! To ti je nešto, kako bih rekao... no, kao tvoja momačka čast!

— Hm... Svejedno mi ne ide u glavu, zašto onda nijedan od njih ne može uzmaknuti.

— Ma brate, ako se nas dvojica uhvatimo sutra u seosko kolo, pa se posvadimo — i ja tebe pred djevojkom opalim preko ušiju, što ćeš ti udariti, a? Pobjeći?...

— Ne govori, majstore, koješta! Gdje bi ti mene pred djevojkama tako osramotio! Ta zgrabio bih te zubima za grlo...

— A da sam ja dvaput jači od tebe?

— Ta da si kao gora, ja bih te za vrat, pa makar me kasnije odvezli u bolnicu...

— No vidiš, tako i oni — to ti je taj njihov prestiž, momačka čast. Već su jedan drugog opalili preko ušiju i sad se krkaju, a oni drugi stoje okolo, pa ih još bockaju i draže:

»Drž se, bratko!« »Ne daj se, Japančiću!«

— Aha, sad razumijem... A hoće Rus, prignječit će on onog gnjidavog... I pravo mu budi, Japančiću, kad se ide miješati s komesarima! Da on njih pozna kao ja, bježao bi od njih kao vrag od tamjana...

— Ahaha, prestani, ugušit ću se! — iskrivi se majstor od smijeha. — O moj Pava, tko o čemu, a ti o komesaru — baš ti ne ide iz glave! Ma kad ti se tako zamjerio, dočekaj ga negdje... Ne voli njega nitko u selu, svima je napakostio...

— Uh!... Ispij, majstore, pa idemo. Ostavi novine, ne mogu više čuti to ime... Neka onaj Rus i Japanac svrše među sobom, kako najbolje znadu, a ja ću već svršiti svoje... Kad mi prekipi, protestijerat ću, kako ja znam!

Ispiju i krenu... Pava je odmicao cestom velikim koracima, stisnutih šaka, mrk kao oblačina. Majstor iza njega, jedva ga dostiže i govori mu gušeći se od smijeha:

»Ta opet ti kažem, ne miješaj ti ovog našeg s onim... Ono je čovjek znanstven, pismen, a ovaj naš seljačina, kaišar, koji ne zna pravo ni pisati, plajvajz drži kao sjekiru...«

Josip Pavičić

KAKAV ĆE BITI BUDUĆI RAT?

Možda u naslovu ovoga članka treba izmijeniti riječ »budući« riječju »sadašnji«. Jer, stvarno, dok pišem ove redove možda su već avijoni krenuli da sruče svoj smrtonosni teret, ili već topovi gruvaju u sunčane daljine horizonta, ubijaju i ruše...

Veliki rat g. 1914.—1918. bio je pozicioni rat — vojska se ukopala u zemlju, pješadija i konjica nije mogla da se krene naprijed pošto ih je zaustavljala gusta mreža bodljikavih žica, smrtonosna olovna kiša mitraljeza i uraganska vatra artiljerije.

Taj nepokretan, pozicioni rat trajao je 4 godine. Pokrenut od nezasitnih osvajača, on je neminovno zaoštrio socijalne protivurječnosti u zemljama koje su ratovale, i doveo je do čitavog niza revolucionarnih eksplozija. Narod nije više mogao da podnosi sve tegobe i strahote velikoga rata.

Nastojanje da se savlada nepokretnost rata izazvalo je pojavu novih vrsta oružja. Rat iz dvije dimenzije, prešao je u treću, sa površine zemlje u zrak — počeli su zračni naleti i bombardiranja. Godine 1915. Nijemci su po prvi put primjenili otrovne plinove, koji su trebali da izbace protivnika skrivenog u šančevima i kavernama i da raščiste put za svoju pješadiju koja je krenula u navalu. Pojavili su se tankovi, koji svojim tijelima uništavaju žičane zapreke. Oni su prelazili šančeve protivnika, zalazili mu u pozadinu i uništavali tačke vatre — mitraljeska gnijezda i baterije lake artiljerije.

Međutim, sve te nove vrste oružja primjenjivali su za vrijeme Svjetskoga rata samo u embrionalnoj formi. Ni za koga nije više tajna, da bez obzira na sve zabrane kemijskoga rata po raznim međunarodnim sporazumima, u svima zemljama, u tajnim laboratorijima spremaju danju i noću najraznovrsnije i najkompliciranije po svom djelovanju otrovne materije. Znamo isto tako, da su se teški i nepokretljivi tankovi vremena velikoga rata pretvorili u moćne i brze suhopuzne oklopnjače. Avijacija naših dana postala je takva sila o kakvoj niti su mogli niti su znali da sanjaju prije 20 godina.

Kakav će biti dakle sutrašnji rat, ili rat koji je već možda započeo? Kakvu će ulogu igrati u njemu avioni, tankovi i druge vrste oružja? Kako će to oružje utjecati na karakter budućih bitaka?

Mnogi misle da avioni, tankovi, kemijsko oružje u korijenu mijenja oblike budućega rata, da će taj rat postati manevarski rat, pokretan rat, i da će trajati vrlo kratko. Tako ne misle samo mnogi vojni pisci i mnogi aktivni generali i generalštabni stručnjaci raznih zemalja. To je ona čuvena teorija »Munjevitog rata« — »Blitz-Krieg-a«. Nedavno nam je šef talijanskog generalštaba general g. Pariani izložio teoriju takvog rata, koji nju opravdava time, da se talijanska ratna znanost ne može pridržavati ukočene znanosti o »pozicionom ratu«, u kome se neprijatelj savladava sistematski i postepeno, tako da, »čak i u slučaju da postignemo pobjedu u jednom takvom dugotrajnom ratu, došli bismo u položaj da budemo napadnuti od onih koji čekaju da se mi iskrvarimo, pa da nas savladaju«. Nesumnjivo iskreno priznanje motiva, koji su, možda, osim drugih, ovu teoriju rodili.

Sjećajući se, kakav je potresan utisak proizvelo u prve dane svoje pojave za vrijeme Svjetskog rata oružje novih vrsta, svaki vojni pisac polaže odlučujuću ulogu u budućem ratu na neku, jednu vrstu oružja.

Talijanski vojni pisac Giulio Duhet napisao je veliku knjigu pod naslovom: »Gospodstvo u zraku«. U toj knjizi Duhet tvrdi da će sudbinu budućega rata odlučiti avijacija. Pomoću čitavih armija brzih i dobro naoružanih bombardera Duhet je spreman da pobjedi svaku zemlju. Pješadiji, artiljeriji pa čak i tankovima on je dao veoma neznatnu ulogu. Sve odlučuje avijacija.

Kako sebi i nama predstavlja Duhet takav rat?

U zoru jednog još ljetnog dana čitava armija groznih bombardera spremna je za let. Evo diže se u zrak jedna eskadrila za drugom. U strogom bojnom redu lete oni na neprijateljsku zemlju i niko nije u stanju da zaustavi njihov let. Lovačka avijacija protivnika ne može da uništi zračne gigante debelim oklopom zaštićene i dobro naoružane nizom mitraljeza i topova.

Kratka borba — i lovci protivnika padaju na zemlju kao baklje.

Kad su održali pobjedu u zraku, teški bombarderi odlijeću u rajone, gdje se nalaze neprijateljski aerodromi, ruše hangare, radionice, magazine. Bombardiraju željezničke čvorove, tvornice, velika poduzeća. I najzad — pojavljuju se iznad krupnih naseljenih mjesta, centara neprijateljske zemlje, iznad same prijestolnice i ruše je svojim bombama. Neprijatelj je pobjeđen i moli za mir. Rat se završava do večeri slijedećeg dana. I sve je to sposobna da ostvari vojska od hiljadu teških bombardera. Tako je mislio Duhet.

Duhet ima mnogo pristaša i branilaca svoje teorije »gospodstva u zraku«. Njemački major Helders, nadahnut talijanskim piscem napisao je roman, u kome je prikazao budući rat između Engleske i Francuske.

Engleska zračna flota, koja se sastoji od dobro naoružanih bombardera, vrši let na Paris .

»9. srpnja Paris se probudio posle zaparne, zagušljive noći... Postepeno se skupljaju grupe ljudi, čitaju, prosuđuju novosti... Odjedared žviždук sirena presjeca zrak... Čuje se udaljena tutnjava. Svi prisluškuju. Zemlja se odjednom zaljuljala... pritisak zraka... eksplozije. Istog momenta počinje paklena larma: žvižduk sirena, oštri pucnji zenitnih topova, potmule eksplozije granata, klokotanje mitraljeza, ali sve to nadilazi užasan žvižduk bombi. Zemlja drhti. Ljudi u smrtnom strahu pune crne tunele metroa i skloništa. Na razmaku 50 m. od ulaza u metro pala je bomba od jedne tone, probila trotoar, betonizirane svodove tunela i eksplodirala u dubini zemlje. Na ulicama se čuje zvonjava vatrogasnih automobila: »Vatra, vatra!« Gori ne samo na nekim mjestima, svuda, u svima četvrtima. Takvo je djelovanje termitnih bombi«.

Tako lako i jednostavno predstavljao je sebi major Helders rušenje jedne od najvećih metropola svijeta, pomoću samo jednog bombardiranja. Pri tom je podvukao da ni jedan engleski bombarder za vrijeme toga naleta nije oboren, bez obzira na sve protivakcije francuskih naoružanih sila. »Pod strašnom prijetnjom bombarderskih navala francuskoj je vladi ostalo samo jedno — da po svaku cijenu zaključi mir« — kaže Helders na kraju svoje knjige.

Major Helders brzo završava svoj fiktivan rat. Počeo je on ujutro 9. srpnja, a već u podne 13. srpnja u Londonu je bilo potpisano primirje.

Fouler-Right, engleski pukovnik napisao je također, prošle godine vojno-fantastičan roman pod naslovom: »Rat godine 1938«. Slično Duhetu i Heldersu on daje prednost isključivo avijaciji ispred sviju ostalih rodova oružja. Po njegovom romanu može se zaključiti da se samo pomoću zračnih sila može postići ishod rata. Opet pod udarcima iz zraka uništavaju se aerodromi protivnika, ruše radiostanice, a ogroman, milionski grad Prag pretvara se u gomile ruševina. Potpuna propast jedne države po Fouler-Rightu dešava se za jednu noć.

Tako prikazuju neograničenu vojnu moć avijacije stanoviti vojni pisci. Po njihovom mišljenju sve je nemoćno pred zračnim neprijateljem. Artiljerija, pješadija i druge vrste oružja moraju se dati u muzej kao zastarjela i nepogodna sredstva rata. Čak i prema tankovima pristaše Duheta ne osjećaju no samo jednostavno bagateliziranje. Evo kako Helders opisuje dvoboj između aviona i tanka u budućem ratu:

»Željezne ptice prave krut viraž i spuštajući se skoro do same zemlje otvaraju u svima pravcima vatru iz automatskih topova i mitraljeza. Komandant aviona G-46 Georg Winton sam upravlja svojim avijonom. Kad je opazio tank on pušta seriju metaka iz oba automatska topa. Smiješno je gledati kako tank pokušava da pobjegne u cik-caku, da izađe iz polja gađanja, dok se nije prevalio od direktnog pogotka granate od 37 mm. Iz tanka je prokuljao plamen i stup dima...«

Ne avijacija, nego tank bit će gospodar bitke u budućem ratu, oponira engleski general Fuler, koji je također napisao knjigu o budućem ratu. Istina, ta knjiga nije tako debela kao »Gospodar u zraku« Duheta, ali u njoj ima isto tako smjelih tvrđenja i fantastičnih zaključaka, čak još više nego li kod talijanskog poklonika bombarderske avijacije.

»Rat budućnosti bit će rat između pokretljivih tvrđava, piše Fuler u svojoj knjizi. Sve je nemoćno pred tankovima. Tankovi pobjeđuju čak i avijaciju«.

I kao da odgovara Heldersu, general Fuler na svoj način opisuje susret avijona sa tankovima, i, razumije se, pobjeđuje njegovo voljeno oružje — tankovi.

»Na putu avijona — piše Fuler, — tank će odgovarati metcima, što će primorati konstruktore da čelikom odjenu

svoje avijone. Kalibar metak i debljina oklopa rast će i u tom se odnosu tank nalazi u boljem položaju nego li avijon, vezan zakonom teže. Tako će tank iskoristiti za borbu sa avijonom njegovu slabost i pobijedit će«.

Eno, gdje kolona tankova nastupa na neprijateljsku zemlju. Oni idu nezadrživo preko polja, brežuljaka. Oni savladavaju sve zapreke. Pomoću avijona oni se prebacuju na daleke udaljenosti. Oni uništavaju sve prepreke i ulaze u neprijateljske gradove i naselja, — beščutna, ogromna čudovišta, koja rigaju smrtonosnu vatru. Oni čak prelaze na podmornicama mora i okeane i pokazuju se negdje neočekivano na morskoj obali neprijateljske zemlje, izlazeći iz vode kao ogromne kornjače. Te pokretljive tvrđave na gusjenicama poplavljuju neprijateljsku zemlju. Tankovi svuda. To nalikuje na strašnu najezdu nekih zlih bića sa druge planete. I šta ostaje bijednom neprijatelju? Da se preda što je moguće prije.

»Rat će završiti za 2—3 dana«, tvrdi general Fuler. I sve će to učiniti samo tankovi. Ostale vrste oružja, tvrdi engleski fantazer, bit će nepotrebne. »Kako će malo nalikovati bitke budućnosti na savremene!« — uzvikuje Fuler u svojoj knjizi. »Za pješadiju, konjicu i artiljeriju u njima nema mjesta«.

O ne, ni avijacija ni tankovi, armije tankova, — nego kemija će biti carica budućega rata, govore pristaše kemijskoga oružja. Sva ostala bojna sredstva past će na koljena pred tim izdajničkim i nevidljivim materijama koje guše, prave smrtne rane, izazivlju krvave suze.

Takvi teoretičari budućega rata htjeli bi da zamijene svu vojsku sa malim odredima kemičara, koji nose balone sa otrovnim materijama. Njima rat izgleda kao neprekidna pobjednička procesija po neprijateljskoj zemlji.

Ispred tih odreda širio bi se grozan nevidljivi dim svuda prodirućih materija, koje uništavaju sve što je živo na zemlji. Protivnik, razumije se, u strahu bježi bacajući oružje, koje više nije nikom potrebno.

Tako bi htjeli da ratuju mnogi vojni pisci i mnogi generali. A pogledajmo šta nam kaže stvarnost o tome.

Vidjeli smo na Zapadu, gdje se na visoravnima Pirinejskog poluotoka vodila neravna borba između republikanske vojske i ujedinjenih Frankovih snaga sa obilnom tehničkom i vojnom pomoći izvana. Vidimo na Istoku, gdje

se na obalama Istočnog Kineskog i Žutog Mora i u basenima velikih rijeka bori za svoju nezavisnost kineski narod. Vidimo, vidjeli smo i mogli bi sigurno reći za koliko su pogriješili vojni pisci i teoretičari u svojim shvatanjima o općem karakteru budućega rata.

Rat u Španiji i Kini — generalna je proba novog svjetskog požara, koji sada tek što nije buknuo ili je već počeo.

Posljednji tipovi avijona i tankova bačeni su na polja bitke u Španiji i Kini. Protiv dobro organizirane kineske obrane upotrijebili su već Japanci i jedno od najotrovnijih materija — iperit. Ali ni jedna od ratujućih strana ne primjenjuje samo avijaciju ili tankove, kako su sanjali o tome Duhet, Fuler i njihovi pristaše. Događaji u Španiji i Kini pokazali su već da se ishod rata ne može postići pomoću samo jedne vrste oružja, pa bilo ono najusavršenije i najjače.

Nema sumnje, savremena bombarderska avijacija predstavlja grozno oružje. Pokušavalo se u Španiji ostvariti ideje Duheta. Dnevno bombadiranje španjolskih gradova nije ni najmanje oslabilo moral pozadine, čak, može se reći, baš nasuprot — pojačala se volja za otpornošću. Po stopama iste metode Japanci zračnim bombardiranjima ruše i uništavaju kineske gradove. Desetine najljepših gradova, stotine hiljada mirnih stanovnika podvrgnuto je zvjerskom uništavanju.

Slike tog zvjerskog ubijanja i rušenja katkada u potpunosti potsjećaju na stanovite stranice iz romana Heldersa, Fouler-Righta i drugih pisaca. Evo kako n. pr. opisuje bombardiranje Kantona jedan očevidac:

»Silne eksplozije potresle su grad i komadi greda, cigle i kamenje lete visoko na sve strane iznad krovova. Zapaljive bombe izazvale su požare u drvenim zgradama... Ogromne gomile svijeta počele su da bježe na sve strane iz grada, tražeći spasenje na grobljima koja pokrivaju brežuljke oko grada . . . Jedna škola uništena je u prah i pepeo sa stotinama djece . . . Gradu je bio dan odmor samo od 7 sati. Uskoro poslije podne ponovo su počele da zavijaju sirene: »Sklonite se svi!« U 1 sat poslije podne na Kanton su iznova u izobilju bacane bombe . . .«

Očigledno je da avijacija nije odnijela pobjedu u Španiji ni u Kini, niti je prisilila jedan ili drugi narod da padne na koljena i spusti zastavu borbe za nezavisnost. Baš nasuprot — zvjerska bombardiranja mirnih gradova izazvala su kod branilaca još veću mržnju i prisilili ih da poduzmu mjere neophodne za obranu velikih centara od zračnog napada. Poslije toga ni jedan avijon nije smio bez opasnosti da priđe Madridu, Kantonu, Hankowu. Lovačka avijacija i zenitna artiljerija koje brane gradove odmah otjeraju neprošene goste. Samo u prvoj polovici prve godine rata izgubili su Japanci u Kini 513 avijona.

Rat u Španiji potvrdio je ogromnu ulogu tanka. Franko je svoje nastupanje na Madrid izvršio sa svega 20—25 tankova. Kada je došao sasvim blizu gradu imao je oko 70 tankova, a poslije godinu dana 300 ne računajući tankove specijalnih jedinica italo-njemačkih. U mnogim slučajevima tank se pokazao kao sjajno sredstvo nastupanja. Svaka navala ili kontra udar otpočinje sa brzim kretanjem mase tankova.

Mogu li tankovi odlučiti ishod rata? Iskustvo savremenih ratova u Španiji i Kini razbilo je sve nade generala Fulera o svepobjednoj sili tankova. Tankovi nisu mogli da zauzmu ni Madrid ni Barcelonu — artiljerija i bacači granata zaustavljali su čelični talas gusjeničnih čudovišta velikih i malih, brzih i sporijih.

Stanoviti vojni teoretičari umiju vrlo lijepo, kao inteligentni i pismeni ljudi da nam ocrtaju buduće konture rata ako u njemu budu učestvovali samo tankovi ili samo gigantski bombarderi ili samo kemijske brigade sa otrovnim i zagušljivim materijama. Ali oni ništa ne govore o savremenom moćnom sistemu protizračne, antikemijske i antitankovne obrane.

Pristaše Duheta hvaleći savremenu bombardersku avijaciju ništa ne spominju o uspjehu suvremene lovačke avijacije, automatske zenitne topove, koji puštaju do 150 metaka u minuti, specijalne mitraljeske aparate koji istovremeno sipaju vatru iz 4 paralelne cijevi. Oni zaboravlja ju na veoma osjetljive hvatače zvukova čiji je rad automatski vezan sa radom reflektora i akcijom zenitne artiljerije, o aerostatima koji zatvaraju zračni put, u čijim strašnim čeličnim mrežama pogiba svaki bombarder. Oni ništa ne govore o tome da sada ni jedna eskadrila avijona ne može neprimjetno da se potkrade nekom gradu tuđe zemlje jer njeno približavanje mnogo prije zabilježe i najavljuju specijalne točke zračnog osmatranja i veze koje su snabdje-

vene svima najnovijim priborima za otkrivanje zračnog neprijatelja i svima sredstvima telegrafske, telefonske i radio veze.

Pristaše kemijskog rata prešućuju da za svaku novu otrovnu materiju odmah nalaze kontra djelujuće sredstvo i da je u borbi gasa sa protivgasom (maskom) do sada uvijek kontra sredstvo, odbranbeno sredstvo održavalo pobjedu. Oni šute kao da ne znaju kako je dosta lako degazirati zatrovano mjesto, a nasuprot, koncentrirati na jedno mjesto veću količinu otrovne materije u dovoljno jakoj koncentraciji znatno je teže. Oni prešućuju da bi za trovanje jednog većeg evropskog grada bilo potrebno najmanje 3000 bombardera, ako bi svaki mogao ponijeti po 2000 kg. kemijskih bombi. Ostvariti to nemoguće je. U svakom slučaju to za 3 puta prelazi čuvenu zračnu vojsku Talijana Duheta, pomoću koje se on nada da osvoji ne samo jedan grad, nego cijelu zemlju.

Branioci tankovskog rata ne sustaju da opisuju svemoć savremenih tankova. Ali pri tom oni zaboravljaju, da ona ista artiljerija koju Fuler želi da strpa u muzeje jeste najopasniji i najstrašniji neprijatelj tankova. Oni ne govore o protutankovskim topovima koji za minut izbacuju do 40 metaka težine od po 1 kg. Oni prešućuju da ti topovi veoma laki i pokretljivi mogu vrlo brzo da mijenjaju pravac pucanja. Oni ne će da upamte pokretljivu branu vatre koja može da ostvari u borbi sa tankovima obična poljska artiljerija, specijalnim probojnim zrnima koja probijaju čelik tankova kako se to pokazalo u Španiji. Sanjajući o sveprohodnosti tankova oni ne vide, ili točnije, ne žele da vide postojeće umjetne zapreke i jame koje ne mogu da savladaju čak ni gusjenične mašine.

Rat u Španiji i Kini — generalna repeticija novog svjetskog požara — pokazuje, da ne postoje »glavni« i »sporedni« rodovi oružja, da niti avijoni, niti tankovi ne mogu zamijeniti ostala bojna sredstva. Sve vrste oružja podjednako su važne. Za vođenje rata potrebna je i pješadija i artiljerija i konjica i bojna flota i inžinjerska vojska. Uspjeh rata zavisi od pravilnih zajedničkih akcija svih rodova oružja na zemlji, u zraku i na moru. Ta uzajamna akcija svih bojnih sredstava i donosi pobjedu u pojedinim bitkama, u velikim ofanzivama i defanzivama i u ratu u cjelini.

Podsjetimo se na veliku bitku ispod Gvadalahare, u ožujku g. 1937. čiji je uspjeh bio baš u toj uzajamnoj koordinaciji sviju rodova oružja. Artiljerija je razbijala uništavajućom vatrom pozicije neprijatelja. Piloti su ih zatim podvrgli najžešćem bombardovanju. Zatim su se tankovi bacili u navalu. Uništivši točke vatre neprijatelja, oni su otvorili put pješadiji. Pješadija se bacila za tankovima i izbacila je neprijatelja iz zaklona i on je počeo da uzmiče. Avijoni su proganjali vojsku u bijegu proređujući je kosom vatrom iz mitraljeza.

Zašto vojni specijalisti mnogih zemalja tako uporno i kao da se takmiče, nasuprot stvarnosti, žele da pronađu jedno takvo oružje, koje bi moglo da zamjeni sve ostalo? Zašto se sanja o takvom ratu, koji bi se mogao završiti u nekoliko dana pomoću mašina i vrlo malog broja ljudi?

Osnovni je uzrok tome — strah. Strah pred neophodnošću da se naoruža narod, koji u pozicionom, dugotrajnom ratu može da krene nepoželjnim putem, tražeći izlaz iz rata. Vojni specijalisti sa užasom spominju pozicioni rat, koji je na kraju doveo do rasula i uništenja Rusije, Njemačke i Austro-Ugarske. Sudbinu rata nije odlučila pobjeda na betoniranim Ludendorfovim i Hindenburgovim linijama, koje nisu bile tako loše iako su znatno zaostajale za savremenim linijama Maginot, Sigfried i drugih linija, duž granica suvremenih država.

Ne će mašina odlučiti sudbinu budućega rata, nego, kao i uvijek, čovjek koji upravlja sa mašinama, s njegovom željom da pobijedi ili da se riješi patnje. U budućem ratu morat će se ratovati ne samo protiv prvoklasnog naoružanja ma koje bilo vojske zemalja koje se napadnu, nego i protiv čovjeka koji ne voli rat, protiv naroda koji rat ne želi. I taj rat, kao i prošli Svjetski rat mogao bi lako da postane i postat će vjerojatno grobnica mnogih imperija, koje ga danas tako užurbano spremaju i srljaju u nj, kao što no reče Mažuranić:

»I vidi se mrijet im se ne će
Al' jest nešto što ih naprijed kreće . . .«

Martin Butković

NEKOLIKO RIJEČI O PERSPEKTIVAMA NAPRETKA NAŠE SELJAČKE DOMOVINE

Hrvatska je agrarna zemlja. No takva oznaka nije dovoljna, da se okarakterizira iscrpno i precizno ekonomski karakter i stupanj razvoja jedne zemlje. Stoga moramo dodati, da je Hrvatska zemlja malog seljačkog posjeda.

To znači da se pretežni dio stanovništva bavi zemljoradnjom i to ne na kapitalistički način proizvodnje, nego — kako se to obično naziva — na predkapitalistički. Nema u našoj poljoprivredi (»na selu«) klasičnih lica kapitalističke poljoprivrede: vlasnika zemlje, zakupnika-kapitalista i poljoprivrednog radnika. Takva je pojava kod nas iznimka.

S druge strane se opet izgubila predominacija feudalnog velikog posjeda i uz neke feudalne ostatke i prelazne oblike, stvorio dominantnim seljački parcelarni posjed.

Ne ćemo ovdje ulaziti u prikazivanje načina stvaranja tog parcelarnog posjeda, te ćemo izostaviti i činjenicu, da agrarna reforma (koja je trebala likvidirati feudalni posjed u korist seljačkog parcelarnog) još ni danas nije dovršena. Pokušat ćemo pokazati (s onim slabim podacima, s kojima raspolažemo) dinamiku ovog seljačkog posjeda i prikazati opće prilike pod kojima se ta dinamika zbiva.

(Već u samom uvodu valja napomenuti, da nikakvih pouzdanih statistika za ovaj posao nema, te da se sve brojke i tabele mogu upotrijebiti samo kao podaci, koji pokazuju u grubim crtama opće tendencije, a nikako stvarno stanje. To naročito vrijedi za službene statistike. Najpouzdanije su ankete, koje su vršili pojedini stručnjaci i t. d.

Uz ovu nepouzdanost statističkih podataka treba istaknuti još i nepotpunost statistike (rađena iz fiskalnih, vojnih i sličnih razloga, pa mnoge »rubrike« nedostaju ili nema među njima pravilne povezanosti), te promjene političkog uređenja, koje dovode da imamo do neke godine podatke za Hrvatsku i Slavoniju i to po županijama, a

onda za Savsku banoivnu, a negdje tek prosjek za čitavu državu i t. d. Tako nije moguće dobiti — bez velikih poteškoća — ni približno točnu sliku stvarnog stanja).

I.

Uspoređujući statistike možemo primijetiti, da sve manji procenat ljudi kod nas živi od poljoprivrede.

Usporedimo li statistike iz 1921. i 1931. (jer novijeg popisa stanovništva nema) dobijamo ovu tabelu stanovnika po glavnom zanimanju (po ing. agr. Maksim Goranović »Profesionalna i socijalna struktura sela u Jugoslaviji«, Beograd 1938, str. 6.):

(Tabela br. 1)

Privredna grana	31. I. 1921		31. XII. 1931		Porast	
		u %		u %		u %
1) Poljoprivreda šumarstvo i ribarstvo	9,215.514	78,9	10,670.565	76,5	1,455.051	15,8
2) Industrija i zanati	1,157.758	9,9	1,533.052	11,0	375.294	32,4
3) Trgovina, kredit i saobraćaj	508.799	4,3	675.966	4,9	167.187	32,9
4) Javna služba, slob. zanimanja i vojska	443.530	3,8	567.836	4,1	124.306	28,0
5) Druga zanimanja, bez zanimanja i bez oznake zanim.	359.189	3,1	486.619	3,5	127.433	35,5
Ukupno	11,684.767*)	100,0	13,934.038	100,0	2,249.271	19,2

Kako se iz tabele vidi 1921. je 78.9% svega stanovništva živjelo (u glavnom) od poljoprivrede, a 1931. 76,5%. Kod svih ostalih rubrika se zapaža procentualni porast.

Još je veći procentualni pad lica koja u poljoprivredi zarađuju. To se može vidjeti iz ove tabele.

*) Tu je naznačen samo popisani dio pučanstva, dok ga je ukupno bilo 11,984.911. Stoga bi valjalo korigirati rubriku porasta.

(Tabela je iz istog izvora kao gornja sa str. 8.)

(Tabela br. 2)

Privredna grana	3. I. 1921.		31. III. 1931.		Porast	
		u 0/0		u 0/0		u
1) Poljoprivreda šumarstvo i ribarstvo	4,848.438	80,4	5,098.888	76,2	250.450	5,2
2) Industrija i zanati	522.091	8,6	717.002	10,7	194.911	37,3
3) Trgovina kredit i saobraćaj	207.728	3,4	272.349	4,1	64.621	31,1
4) Javna služba, slob. zanimanja i vojska	245.942	4,1	305.770	4,6	59.828	24,3
5) Druga zanimanja, bez zanimanja i bez ozn. zanim.	208.912	3,5	288 609	4,3	79.694	38 1
Ukupno	6,033.111	100,0	6,682.615	100,0	649,504	10,8

Kako vidimo procentualni pad broja lica, koja u poljoprivredi zarađuju je brži, nego pad broja lica, koja žive u glavnom od poljoprivrede.

K ovim tabelama valja dodati, da one ne pokazuju sasvim točno odnose glavnih zanimanja. Tako na pr. po anketi zagrebačke Trgovinsko-industrijske komore 50% ukupnog broja radnika sa područja te komore su seljaci, sezonski radnici. Ti su seljaci u ovim tabelama uvršteni u rubriku poljoprivrede, jer se popis obavljao upravo u mrtvoj sezoni (siječanj i ožujak).

(Jednu ilustraciju pojave, da seljaci traže zaradu izvan svoga posjeda i to u relativno velikom broju pružaju i podaci, koje je priopćio Dr. Tanay u »Gospodarskoj slozi« od 1. IX. 1939. za srez požeški, a prema kojima se od ukupno istraženih 667 domaćinstava pomaže nadnicom 345).

Kako vidimo postoji tendencija, da značenje poljoprivrede u čitavoj državi opada. Nemamo pri ruci podataka za Hrvatsku, ali možemo ustvrditi, da i za nju vrijedi ista tendencija. (U b. savskoj banovini 1931. živi svega 75,3% stanovništva od poljoprivrede, što je niže od državnog prosjeka. U b. primorskoj 83,5% što je iznad prosjeka).

II.

Već smo u uvodu spomenuli, da kod nas prevlađuje seljački parcelarni posjed.

Uspoređujući statistiku iz 1921. s onom iz 1931. vidimo, da se broj domaćinstava iz naše prve grupe (poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo i ribarstvo) povećao od 1,741.092 u god. 1921. na 1,963.403, t. j. za 222.311 ili za 12,8%. (Po ing. Goranović l. c. str. 9.). Taj je porast nastao u glavnom zbog dijeljenja postojećih domaćinstava, jer je broj novih domaćinstava nastalih uslijed agrarne reforme relativno malen (oko 40—50.000, što čini svega petinu prirasta).[2])

1931. je površina Jugoslavije bila ovako podijeljena po posjedima (ing. Goranović »Naš seoski posed i tehnika« Beograd, 1938, str. 4.):

(Tabela br. 3)

Kategorije posjeda	Broj posjeda	0/0	Površina u ha	0/0
0,01—0,50	158.904	8,0	43.410	0,4
0,51—1,00	175.532	8,8	135.760	1,3
1—2	337.429	17,0	514.372	4,8
2 5	676.284	34,0	2,287.570	21,5
5—10	407.237	20,5	2,873.155	27,0
10—20	174.068	8,8	2,380.826	22,3
20—50	49.314	2,5	1,388.570	13,0
50 100	5.156	0,3	338.076	3,2
100 200	1.099	0,1	147.868	1,4
200—500	494	0,0	146.549	1,4
preko 500	208	0,0	389.824	3,7
Ukupno	1,985.725	100,0	10,645.980	100,0

2) Po ing. Goranović l. c. str. 14.

(Ova statistika nije posve iscrpna, jer je po podacima katastra i Ministarstva poljoprivrede ukupna poljoprivredna površina Jugoslavije veća. Ona iznosi 13,721.419 ha, a ne 10,645.980 ha. No to je za naše svrhe sporedno).

Iz statistike se vidi da približno trećina (33%) posjeda (od 0—2 ha) ima svega 6,5% ukupne poljoprivredne površine u Jugoslaviji. Dvije trećine (67%) posjeda (od 0—5 ha) obrađuju ukupno 28% površine.

Sada ćemo još razgledati kako su ta gospodarstva snabdjevena potrebnim priborom.

Po Komadiniću (»Problem seljačkih dugova«, Beograd 1934. str. 57.) su u Hrvatskoj gospodarstva bila ovako snabdjevena konjima i volovima:

(Tabela br. 4).

Broj konja na gospodarstvo:

	0—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10--20 ha	20--50 ha	preko 50 ha
Hrvatska	0.17	0,21	1,69	1,34	4	5,35
Dalmacija	0,1	0,33	—	—	—	—

(Tabela br. 5).

Broj volova na gospodarstvo:

	0—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10--20 ha	20--50 h	preko 50 ha
Hrvatska	0,83	1,27	0,76	1,74	5,5	17,5
Dalmacija	—	—	—	—	—	—

To znači da je na 1 ha zemlje dolazilo konja i volova:

(Tabela br. 6)

	0—2 ha		2—5 ha		5—10 ha	
	konja	volova	konja	volova	konja	volova
Hrvatska	0,14	0,67	0,16	0,41	0,27	0,12
Dalmacija	0,14	—	0,08	—	—	—

	10—20 ha		20—50 ha		preko 50 ha	
	konja	volova	konja	volova	konja	volova
Hrvatska	0,11	0,12	0,16	0,14	0,05	0,06
Dalmacija	—	—	—	—	—	—

Kako se vidi broj stoke raste sa veličinom gospodarstva. Drugačije je ako promatramo broj stoke na hektar,

ali nas to ovdje ne zanima. Da bismo sliku upotpunili, dodajemo da po Komadiniću (l. c. str. 57) u državi ima gospodarstava bez stoke po kategorijama u %:

(Tabela br. 7)

	Bez zemlje	0—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—50 ha	preko 50 ha
Bez konja	77,09	86,41	70,35	43,05	29,80	17,46	7,14
Bez volova	93,8	61,17	44,66	41,86	30,36	27,77	7,14

Nemamo statistike kako je razdijeljen ostali inventar. Ilustraciju nam pruža za hrvatsko selo Dr. S. Dubić: (»Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva, Križevci 1933. cit. po dru Frangeš »Die sozialökonomische Struktur der jugoslavischen Landwirtschaft, Berlin 1937. str. 109 i sl.).

(Tabela br. 8)

Vrijednost zgrada po gospodarstvima

	0—2ha	2—5ha	5—10ha	10—15ha	preko 15ha
U Din po gospodarstvu	7.647	12.987	17.669	42.228	63.480
Vrijednost na 1ha u Din	5.784	3.661	2.736	3.535	2.525

(Tabela br. 9)

Vrijednost mrtvog inventara (sprave i mašine u Din)

	0—2ha	2—5ha	5—10ha	10—5ha	preko 15ha
Din na gospodarstvo	1.663	2.683	5.294	13.834	14.990
Na 1ha	1.537	859	805	799	684

Ali još bolju sliku pruža Dubićeva tabela sprava (cit. po Komadiniću l. c. str. 58.).

(Tabela br. 9a)

Veličina gospodarstva	Broj anketiranih gospodarstava	Plugova	Sijalica	Kosačica	Vršalica	Kola
0-2	17	11	—	—	—	12
2—5	45	41	10	1	1	48
5—10	40	42	21	6	4	52
10—15	9	14	7	4	1	14
15	5	7	3	2	2	10

Iz ovih podataka smo mogli dobiti nekakvu sliku o životu seljaka posjednika. Međutim kod nas imade i seljaka bez zemlje. Tražeći njihov broj ing. Goranović[3]) ga izvodi tako, da od ukupnog broja domaćinstava odbija broj u statistici iz 1931. navedenih samostalnih proizvođača i zakupaca (1,769.948), te dolazi do broja 193.455. Najveći broj ovih seljaka bez zemlje da otpada na Dunavsku banovinu (55,4% od svih), a najmanje na Bosnu, Srbiju i Dalmaciju.

Kako smo vidjeli $^2/_3$ svih gospodarstava obrađuju ukupno 28% poljoprivredne površine u državi. Svi su ti posjedi ispod 5 ha. Preko $^2/_3$ tih posjeda je bez konja, a preko polovica je bez volova (vidi tab. 7). Inventar je slab (usporedi tabele br. 4, 5, 6, 8 i 9) i za gospodarstvo relativno skuplji, nego na većim gospodarstvima (to se vidi po tome da je vrijednost ili količina po ha veća nego kod velikih gospodarstava).

Možemo zaključiti ovaj dio s time, da je kod nas proces gomilanja zemlje i potrebnog inventara u ruke malog broja posjednika u punom toku.

»Prof. i soc. str. i t. d.« str. 11 i sl.

III.

Kako se može živjeti s malim posjedom i onakvim inventarom na njemu? To će nam pokazati tabela napravljena prilikom ispitivanja postanka seljačkih dugova.

(Tabela br. 10)*

Od ukupne sume zaduženja pojedine kategorije gospodarstva išlo je (u %) na

	Bez zemlje	0—2ha	2—5ha	5—10ha	10—20ha	20—50ha	preko 50ha
Kupovina zemljišta	8,82	16,11	21,22	32,36	28,19	49,36	71,86
Kupovina stoke	1,87	3,67	6,66	5,81	3,57	2,09	0,32
Podizanje zgrada	7,75	14,97	16,53	13,34	14,52	8,98	12,38
Izdaci na privredu	10,49	5,91	6,85	3,44	9,21	7,44	11,45
Izdaci na održanje kuće i porodice	26,78	15,28	16,15	9,50	5,87	4,60	0,33
Razduženje	2,87	12,42	12,00	26,84	25,88	25,69	3,62
Ishrana	41,42	31,64	20,59	8,71	12,76	1,84	0,04

Komadinić sasvim opravdano primjećuje da je ovoj tabeli svaki komentar suvišan. Samim čitanjem se jasno vidi da je t. zv. potrošni kredit (ishrana, održanje kuće i porodice) veći što je gospodarstvo manje. Ako se k tome doda, da broj dužnika opada sa porastom veličine zemljišnog posjeda i da je ukupna suma duga najveća kod površina od 0—10 ha (66,20%), onda se može reći da $^2/_3$ naših gospodarstava ne mogu živjeti od svojeg gospodarstva.

Posljedica je toga da seljaci idu na »sporedna« zanimanja, t. j. ispomažu se tako, da idu kao nadničari (kao

*) Komadinić, l. c. str. 51.

što navodi Dr. Tanay) ili da idu na rad kao sezonski radnici. Tako po Komadiniću (op. cit. str. 58.) ima u državi 227.155 seljaka, koji najmljuju svoju radnu snagu, od čega 31.633 u b. Savskoj banovini, a 14.982 u b. Primorskoj.

Interesantan je i ovaj način rješavanja toga problema, kako ga pripovijeda Frangeš (op. cit. str. 117.). Dešava se da sitni seljaci (naročito u Vojvodini) svoje zemljište dadu u zakup drugome, a sami se najme kao radnici zakupniku.

Druga je posljedica da u državi 51,31% svih gospodarstava nema dovoljno hrane do druge žetve. U b. Savskoj banovini iznosi taj postotak 49,06, a u b. Primorskoj 94,62. (Po Komadiniću).

Ne ćemo ovdje ulaziti u pitanje poljoprivrednih radnika. Navest ćemo samo njihov broj.

(Tabela br. 11)*

Profesija u poljoprivredi	31. III. 1931.
Samostalni i zakupci	1,769.948
Činovnici i namještenici	7.289
Radnici	25.930
Nadničari i sluge	452.429
Šegrti	168
Pomoćni članovi porodice	2,839.922
Kućna posluga	3.202

Od najamnog rada u poljoprivredi zarađivalo je 1931. 488.850 ili 9,6% od lica, koje zarađuju. Velik broj od tih otpada na Vojvodinu.

Nije nam ovdje potrebno govoriti o visini nadnice, koju ova lica primaju. Zgodnije je da samo naznačimo neke tendencije. Frangeš cijeni da je u Dunavskoj banovini bilo oko 60.000, a u ostalim oko 20—30.000 poljoprivrednih radnika neuposleno (l. c. str. 90.). Za ove radnike kaže Frangeš (str. 116), da gotovo beziznimno potječu iz redova malih i najmanjih seljaka. O njihovim nadnicama

*) **Ing. Goranović „Prof. i soc. itd." str. 11.**

dala je jedna anketa iz 1932. ove podatke: 9561 radnik je u pređašnjoj godini zaslužio 16,383.074, što znači na čovjeka po radnom danu 5,71 Din. Ali od te sume je moralo živjeti i 32.700 članova porodice, te je na lice došlo dnevno svega 1,06 Din. (Frangeš, str. 116).

IV.

Nakon ovih podataka ćemo morati unijeti još neke bitne momente u opću karakteristiku naše domovine. Nije više dovoljno kazati kako smo seljačka zemlja u kojoj prevladava mali parcelarni posjed.

Utvrdili smo općim podacima, da poljoprivredna zanimanja gube na svojoj važnosti i da postoji tendencija procentualnog porasta drugih zanimanja. To znači, da se sve više ostvaruje u društvenim razmjerima podjela rada, a sve više slabi (po tendenciji) pretežno autarhično seljačko gospodarstvo.

Utvrdili smo statistikom posjeda i njegove opreme, da većina posjednika kod nas ne može živjeti samo od svoje zemlje, te da nema dovoljno hrane niti za vlastito održanje do druge žetve, nego da mora tražiti sporedna zanimanja. Ta su sporedna zanimanja redovito nadničarenje kod bogatijih posjednika, sezonski radovi u industriji i t. d. Stvara se tako priliv tržištu radne snage i to ekonomskom prisilom golog održanja života. Prihodi toga dijela pučanstva imaju tendenciju, da se isplaćuju u novcu*), jer se samo novcem mogu kupiti sva potrebna sredstva za život. Tim se procesom stvaraju kupci sredstava za potrošnju, te se time potražnja te robe proširuje. Istovremeno se povećava broj prodavalaca radne snage, što je jedan od bitnih uslova razvoja kapitalizma. Autarhičnost seoskog posjeda se kida. Kod sitnih seljaka (većine) — kako smo vidjeli — iz nužde, a kod onih koji imaju više proizvoda, nego što ga sami mogu potrošiti uslijed razvijanja unutarnjeg tržišta. Sitni posjed baca na tržište radnu snagu, a veći robu (žito i t. d.).

*) O napolici kao prelaznom obliku do najamnog rada, ovdje nećemo govoriti. Važne su samo tendencije.

Avramović je za predratnu Srbiju izračunao ovako sudjelovanje na tržištu sa proizvodima:

ha	% troši se u kući	% za prodaju
0—1	89	11
1—2	81	19
2—5	80	20
5—10	79	21
10—15	78	22
15—30	74	26
30—50	68,5	31,5
50—70	59	41

(Komadinić, l. c. str. 59).

Iako su ovi podaci iz predratnog vremena, te vrijede samo za Srbiju, ipak se može reći da oni prikazuju opću tendencu. I iz tabele br. 10. se može vidjeti tendenca velikih (za naše prilike) posjeda, da kupuju novu zemlju, što znači svakako tendenciju porasta sudjelovanja na tržištu, a ne možda kupovanje zbog iskorištavanja za pokrivanje vlastitih potreba.

Kako smo vidjeli kod nas se već stvorilo kapitalističko unutarnje tržište i među seljaštvom, te je velika većina seljačkih posjeda jako povezana i ovisna o tom tržištu. Postoji osim toga tendenca, da se to tržište sve više proširuje.

Iako u poljoprivredi od najamnog rada živi onako priličan (za naše prilike) broj ljudi, još se ipak ne može govoriti o stvaranju kapitalističkog načina proizvodnje na selu. Postoji za to tendenca u onom gornjem sloju, koji je već nagomilao zemlju u svoje ruke. No nije nam ovdje važno da o tome govorimo.

Ako uzmemo u obzir da kod nas ima oko 700.000 osiguranih radnika — ljudi koji žive isključivo od najamnog rada, onda nam ne treba ništa teoretizirati, pa da uočimo, kako se kapitalizam razvio u industriji, trgovini i bankarstvu.

V.

Nakon što smo pokazali, kako je i naše seljaštvo povezano i ovisno o razvijanju i kretanju tržišta, te time kapitalizma, valja konačno pogledati kakve su smjernice kretanja kapitalizma i kakve su perspektive naših seljaka u tom okviru.

Ići ćemo redom. Najprije ćemo pogledati kako stoji sa seljacima producentima za tržište.

A g r a r n a k r i z a. Poslije rata započela je u svijetu agrarna kriza, koja traje (čas jače, čas slabije) sve do danas. Ona je — kao i druge »normalne« krize — kriza hiperprodukcije. To znači, da se proizvodi više, nego što tržište može konzumirati. Agrarna kriza traje dulje od »običnih«, jer je (u društvenim razmjerima) uloga sitnog (nekapitalističkog) producenta mnogo veća, a kod kapitalističkih producenata je organski sastav kapitala mnogo niži nego u ostalim granama proizvodnje. Stoga je čitav ciklus dulji, nego industrijski. Ali i izlaz iz krize je mnogo teži. U industriji izlaze poduzeća iz krize na taj način, da za samog trajanja krize ograniče proizvodnju, a onda pojeftine proizvodnju usavršavajući tehniku. Ovaj način nije u poljoprivredi moguć (barem ne u većoj mjeri). U. S. A., Francuska i b. Čehoslovačka su pokušale ograničiti poljoprivrednu proizvodnju u vrijeme svjetske krize 1929-33. (koja je još pooštrila agrarnu krizu). Kod nas je bila obratna pojava. 1925. god. je bilo 1,784.824 ha zemlje zasijano pšenicom, a 1934. g. 2,102.083*). Kako je cijena pšenici padala, sitni su producenti morali povećavati količine pšenice za tržište, ako su željeli da im novčani prihodi ne padaju u istom razmjeru. Novčani prihodi nisu smjeli tako padati radi plaćanja dugova i poreza, a i nabavke životnih sredstava, koje ne proizvode sami. Ta pojava vodi opet do daljeg padanja cijena uslijed povećane ponude. S druge strane prihodi seljaka-producenata tim padom cijena padaju. Pada time njihova kupovna snaga i tržište robe, koju oni kupuju, se suzuje. To opet pogoršava opću krizu (o čemu govorimo malo kasnije).

Kako smo rekli, agrarna kriza neprestano traje. I sada (neposredno prije ratnih sukoba) se govorilo, da je svijet prenatrpan pšenicom (a pšenica određuje cijenu i ostalim proizvodima). Usprkos ratnih rezervi količine stokirane pšenice su rasle. Nema izgleda, da se nešto izmijeni. Prelaz na drugu vrstu kulture (na stočarstvo) je isto tako bezizgledan.

---

*) Frangeš, l. c. str. 28.

Taj svjetski pad cijena poljoprivrednih **proizvoda** reflektira se i na našem tržištu. Pokušaji Prizada su samo ubrzali pauperizaciju i raspadanje sela. Njima su se mogla koristiti samo velika gospodarstva i pretršci. Mali seljak je prodavao žito ispod Prizadove cijene (iza žetve, kad je trebao novac), a kupovao po Prizadovoj (kad nije više imao svoga). Tako su se od ruine čuvala velika gospodarstva, a mala propadala.

(O ratu kao jednoj vrsti solucije — svakako ne u prilog naroda — nećemo ovdje govoriti.)

O p ć a k r i z a. Nauka o konjunkturi u poslijeratno doba je prisiljena konstatirati »nemirno« doba. Nema klasičnih konjunkturnih ciklusa. Sumnja se čak i u konjunkturni polet u USA prije 1929 (prof. Lescure). Iza 1929. nema više u USA poleta. Industrijska proizvodnja više nikada ondje nije dostigla niveau iz 1929. Slično je (iako bolje) i u drugim kapitalističkim zemljama. Glavna je karakteristika da se može proizvesti više, nego tržište može konsumirati i da se tržište ne može bitno proširiti. Javlja se kronična nezaposlenost.

Izgledi na novi polet (u pravom smislu riječi) nisu nikakvi, jer bi obnova fiksnog kapitala s usavršenjem mehanizma proizvodnje još jače pojačala problem tržišta, pa investicije izgledaju sasvim nesigurnima.

A kod nas tobožnji polet u 1936-38. nije uspio zaposliti niti sve radništvo. Usprkos Zenice itd. te porasta broja osiguranih radnika ostaje u lipnju 1938. u državi preko 40.000 nezaposlenih, a u b. savskoj banovini preko 9.000*). Ni naša industrija nije doživjela poleta, nego samo olakšanje i časomični, skroz »nervozni« polet.

Kretanje nadnica je također »nervozno«, a njihov prosječni niveau se kreće oko golog održanja života.

Ne treba biti stručnjak, pa da se uvidi da je mogućnost apsorpcije radne snage po kapitalističkoj industriji minimalna i skroz nestalna, a za onaj priliv s našeg sela svakako premala. Izgledi na boljitak su sasvim crni.

Možemo zaključiti, da se dalje razvijanje kapitalizma u našoj domovini vrši u teškim okolnoštima i da te okolnosti ubrzavaju raspadanje seljaštva, te vode do ruiniranja srednjeg posjeda (uslijed niskih cijena), do pau-

---

*) Po »Indexu« g. Arthura Benka Grada od 1. X. 1938.

perizacije sitnog seljaka (niske nadnice i nezaposlenost) i stvaraju »latentnu« prenapučenost, koja ima slabog izgleda na kruh i odliv u industriju, trgovinu itd., a koja pokazuje tendenciju, da se pretvori u kroničnu.

VI.

Sve ovo što smo u prednjem stavu naveli, su opće tendencije i obilježava put, kojim bi se razvoj kretao kad bi se tok događaja prepustio samome sebi. Stvar međutim nije tako crna, ako se uzme u obzir da je hrvatsko seljaštvo jedno od najorganiziranijih na svijetu. U tom slučaju valja poznavati opću zakonitost događaja, da bismo se mogli orijentirati i da bismo mogli pronaći najbolji put k boljitku.

Moramo odmah naglasiti, da put, kojim treba ići i izgled na uspjeh ovisi o snazi pokreta, o njegovoj organiziranosti, odlučnosti da provede svoje namjere, spretnosti u borbi, da iskoristi prave momente i nađe nove saveznike i t. d.

Odmah možemo reći, da se nameću dva puta, na prvi pogled jednako moguća. P r v i, da se podigne produktivnost sitnog posjeda i taj što više zatvori (postaje autarhičan), da bi što manje bio ovisan o kapitalizmu i spriječi dalje prodiranje kapitalizma na selo. D r u g i da se seljak otvoreno upusti u borbu sa kapitalom i da nastoji u toj borbi pobijediti.

a) Mi držimo, da je prvi put ne samo teži, nego da je upravo nemoguć. Iz navedenih statistika smo vidjeli kako je sitni posjed (koji čini većinu) slabo snabdjeven osnovnim inventarom za obrađivanje zemlje. S druge strane opet broj izdržavanih lica (t. j. onih, koja ne »zarađuju«) relativno raste (može se vidjeti uspoređivanjem naše tabele br. 1 i 2). Mjere za zaštitu i stvaranje takvog posjeda bi bile: zaštita od prinudne prodaje posjeda i otvaranje kredita za nabavku potrebnog inventara i pribora (poljoprivredno oruđe, gnojiva itd.). O zaštiti od prinudne prodaje govorimo kasnije, jer je to i jedna od mjera u borbi proti kapitala.

Pitanje kredita tu ostaje bolna točka. Nećemo ovdje ulaziti u istraživanje koliki je postotak lihvarskog kredita bio (naročito kod malih posjednika), ali možemo ustvrditi,

da je mali procenat kredita bio do sada kapitalistički uložen, što znači da bi kamati i amortizacija odnosili samo dio viška proizvoda. Veći dio kredita je značio oduzimanje svega viška i preko viška, a o nemogućnosti plaćanja pisane su kod nas tone članaka i knjiga. Takav kredit je samo pravio pritisak na seljaka, eventualno odgađao njegovu ruinu, da ga onda jače stisne. Ruinirao je seljačkog dužnika i eksproprirao, a nije stvorena mogućnost da se ovaj drugdje zaposli. Takav kredit čak nije ni ubrzavao razvitak kapitalizma. Pitanje kredita je dakle vezano s izgledima na budućnost, s relativno sigurnim izgledom na mogućnost plaćanja. To pak pretpostavlja da bi kredit imao služiti ostvarenju takvog gospodarstva koje bi iz viška proizvoda moglo otplaćivati dugove. Kako se ti dugovi plaćaju novcem, to takav kredit vodi opet do tržišnog gospodarenja, te opet čini gospodarstvo tržišnim producentom, a istovremeno se po autarhičnoj tendenciji potražnja na tržištu smanjuje. Tako se tržište sužava, a ponuda raste. Perspektiva (naročito uslijed kronične agrarne krize) ostaje crna, jer nema izgleda za otplatu duga.

No kredit igra — naravno — i značajnu ulogu u borbi seljaka sa kapitalom.

Iako su ovo samo grube crte, nećemo ulaziti detaljnije u utopistički karakter ovakvog pokušaja.

b) Drugi, gore nabačeni put nam se čini realnijim i boljim.

Ne treba izgubiti iz vida, da se osnovi kapitalizma (t. j. podjela rada, tržište robe, te tržište radne snage) razvijaju na selu silom ekonomske nužde, da u svakom konkretnom slučaju takav proces pretstavlja n a p r e d a k za pojedinog aktora. Seljak ide na zaradu jer sam nema dosta, pa da si pomogne i t. d. Zaustavljati taj tok, znači suprotstavljati se ne samo tendenciji, nego i njenom nosiocu — onom, koji od nje ima neku neposrednu korist. Put borbe s kapitalom, njegovom zakonitošću stoga može i mora povući već načeti tok procesa i samo ga valja pravilno usmjeriti i dobro voditi.

Kako smo već naveli konkretni tok borbe se može odrediti tek poznavanjem snage pokreta. Bez toga se mogu dati samo opće smjernice.

1.) Zaštita od oduzimanja kruha. Seljak velik dio svoga truda tako reći poklanja društvu. To ide u obliku poreza, niskih cijena njegovih proizvoda, visokih kamata na dugove, velike zakupnine, visokih cijena proizvoda, koje kupuje i t. d. Tu je možda najosjetljiviji. Osim toga mu se oduzimaju i sredstva za takvo održanje života zbog dugova, a ne osigurava mu se ni s koje strane nikakav opstanak. Stoga se samo po sebi razumije, da treba isisavanju tim putem stati na kraj: poduzeti sve zaštitne mjere, počam od smanjivanja poreza, podizanja cijena agr. proizvodima, uništavanja spekulanata glađu (prekupci) — zaštita posjeda u svim oblicima (pa makar od okućja do nacionalizacije zemlje).

To je pitanje golog održanja života.

2.) Borba za budućnost. Naveli smo kako seljak (naročito sitni) mora ići »na zaradu«, te kako tu nalazi prezasićeno tržište radne snage i niske nadnice. Seljak producent, opet ne nalazi kupca za svoje proizvode te i sam prestaje biti kupac drugih proizvoda. Nema stoga napretka poljoprivrede.

Rekli smo i to da i opća agrarna kriza nastaje uslijed toga, što je proizvedeno više robe, nego što tržište može konzumirati. Tržište se opet suzuje uslijed snižavanja nadnica, otpuštanja radne snage, snižavanja plaća, pada cijena proizvodima sitnih producenata i t. d. Svako povišenje nadnica i plaća, te svako povećanje broja radnika stvara kupce robe za potrošnju i direktno pomaže svim seljacima, koji moraju da zarađuju izvan svoga posjeda, kao i onima koji prodaju svoje proizvode (kojima cijena raste).

Pita se kako postići da se nadnice povećaju i veći broj ljudi zaposli i kako spriječiti utjecaj vanjskih cijena na agr. proizvode?

U svjetskim razmjerima je jasno zašto opada konsumptivna snaga tržišta (t. j. smanjuju se nadnice i prihodi sitnih klasa). To je stoga što je razlog proizvodnje profit. Radi održanja profita se otpušta radna snaga i snizuje nadnica, te se proizvodnja (koja ima težnju prema beskonačnosti) sudara sa granicima tržišta.

Kod nas je slično. Industrija sirovina je vezana s vanjskim tržištima, (i drž. nabavkama) te proizvodi kako joj se isplati prema vanjskim cijenama. Za unutarnje tržište je nije briga. Stoga niske nadnice. Industrija potrošnih sredstava se također ne brine previše za unutarnje tržište. Glavna joj je briga da u postojećem tržištu istisne sitnog producenta (obrtnika i malog industrijalca), pa opet niske nadnice — krize tržišta nastoji izbjeći kartelom i t. d. U tim poslovima nisu imali nikakve zapreke. Vladala je samovolja.

Posao je tu težak. Valja samovolji stati na kraj i pravilnom politikom pristupiti industrijalizaciji i to industrijalizaciji kod koje neće vladati samovolja i isključivo profit. Svako slabljenje ovih profitnih težnji, je danas jedan napredak. Put slobodnog kapitalizma više nije moguć.

Bez sumnje vanjske cijene utječu i na naše. U pitanju cijena je osnovna politika prošlog režima se oslanjala na izvoz, nastojeći vani naći izlazka za »suvišak« žita Ta je politika u biti vodila pogoršanju položaja. Naveli smo kako je to išlo u prilog većim producentima, a sitnim nikako. Ti veći se mogu izvući nalaženjem stranog tržišta (preskačemo gubitak države s Prizadom), ali time je onima koji su tjerani sa zemlje samo »odmognuto«. Cijena se popela (a oni moraju kupovati), a njima nema zarade.

Stvaranjem unutarnjeg tržišta sa osiguranjem zarade mi bi smo postajali manje ovisni o vanjskim cijenama, a visinu cijene i standard života producenta bismo lakše branili.

Osiguranjem egzistencije i kredit dobiva sasvim drugu ulogu.

VII.

Da zaključimo. U prvo vrijeme kapitalizma, je njegov razvitak ubrzavao raspad parcelarnog posjeda, ali je i seljaštvo bilo tada bolje zainteresirano na razvoju kapitalizma.

Danas i kod nas kapitalizam isto tako ubrzava raspad parcelarnog posjeda, ali ne stvara širokih mogućnosti razvoja proizvodnih snaga. Danas i seljak mora stupiti u borbu s njim, ako ne želi da zapadne u još goru bijedu. Pred time se ne mogu zatvarati oči.

*

Iako smo u eri rata, držimo da ovo neće biti suvišno jer seljaštvo nije nikako zainteresirano u međusobnim obračunavanjima među t. zv. »velikim silama«, a ovakva njegova ekonomska politika, dala bi mu i siguran pogled na organizaciju istinske politike mira i samoobrane.

Dr. Vladimir Bakarić

Pavle Popović: Drvorez

RADNIČKO ZAŠTITNO ZAKONODAVSTVO U TEORIJI I PRAKSI

Radničko zaštitno zakonodavstvo je proizvod današnjeg društva, u kome je to zakonodavstvo i donešeno. Prema tome, kako se razvijalo građansko društvo, nastajalo je i radničko zaštitno zakonodavstvo.

Nasuprot Srednjem i Starom vijeku, kada za one koji su radili nije postojalo zaštitno zakonodavstvo, moderno radničko zakonodavstvo izgleda prava blagodat, uskrsnuće produktivne klase. Rekli smo »izgleda«. Ova riječ ima i svoj smisao. U Srednjem i Starom vijeku — naročito u njihovoj ranoj dobi — nije postojalo zakona, koji propisuje na što sve ima pravo rob ili kmet, ali je postojao običaj i moralna obaveza vladajućih klasa prema podređenoj klasi. Običaj i moral, iza kojih nije stajao paragraf, ali koji je u praksi više značio nego današnji paragraf. Rob je od gospodara dobivao stan, hranu, odijelo i ostale najnužnije potrebe, kmet je bio štićen od stranih napadača. A danas... koliko ima modernih slobodnih radnika — iza kojih stoji bezbroj paragrafa — a koji su i bez stana, odijela i najelementarnijih životnih potreba! Moderni zakonik, novo doba, — ali bit nepromijenjena. Slobodan radnik — za razliku od potlačenog kmeta i od obespravljenog roba — slobodan je od svih sredstava za proizvodnju, a kad ne radi, slobodan je i od prava na život.

Radničko zaštitno zakonodavstvo — ma kako ono bilo moderno — u kapitalističkim državama postoji zato, da održi radničku klasu sposobnu za rad i da održi ravnotežu klasnog trenja između poslodavačke i radničke klase. Jer zakonska je zaštita radnika došla kao neposredna posljedica pritiska radničkoga pokreta na uzroke njihovog masovnog propadanja.

Pravnici i poslodavačka klasa misle, da su donošenjem zakona o zaštiti radnika riješili radničko pitanje. Sa stanovišta poslodavačke klase to je shvaćanje razumljivo, ali sa stanovišta radničke klase to nije neko definitivno rješenje radničkog pitanja. To je samo djelomično ograničenje poslodavačke moći u korist radnih slojeva — ne potpuno rješenje. Zato se radništvo i bori za novo društvo, gdje ne će zakon regulirati odnos između rada i kapitala, nego gdje će se ukinuti nadnični sistem uopće. Iz ovog ne proizlazi, da radnici ne trebaju voditi računa

o svom zaštitnom zakonodavstvu. Naprotiv, treba da se bore za njegovo poštivanje i poboljšanje. I najmanja zaštita je bolja od nikakove.

Ono što zavarava mnoge — inače dobronamjerne ljude — je to, što je obično zakonima i uredbama gotovo u tančine reguliran radnički najamni odnos. Tamo se točno kaže, koja prava ima radnik, a koja poslodavac, kakve dužnosti ima jedan, a kakve drugi. Čovjek da se upravo divi toj preciznosti i »objektivnosti«! Pogledajmo bar djelomično ovo pitanje, najprije teorijski, a poslije ćemo se dotaknuti i njegove prakse.

U zakonskim propisima se kaže jasno i precizno: tko je poslodavac, a tko posloprimac; da poslodavac mora pristojno plaćati svog posloprimca kad mu radi, koliko je normalno radno vrijeme, kakvi higijenski uslovi trebaju biti u radnim prostorijama, da se prekovremeni rad plaća više od normalnog, da radnici imaju pravo birati povjerenike, koji trebaju štititi interese radnika i t. d. Sve ima u tim propisima, ali nema to, da se ispita koliko radnik, kad radi, pridodaje vrijednosti onom produktu, kojeg izrađuje, t. j. koliko nove vrijednosti radnik dodaje svojim radom staroj vrijednosti, koja se nalazi u novo proizvedenom produktu. I, da li je radnik dobio toliku plaću, koliko iznosi novostvorena vrijednost, vrijednost koju je radnik stvorio svojim radom. Kad bi htjeli to ispitivati, onda bi to bez ikakovih poteškoća i ispitali. Roba vrijedi toliko, koliko je u njoj utrošeno društveno prosječno potrebnog radnog vremena. Jedinica mjere za vrijednost robe je utrošeno radno vrijeme u sirovinama, sitnom priboru, amortiziranju mašina, zgrada i u novo dodanoj vrijednosti, kojom je produkt završen. Idući tim putem, doći ćemo do toga, da je 8 sati radnikova rada vrijedno 8 sati. Radnik bi po ovom računu trebao dobiti toliku plaću, koliko je on uistinu vrijednosti stvorio. Ali po tom računu poslodavcu u rubriku njegovog profita ne bi došlo baš ništa. Prema tome ovaj račun sa stanovišta poslodavaca ne vrijedi. Prema ovom računu ovakav način proizvodnje u ovom društvu ne bi mu davao pečat kapitalističkog društva. Kad bi bilo tako, onda ne bi trebalo zakona koji bi štitio radničku klasu, zakona koji bi regulirao stupanj izrabljivanja, jer radničke klase i izrabljivanja uopće ne bi bilo.

Čitavo građansko pravo zasnovano je na pravu pojedinaca, da se takmiče tko će se više obogatiti. Ali sticati bogatstva mogu samo oni, koji pored spretnosti, posjeduju još i osnovno bogatstvo. Dakle, koji posjeduju kapital. Jer kapital je ona

vrijednost, pomoću koje se stvara više vrijednosti. Kapital nema te magijske moći da sam rađa profite. On se ulaže u proizvodnju, tamo radnik njime radi, staroj vrijednosti dodaje novu, od koje vrijednosti radnik dobije jedan dio u obliku plaće, a jedan dio se pretvara u profit poslodavca, t. j. vlasnika tog kapitala.

Prema tome, stvoriti pravo za radnike znači obespraviti poslodavca; stvoriti pravo za ovoga (kao što je danas i stvoreno) znači obespraviti radnike. U tome baš i jeste protivurječnost građanskog prava. Protivurječnost, koja je našla svoje riješenje na taj način, da se plaća radnika ne određuje po učinku njegova rada, nego prema osnovnim potrebama njegova života. A te potrebe nemaju savršeno nikakve veze s učinkom njegova rada. Granica radničke plaće je vrlo rastezljiva i prema gore i prema dolje. Prema dolje minimum, potreban radniku da ipak može izdržati na radu i da momentano ne pogine; prema gore se može penjati dok ne iscrpi svu onu vrijednost, koju je radnik svojim radom stvorio. Najidealnije bi za poslodavce bilo, kad radniku uopće ne bi dali ništa; a za radnike kad bi potpuno posjedovali plodove svoga rada. Razlika je samo u tome, što bi u prvom slučaju nestalo radničke klase, a to znači čitavog društva, koje počiva na višku rada radnika; a u drugom slučaju nestalo bi poslodavačke klase, a to znači, društvo bi se oslobodilo od uskih okvira, i moglo bi poletjeti u nečuveni progres.

Pogledajmo sada, praksu današnjeg Radnog prava. Već smo ukazali na precizne propise radničkog zaštitnog zakonodavstva. Propisi su precizni, a ima i dosta lijepih paragrafa. Ali ti su propisi vrlo često samo mrtva slova na papiru. »Poštivaju« se toliko, da bi čitava armija poslodavaca trebala teško odgovarati. Već smo kazali da su ti propisi donešeni pod pritiskom radničkog pokreta. Ako nema pritiska i za provađanje tih propisa, onda se oni niti ne provode u život. Krše se nemilosrdno, a da se ipak nikome od kršitelja ne dogodi ništa. Treba samo ispitati zašto dolazi, kod nas na pr., do štrajkova, pa bi se saznalo, da su svi išli samo za tim, da se zakonski propisi unesu u kolektivni ugovor. Kolektivni ugovori postaju zakonski propisi, jer su sklopljeni na bazi Zakona o zaštiti radnika, ali i oni se gaze, ako iza njih nema organizirane radničke svijesti, koja putem akcija prisiljava poslodavce da se drže date obaveze.

Da se vratimo na nepoštivanje zakonskih propisa, Svuda tamo gdje radnici nisu organizirani i gdje radnici preko organizacije nisu sklopili kolektivni ugovor, u 99 posto slučajeva se radi više od normalnog radnog vremena, ne plaćaju se prekovremeni satovi sa 50 posto više, ne plaća se bolesnička sedmica (t. j. prvi tjedan bolesti treba da se plati kao da je radnik radio, ma da nije radio i ma da je primio hranarinu od Okružnog ureda), ne priznaju se radnički povjerenici, žene i djeca rade noću, uposluju se djeca ispod 14 godina, higijenski uslovi nisu u skladu s propisima, nisu postavljene zaštitne naprave, naučnike se tuče i goni po raznim poslovima, plaće su ispod najnužnijih životnih potreba i t. d. Sve ovo po Radnom pravu ne bi smjelo biti. Bilo je vrlo mnogo štrajkova, koji su trajali i po više nedjelja, samo zato, što su radnici podnijeli prijedlog kolektivnog ugovora, kojim je bilo predviđeno samo ono što u zakonu postoji: radno vrijeme, prekovremeni satovi, priznanje radničkih povjerenika, sloboda organiziranja, bolesnička sedmica i sl. (Dakle, borili su se za ono što bi i bez borbe moralo biti — po zakonu).

Eto, to je u kratkim potezima teorija i praksa radničkog zaštitnog zakonodavstva u ovim društvenim odnosima. Nije zabadava svakom radniku poznata parola: »Koliko snage toliko prava«. Snagom se može prisiliti poslodavca da poštiva zakonske propise, kao i to da se mijenjaju i popravljaju sami ti propisi. I još mnogo više.

Sve je ovo zato, što u ovom društvu svaki ima pravo da brani svoje interese, (tako bi barem trebalo da bude!). Poslodavci svoje profite, svoj kapital, svoje vlasništvo koje je ujedno i uzrok svemu tome. Prema tome, radnik bi trebao imati bar to pravo da brani svoje privatno vlasništvo — radnu snagu. To pravo mu se mora dati i po postojećim zakonima, za to se pravo mora boriti radnička klasa, potpomognuta od svih naprednih i slobodoumnih pokreta i ljudi. Pravo na udruživanje, pravo na akciju, pravo na slobodu akcije za veću plaću, jer pored te veće plaće još uvijek ostaje i dosta velik profit.

No, mi pored ovih zahtjeva ne zaboravljamo na nepobitnu istinu: pravo prâvo stvorit će se tek onda, kad uopće ne bude prava; ili, pravo prâvo se može stvoriti u društvu, gdje se za sredstva za proizvodnju ne će moći reći da su »tvoja« ili »moja«, ali gdje će svatko doći u posjed punog ploda svoga rada, gdje će svatko biti u mogućnosti, da slobodno i individualno troši ono što je zaradio. Dakle, današnje Radno pravo slobodno

se može nazvati Radno nepravo, a pravo Radno pravo — ono je problem današnjih napora i njihov plod u budućnosti.

Dali smo prikaz zakonske zaštite u teoriji i praksi samo u koliko se ono odnosi na zaštitu radnika u samom procesu proizvodnje, u radionicama i tvornicama. O zakonskoj zaštiti radnika za slučaj bolesti, nesreće, starosti i iznemoglosti, besposlice i sl. ne ćemo ovdje pisati, jer je to problem za sebe. To je problem, koji se ne može rješavati kolektivnim ugovorima, nego neposrednim sudjelovanjem radničke klase kod donošenja tih zakona. O tome problemu dalo bi se mnogo reći, ali mi se za sada zadržavamo samo na ovome.

Đuro Špoljarić

P. Popović: Ribari pred krčmom (drvorez)

TOK I ISHOD ENGLESKO-SOVJETSKIH PREGOVORA

Neočekivan obrat, s kojim su završili ljetošnji pregovori u Moskvi: s njemačko-sovjetskim paktom o nenapadanju, a ne s englesko-francusko-sovjetskim sporazumom, kako se očekivalo, toliko je izmijenio situaciju u svijetu i od tolikog je značaja za stvar napretka ili nazatka u budućnosti, da mu je vrijedno razgledati uzroke i, po mogućnosti, posljedice. U prvom redu znači to razgledati tok pregovora, koji su se vodili između Engleske i Francuske s jedne i Sovjetske Unije s druge strane; stvar ne tako ni teška, dok u historiji sigurno nije bilo međudržavnih pregovora, koji bi se vodili tako javno, uz sudjelovanje takoreći milijuna, kako se to desilo s tim englesko-francusko-sovjetskim pregovorima.

I što nam oni kažu, prođemo li ih, u najkraćim crtama, fazu po fazu?

Posljednji čin evropske drame, koja je započela još tamo negdje dolaskom nacionalnog socijalizma na vlast, a nastavlja se s ovom novom ratnom katastrofom, započeo je sam ove godine 15. travnja aneksijom Češke Reichu. Ta aneksija je srušila rujanski Münchenski sporazum i protiv nje su odmah dignule prosvjed potpisnice tog sporazuma, Engleska i Francuska, a s još energičnijom notom prosvjedovala je protiv aneksije i Sovjetska Rusija. Istodobno je ona već 18. ožujka, slično kao godinu dana prije (17. ožujka) povodom aneksije Austrije, predložila, da se radi zajedničkog otpora protiv napadača sastane u Bukureštu konferencija, na kojoj bi imala sudjelovati Engleska, Francuska, Poljska, Rumunjska, Turska i SSSR. Kad je Engleska odbila taj prijedlog o konferenciji i namjesto ove predložila javnu deklaraciju spomenutih sila protiv napadača, SSSR je i na to pristao. Međutim, nije došlo ni do te deklaracije, jer su se za to, iz obzira spram Njemačke, nećkale Poljska i Rumunjska, odnosno i zato, jer je Poljska, strahujući od Njemačke radi Danziga i koridora, više od kakve općenite deklaracije volila za se dobiti konkretne garancije, koje je od Engleske i dobila 31. ožujka. Dvije nedjelje kasnije, 13. travnja — poslije

talijanske okupacije Albanije — Engleska je dala garancije i Turskoj i Grčkoj, a odmah zatim, 15. travnja, započela sa Sovjetskom Rusijom pregovore, koji su od te najjače evropske velevlasti imali načiniti i najjači oslon garancija, danih Poljskoj, Turskoj i Grčkoj.

Već predlažući konferenciju u Bukureštu, Sovjetska Rusija je imala za cilj pun i čvrst vojni savez svih ili bar glavnih država, interesenata mira, sve na bazi kolektivne sigurnosti i uzajamnosti. U tom smislu ona je odlukom od 22. travnja proširila i produbila prijedlog, koji joj je o saradnji, u zajednici s Francuskom, stavila Engleska, a o čemu su se već vodili pregovori u Moskvi, Londonu i Parizu. »Pred engleskom vladom — pisao je o tom u »Politici« od 30. travnja dopisnik P. Milojević — nalazi se čitav niz konkretnih i dalekosežnih predloga, po kojima je sovjetska vlada uslovila svoju punu saradnju u bloku bezbednosti«.

Međutim, već 4. svibnja mora taj isti dopisnik da javi svom listu: »Engleska vlada nije u celini prihvatila sovjetske predloge ... — rusko-engleski vojni savez, koji bi obuhvatio uzajamne garancije bezbednosti i svih baltičkih država«. Istaknuvši, kako se svakom izravnom savezničkom odnosu s Rusijom protive i Poljska i Rumunjska, g. Milojević je dodao: »Međutim, od Sovjetske Rusije se traži, da se bez recipročnih garantija (uzajamnih jamstva) unapred obaveže da u slučaju konflikta pruži vojnu pomoć istočnim državama, ako tu pomoć te države traže i to u formi koju one budu smatrale pogodnom za se«. A značajno je ovo: u to isto vrijeme, kada je engleska vlada, sama tražeći ruske garancije za Poljsku i Rumunjsku, odbila garancije zahtjevane od Rusije za njene druge pogranične države na Baltiku — u to isto vrijeme, baš 4. svibnja, Chamberlain je ustao u parlamentu i ponudio recipročne garancije — Njemačkoj.

Dan kasnije, 5. svibnja, javile su novine, da je dotadašnji dugogodišnji sovjetski narodni komesar za vanjske poslove, Litvinov, dao ostavku, a njegovo mjesto zauzeo predsjednik sovjetske vlade, Molotov. »Nije isključeno, da je držanje engleske vlade povećalo sumnju u iskrenost i punu gotovost Engleske na saradnju sa Sovjetskom Rusijom« — pisao je tim povodom drugi jedan dopisnik »Politike«, g. Petrović, tumačeći ujedno pad Litvinova kao

politički pritisak Moskve na London. Ma što da je bilo uzrokom promjene u sovjetskom narodnom komesarijatu vanjskih poslova, tek, već 10. svibnja donijela je službena sovjetska telegrafska agencija TASS povodom nastavljenih pregovora ispravak, u kome je također rečeno, da »po engleskom protuprijedlogu od 8. svibnja Sovjetska Unija mora odmah da pruži pomoć Engleskoj i Francuskoj u slučaju da one budu uvučene u rat zbog pomoći Poljskoj ili Rumunjskoj. Ali se u tim prijedlozima ništa ne pominje da bi Engleska ili Francuska morale sa svoje strane da pruže pomoć Sovjetskoj Uniji, ako bi ova bila uvučena u rat ispunjavanjem obaveza, koje je primila na sebe«.

Istoga dana Chamberlain je u parlamentu proglasio obavijest Tassa nesporazumom, ali je odmah na pitanje, ne odbacuje li engleska vlada a priori vojni savez sa Sovjetskom Rusijom, rekao pitijski, da ne može odgovoriti na hipotetička pitanja ... Za nj je pitanje o vojnom savezu s Rusijom bilo hipotetično pitanje, drugim riječima, on još uvijek nije htio taj savez, pa je pri tome ostao i 19. svibnja, kada je opet u parlamentu izjavio: »Nama je stalo do toga da brzo postignemo sporazum, ali ja molim Donji Dom da ima na umu da u tom pogledu mi ne pokušavamo da stvorimo savez između nas i drugih država, već da nađemo put i način da se odupremo napadu ...« A Chamberlainov istup tog dana komentirao je opet u »Politici« od 20. svibnja g. Milojević: »U svom današnjem govoru g. Chamberlain je učinio izvesne sugestije o uslovima pod kojima bi engleska vlada bila gotova na sporazum s Nemačkom. Ovo ukazivanje g. Chamberlaina smatra se da nije bez svake veze s englesko-sovjetskim pregovorima. Govor g. Chamberlaina protumačen je tako da engleska vlada ne želi da se žuri sa zaključenjem saveza s Rusijom, da bi dala mogućnosti Nemačkoj da u međuvremenu učini kakav gest, koji bi izmenio situaciju i odstranio nužnost englesko-sovjetskog saveza«.

Gest s njemačke strane je uistinu i došao: samo tri dana kasnije, 22. svibnja, bio je u Berlinu potpisan njemačko-talijanski politički i vojni savez, naviješten već uostalom Milanskim paktom, koji su 7. svibnja sklopili u Milanu grof Ciano i Ribbentrop.

Engleski ministar vanjskih poslova, lord Halifax, odlučniji, kažu, pristaša saveza s Rusijom, bio je tada u

Ženevi, gdje je pomoću svog francuskog kolege, Bonneta, tražio kompromisnu formulu za sporazum s Rusima, predstavljenima tamo u poklisaru Majskom. Požurivši u London, on je 24. svibnja prisustvovao tajnoj sjednici engleske vlade i vjerojatno tu on najviše pridonio zaključku, da se pristane na vojni savez, koji je tražila Rusija. »Najvažnija politička odluka engleske vlade poslije svjetskog rata« nazvala je, po g. Milojeviću, engleska štampa taj akt svoje vlade. No značajno je opet — po istom g. Milojeviću — bilo, da je sjednica parlamenta, na kojoj je Chamberlain saopćio tu odluku, bila »ispunjena sumnjičenjem Chamberlaina da ne sprovodi iskreno novu politiku, na koju se vlada obvezala pred parlamentom i javnošću«, odnosno, »da usprkos prihvatanja saveza s Rusijom, jedan deo vlade ne napušta ideju o približavanju Nemačkoj«. A za to sumnjičenje imala je tad engleska opozicija i jedan vrlo konkretan razlog: kako se iznijelo baš na istoj sjednici parlamenta, Engleska Narodna Banka je uz punu »pasivnost« vlade ustupala Njemačkoj 5 milijuna funti, koji je bio deponiran u toj banci, a pripadao Češkoj.

29. svibnja bio je konačno Molotovu u Moskvi predan tekst engleskog prijedloga o vojnom savezu. Na taj prijedlog odgovorio je već 1. lipnja Molotov javno na sjednici Vrhovnog Sovjeta. U svom govoru on je pozdravio novu politiku Engleske i Francuske da pristupe aktivnoj politici protivljenja napadačima. Sovjetska Rusija — reče on — smatra da je potrebno stvarati blok država za borbu protiv napadača, blok, koji mora imati obrambeni karakter. No stvaranje tog bloka s Engleskom i Francuskom mora imati i karakter automatske, hitne i stvarne pomoći, uz uzajamne garancije. Uz uzajamne garancije! Ahilova peta pregovora od početka do kraja! Jer eto, što reče Molotov dalje doslovno: »U ovim prijedlozima — mislio je nove prijedloge zapadnih država o vojnom savezu — priznaju već ove države za Sovjetsku Uniju načelo uzajamnosti. Ovo je, zaista, korak naprijed. Ali je taj korak popraćen tolikim primjedbama, sve do navođenja nekih odredaba Pakta Društva Naroda (Molotov je tu podrazumijevao 16. §, koji predviđa prethodno savjetovanje), da on može ispasti kao fiktivan korak. Što se tiče pitanja o garancijama zemljama Srednje i Istočne Evrope, novi

prijedlozi nisu napredovali, ako se posmatra s gledišta uzajamne pomoći. Po njima Sovjetska Unija ima da ukaže pomoć svim onim zemljama, kojima su Engleska i Francuska već dale garanciju. Ali se u njima ništa ne govori o pomoći s druge strane trima zemljama duž sjeverozapadne granice Sovjetske Rusije, koje ne bi bile u stanju da se same odupru napadu«.

Pod tim trima državama Molotov je podrazumijevao tri baltičke države, Estonsku, Letonsku i Finsku, za Sovjetsku Rusiju od bitne važnosti, jer je iz njih najkraći put na Lenjingrad, taj jedini sovjetski pomorski izlaz na Baltik.

Na taj Molotovljev istup pred Vrhovnim Sovjetom odgovorio je Chamberlain 7. lipnja u Donjem Domu. Odgovorio s time, da Engleska ne može dati baltičkim državama garancije, prosto stoga, što ih ove države same ne žele. Nota bene, baš te iste države su toga istoga dana potpisale u Berlinu pakt o nenapadanju s Njemačkom... Ipak, da »uskori« pregovore, engleska vlada odlučuje da u Moskvu pošalje naročitog svog predstavnika kao pregovarača. Izbor pada na sira Williamsa Stranga, jednog od onih, koji je u rujnu prošle godine pratio Chamberlaina u Berchtesgaden i Godesberg i važio kao jedan od glavnih njegovih savjetnika za münchensku politiku, kojom je Rusija bila sasvim mimoiđena, iako je bila saveznica Čehoslovačke. Sada je baš na tog čovjeka pala dužnost, da u duhu sasvim suprotne politike privede uspješno koncu pregovore s Rusijom... A značajno je i još nešto drugo: u isto to vrijeme, 8. lipnja, sasvim u starom duhu — i dosljedni sad da na političkoj čaršiji poslije poklona na lijevo učine odmah i poklon na desno, — Chamberlain i Halifax, jedan u Donjem Domu, drugi u Gornjem Domu, nuđaju Njemačkoj pregovore o životnom prostoru...

Strang dolazi u Moskvu 14. lipnja i zajedno s tamošnjim engleskim i francuskim poklisarom započima s Molotovom pregovore, koji se uz sve nove i nove instrukcije engleske vlade protežu kroz cio mjesec, bez rezultata. U čemu su poteškoće?

1. srpnja, jednim člankom u moskovskoj »Pravdi«, objasnio je to predsjednik odbora za vanjske poslove, Ždanov, otkrivši bez okolišanja, da su pregovori dospjeli u ćor-sokak. Kroz cijelo vrijeme pregovora, reče Ždanov,

»britanska i francuska vlada nisu drugo ni činile, nego samo na vještački način umnožavale teškoće, da izazovu utisak kao da između Velike Britanije s jedne strane i Sovjetske Rusije s druge strane postoje ozbiljne nesuglasice o pitanjima, koja bi sa malo dobre volje, u slučaju ako bi se iskreno želilo zaključenje sporazuma, bila bez teškoće riješena«. Glavnom preprekom u pregovorima označio je i Ždanov pitanje garancija i automatske pomoći Letonskoj, Estonskoj, Finskoj, odbivši odmah tvrdnju, da bi nepristajanje tih država na garancije moralo za Englesku biti zaprekom da prihvati sovjetske zahtjeve. Engleska je, reče on, davala garancije pojedinim državama uvijek, kad je smatrala da je to u njezinom interesu, ne čekajući pri tom da odnosna država traži te garancije. Tako je ona netražene garancije dala Litvi i Holandiji; Holandiji, uostalom, za koju ona, kao i za Švicarsku — sve u znaku protuusluge, ako bi sama pristala na davanje garancija baltičkim državama — traži garanciju Sovjetske Unije, iako zna, da Sovjetska Unija nema s tim državama, Holandijom i Švicarskom, uopće diplomatske odnose. »Sve ovo potvrđuje, zaključio je Ždanov, da Velika Britanija ne će da zaključi pakt sa Sovjetskom Unijom na bazi jednakosti i uzajamnosti, nego bi htjela da u tom paktu Sovjetska Rusija predstavlja robota, koji bi na svojim leđima trebao ponijeti cio teret svih obveza«, »vaditi za drugoga kestenje iz vatre«.

»Spekulacija, kako bi javnom mnijenju u svojim zemljama predstavili da su pregovori nemogući zbog sovjetske upornosti i da tako na drugoj strani otvore put za poravnanje s napadačima«, tako je na koncu Ždanov nazvao traženje pregovora sa strane Engleske i Francuske, ne izrekavši s time, uostalom, ništa drugo nego što je engleskoj vladi stalno predbacivala vlastita njena opozicija kod kuće.

»Manchester Guardian« i »Daily Herald« nisu pronašli nimalo sretnim naknadno englesko traženje sovjetskih garancija Holandiji i Švicarskoj. Ove države su, uostalom, same javno otklonile te garancije, pa tako u toj točci engleskoj vladi, ako je željela da ostane dosljedna, nije drugo preostajalo nego da i sama napusti svoj zahtjev. No zar je s time pristala da sama dade garancije baltičkim državama, koje su za savez s Rusijom bile toliko važne?

Garancije tim državama imale su biti dane za slučaj direktnog i indirektnog napadaja, to jest, i za onaj slučaj, koji se već pokazao mogućim u drugim zemljama, da se s jednom državom može likvidirati i iznutra, iskorišćenjem u njoj svojih pristaša, stvaranjem sebi poćudne vlade. Što je karakteristično, sa sovjetskim zahtjevom da se baltičkim zemljama dadu garancije i za taj drugi slučaj, saglasila se ne samo engleska opozicija (Dalton u Donjem Domu 1. kolovoza), nego nekoliko dana još prije, u jednoj polemici s »Tempsom«, i sam jedan ruski emigrantski list u Parizu, organ bivšeg ruskog ministra vanjskih poslova Miljukova, »Posljednje Novosti« (od 25. srpnja). Ipak, kako reče g. Milojević u »Politici« od 20. srpnja, engleska vlada nije htjela pristati na taj zahtjev »da sovjetska vlada ne postane arbiter situacije na Baltiku«.

Dok tako nikako nije moglo doći do definitivnog sporazuma s Rusijom, demokratske države su došle na misao, da se potpiše prethodni sporazum barem o onome, u čemu se postignula saglasnost, a istovremeno su pristale na sovjetski zahtjev, da se osim političkih povedu i vojnički pregovori. Do tog pristanka došlo je 26. srpnja, i opet značajno, samo tri četiri dana poslije toga, kako su se u Londonu sastali engleski ministar Hudson i njemački državni tajnik dr. Wohltat, kojom prilikom je prvi drugome stavio »novu ponudu za mir«, obećavajući Njemačkoj zajam od milijardu funti, ako bi se izjavila spremnom za sporazum s Engleskom.

Englesko-francuska vojna misija stigla je u Moskvu 11. kolovoza i naišla tu na toliku spremnost za rad, da se radni raspored stvorio još na banketu, danom od sovjeta u čast tih gosti, a sjednice se potom držale čak i po dva puta na dan. Kroz cijelo vrijeme pregovora nije ni s jedne ni s druge strane pala nijedna službena izjava, pogotovo ne takva, koja bi se ticala tih pregovora. Uoči njih, još 3. kolovoza, izjavio je još jedino Halifax u Gornjem Domu, da ruska vlada ide predaleko u pitanju neizravnog napadaja na baltičke države i da ne pristaje na potpis kakvog privremenog sporazuma nego traži da se pregovara do zaključenja konačnog sporazuma u svim pojedinostima. No ako nije bilo nikakve druge službene izjave za vrijeme vojnih pregovora u Moskvi, čulo se ipak

i javljalo, da je baš u vrijeme ponovnog sastanka Ribbentrop-Ciano i Ciano-Hitler u Salzburgu i Berchtesgadenu (11. — 13. kolovoza) bio kod Hitlera komesar Lige Naroda u Danzigu, Burchardt, i to po znanju engleske vlade. »Times« je povodom tog sastanka pisao 16. kolovoza, da je »uvjerenje diplomatskih krugova, da su obje strane sklone na mirno rješenje danciškog pitanja«, a u isti mah pisao i o potrebi svjetske konferencije, na kojoj bi se imalo riješiti pitanje životnog prostora i kolonijalnih zahtjeva pojedinih država. Istovremeno su iz Rima dolazile vijesti o mogućnosti kompromisa, ako se sastanu na konferenciju Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Italija i eventualno Poljska. Konačno, što se još tiče raspoloženja u Engleskoj, o tome je značajne vijesti poslao »Politici« od 19. kolovoza drugi njen londonski dopisnik, g. A. Vidaković. On se u svom dopisu osvrnuo na »živu, oštru, žučnu« debatu, koja se u engleskom parlamentu razvila povodom toga, što je Chamberlain tražio da se ljetni praznici tog parlamenta odgode do 3. oktobra; istaknuo je nadalje, kako je i sam Churchil, ne pouzdavajući se u Chamberlainovu »nepogrešivost u rasuđivanju situacije«, energično tražio da parlamenat ostane na okupu, i protumačio to sam bojažnju i sumnjom opozicije, da se Chamberlain »baš u trenutku kada se očekuju odlučujući potezi u Evropi« htio »da oslobodi parlamentarne kontrole u vođenju pregovora s Rusijom, za koje opozicija veli da g. Chamberlain nije naročito zagrijan, i drugo, da ako se prilike pokažu pogodne, započne jednu ponovnu akciju tipa Berchtesgaden-Godesberg-München«.

Novi München, nova konferencija u duhu nekadanje, a na kojoj bi po talijanskim vijestima imale sudjelovati Engleska, Francuska, Njemačka, Italija, i eventualno Poljska, a opet ne Sovjetska Rusija, s kojom su se inače vodili tako dugi pregovori?

19. kolovoza stigla je, uostalom, prva službena vijest o tim pregovorima, i to povodom glasova, da je na njima došlo do poteškoća, budući da je Rusija od Engleske i Francuske tražila pomoć i na istoku, u slučaju rata s Japanom. Sovjetska egencija TASS priznala je poteškoće, no ustvrdila, da je spor izbio na jednom sasvim drugom pitanju. I nije se još doznalo na kojem, a došao je 22. kolovoz i s njime ono, što su novine nazvale moskovskom »senzacijom« i »bombom«: vijest o sklopljenom trgovačkom sovjetsko-njemačkom ugovoru, a i o sovjetsko-njemačkom paktu o nenapadanju, koji se imao sklopiti po dolasku Ribbentropa u Moskvu, a koji se i sklopio 24. kolovoza.

Kolikogod je taj događaj iznenadio, njega objašnjava sav tok pregovora i način, kako su te pregovore o savezu s Rusijom vodile demokratske države, naročito Engleska. Poslije tog događaja, iako su engleske i francuske agencije javljale, da se u sovjetskim diplomatskim krugovima u Moskvi drži, da sklapanje pakta o nenapadanju s Njemačkom ne mora biti razlog za prekidanje pregovora s Engleskom i Francuskom, ti pregovori su prekinuti, englesko-francuska vojna misija napustila je Moskvu, a u brzo sazvanom engleskom parlamentu nazvao je Chamberlain sklopljeni pakt s Njemačkom velikim za nj i neprijatnim iznenađenjem, te spočitnuo sovjetskoj vladi, da nije nikako obavijestila englesku vladu o separatnom vođenju pregovora s Njemačkom.

Moglo bi se pitati, da li je Chamberlain obavijestio sovjetsku vladu i potražio njezino mišljenje, kada je u rujnu letio u München, a dva tri dana prije toga dobio od te vlade riječ i sam to dao javno proglasiti, da će ga Rusija s oružanom silom poduprijeti u obrani Čehoslovačke? No i ovo su činjenice:

Još 30. svibnja, dakle u vrijeme, kad se Engleska konačno »odlučila« na savez s Rusijom, donijela je agencija United Press vijest, da se Chamberlain odlučio ubrzati zbliženje s Rusijom, jer se u diplomatskim krugovima pročulo, da bi Njemačka mogla stupiti u vezu sa Sovjetskom Rusijom. Stvarno, još 1. lipnja, u svom govoru pred Vrhovnim Sovjetom, navijestio je sam Molotov službeno mogućnost nastavka trgovačkih pregovora s Njemačkom. Poslije toga, 14. lipnja, dakle već u vrijeme odlaska Stranga u Moskvu, javljalo se, kako se mnogi pariski listovi slažu u tom, da se iz izvješaja stiglih u posljednje vrijeme Foreign Officeu vidi jasno, da bi Reich iskoristio svaki nesporazum, koji bi se mogao pojaviti između Velike Britanije i Rusije. 23. lipnja javilo se iz Londona, da se u Moskvu vratio njemački poklisar von Schulenburg

i da je tu u ime jedne već došle njemačke trgovačke delegacije stalno u vezi s Molotovom i da je »nakon svakog razgovora između Engleza, Francuza i Rusa, stavljao njemački prijedlog o njemačko-ruskim odnošajima«. 28. lipnja pisao je sam »Temps«, francuski poluslužbeni organ, da je po engleskim vijestima njemačka vlada ponudila Rusiji pakt o nenapadanju, gospodarske kredite i obećanje, da se ne će miješati u poslove baltičkih država. I dok je to Chamberlainu moralo biti poznato, zašto mu je samom bilo tako teško dati garanciju tim državama, zašto uopće nije pokazao više volje i odlučnosti, da pregovori s Rusijom svrše s uspjehom i s punim, jednakopravnim za obadvije strane sovjetsko-englesko-francuskim savezom?

Osim da samo zastrašuje Njemačku s tim pregovorima, kombinacija mu je u tom specijalnom pitanju mogla biti, da ostane sam bez vlastitih obveza, dođe li kada do toga da radi baltičkih država izbije sukob između Sovjetske Unije i Reicha. To bi bilo u skladu s onim, što je u »Politici« još 19. svibnja predviđao g. Milojević, da zapadnim demokracijama ne bi bilo ništa prijatnije nego da se, kako on reče, »dvije glavne totalitarne sile«, i baš na pitanju baltičkih država, »uhvate za gušu i iskrve«. Paktom o nenapadanju između Njemačke i Sovjetske Rusije ta mogućnost je zasad otklonjena, težište rata prebačeno je s istoka na zapad, među same kapitalističke države. Da li bi i do tog rata moralo doći, da je došlo do silne koalicije u englesko-francusko-sovjetskom savezu? Vjerojatno ipak bi, jer bi još uvijek postojala mogućnost, da na strani Njemačke uđe u rat Japan i poradi povezane s tim britanske flote na istoku lakše uđe u rat i Italija. S te strane uzeto je i samim demokratskim državama dobro došao pakt o nenapadanju između Njemačke i Sovjetske Rusije, jer s njime su ostali neutralizarani Japan i Italija. U Rusiji se uvijek tvrdilo, da je pakt protiv Kominterna zapravo pakt protiv demokratskih država; razbijanjem tog pakta paktom o nenapadanju s Njemačkom, Sovjetska Rusija je poslužila ne samo sebi nego i demokracijama na zapadu. No tko je došao u najteži položaj? Beckova Poljska, koja je to sebi mnogo i mnogo sama skrivila sa svojom dugogodišnjom krivom politi-

kom, i spram svojih susjeda na istoku i jugu, i spram svojih narodnosti, pa i spram vlastitog naroda, a konačno i svojim držanjem spram englesko-francusko-sovjetskih pregovora u Moskvi. Protumačivši, da je pakt o nenapadanju s Njemačkom bio posljedica sloma tih pregovora, a ne obratno, maršal Vorošilov je u jednom intervjuu od 27. kolovoza objasnio i onu tešku nesuglasicu ili kako sam reče: »nesavladljive nesuglasice«, poradi kojih su pregovori s Engleskom i Francuskom došli u definitivni ćorsokak. Po njemu je to bilo zbog odbijanja Poljske, da sovjetsku vojsku pusti na svoje zemljište, preko kojeg je ta vojska mogla jedino doći u dodir s napadačem; odnosno, kako i opet reče Vorošilov: bilo je to zbog otvorene izjave Poljske, »da njoj nije potrebna vojna pomoć Sovjetske Rusije i da ona ne će primiti tu pomoć«. Zapravo, za takav stav Poljske čulo se već mnogo prije. Još 25. svibnja javila je Poljska telegrafska agencija PAT, da Poljska nema razloga ometati englesko-sovjetske pregovore u Moskvi, jer ti pregovori ne traže od nje nikakve obveze. Da li se tu možda mislilo na obvezu, da ona pomogne Rusiji, ako se to pokaže potrebno? Očito ne, jer Rusija to stvarno od nje nije tražila kroz cijelo vrijeme pregovora. Odsutnost obveze bila je u tom, kako se to javilo na dan prije, 24. svibnja: da je poljski poklisar u Londonu, grof Račinski, predao engleskoj vladi »veto, od kojeg Poljska ne će odstupiti«, veto protiv puštanja sovjetskih četa na poljsko tlo. Jedino, na što je Poljska, po istim vijestima, bila spremna, bila je »ekonomska i vojno-tehnička saradnja između Poljske i Sovjetske Rusije«.

Kako je poznato, iz citirane ovdje izjave Vorošilova proizlazilo je odmah jasno, da Sovjetska Unija može s Poljskom trgovati, pa joj prodavati i ratni materijal i sirovine usprkos pakta o nenapadanju s Njemačkom; to je, reče on, stvar trgovine, a Poljska već otprije ima sa Sovjetskim Savezom ne samo pakt o nenapadanju nego i trgovački ugovor, kao i s Njemačkom. No usprkos toga, do čega je došlo?

Predstavlja već sasvim drugu temu ono, što se desilo u samo nešto preko dvije nedjelje rata: raspad Beckove Poljske, raspad na njene sastavne dijelove, uglavnom

poljski, ukrajinsko-bjeloruski i njemački. Pokazalo se, da narodnosna Poljska kraj onog režima, koji je u njoj vladao, nije bila u stanju izdržati prvi jači nalet jednog protivnika; jednog, jer sigurno se, ukoliko se to tiče poljskog naroda, ne može govoriti o dva. Intervencija od 17. rujna došla je tada, kada je već takva Poljska, kakva je bila do jučer, pod njemačkim pritiskom pala; radilo se, nadalje, o spasavanju i pravu velikih, više od dvanaest milijuna jakih ukrajinskih i bjeloruskih manjina u Poljskoj na ujedinjenje sa svojom matičnom narodnom jezgrom u SSSR. A da to sve konačno ne može biti zlo ni po sam poljski narod dokaz je u tom, da je ono prodiranje, s kojim se preko njegovih leđa pošlo na istok, definitivno zaustavljeno s tim pokretom jedne velike, prijateljske sile na zapad.

A. Cesarec

UMRO JE ČOVJEK KOJI JE »STVORIO« JOSEPHA CONRADA

U Engleskoj je umro Ford Madox Ford, čovjek koji je »stvorio« slavnog pisca Josepha Conrada. Kao što je poznato Joseph Conrad bio je Poljak i pravo mu je ime bilo Juzef Korszeniowsky. Svoju književnu djelatnost on je započeo dosta kasno: prvi svoj roman »Almayerovu ludnicu« (koja je prevedena i na hrvatski) objavio je kad mu je bilo trideset i osam godina. Engleski jezik on tada nije znao savršeno. Ford Madox Ford, novinar, urednik i izdavač mnogo je pomagao iz prvine mladome književniku, nakon što je odmah zapazio njegov snažni talenat. Zajedno s Fordom, Conrad je napisao knjige: »Adventures« i »Romance«.

Kasnije je Ford Madox Ford stajao u središtu književnog života Engleske. Posljednjih trideset godina on je bio i jedna od najpoznatijih ličnosti u novinarskim krugovima. Bio je urednik »Engleskog časopisa«, tog značajnog povremenog izdanja, u kojem su se pojavili prvi radovi tada još nepoznatih pisaca: Lawrenca, Wirginije Woolf i Jamesa Joycea. Poslije rata uređivao je »Transatlantski časopis« u Parizu, gdje su se štampali radovi prvih francuskih pisaca.

Bio je autorom knjige, koja je poslije rata u Engleskoj i Francuskoj doživjela velik uspjeh. U njoj je sabrao svoje ratne utiske i misli o ratu. Zvala se je: »Dosta parada«.

STENDHAL I NJEGOVO VRIJEME

Francuski beyleisti imaju na Istoku Evrope jednog velikog suradnika i konkurenta — ako se tako može reći. To je Anatolij Vinogradov, koji već čitav niz godina s puno ljubavi i marljivosti proučava život i rad Stendhalov. U romanu »Tri boje vremena« Vinogradov je prikazao tog genijalnog umjetnika onakvim, kakav je bio u zbilji i kakovim ga kroz skoro cio vijek nisu znali i vidjeli. Ova umjetnička biografija Stendhalova postala je u kratko vrijeme veoma popularnom knjigom, doživješi nekoliko izdanja. Maksim Gorkij dospio je još pročitati to djelo i ocijenio ga veoma visoko, napisavši mu sam predgovor.

Sad je Vinogradov izdao novu knjigu »Stendhal i njegovo vrijeme«. To je potpuno nova, puna svježine i nepoznatog materijala, povijest života Henri Beylea. Vinogradov se nije držao metode onih biografa, koji svu pažnju usredotočuju na kronici života. On je proširio temu. Stendhala on nije dao izdvojeno iz suvremene socijalne stvarnosti, nego naprotiv, sav njegov život i stvaralački rad pokazao je u tijesnoj i nerazdvojnoj vezi s tadanjim društvenim događajima. On je nacrtao konkretan historijski položaj i realne uslove u kojima je živio i radio Stendhal. Pokazao je osnovne snage, koje su izbacile na površinu velikog klasika svjetske literature. Neobično težak i složen zadatak stajao je pred istraživačem. Jer Stendhal se rodio uoči sloma feudalnog društva. Njegovo djetinjstvo je osvjetljeno plamenom borbe između starog i novog stroja. On je proživio gigantski polet i slom građanske revolucije.

Beyle se odgojio na djelima enciklopedista. Počeo ih je čitati još u djetinjstvu. Prihvatio je materijalističku ideologiju s njenim neustrašivim realizmom, sa stremljenjem k znanstvenom shvaćanju prirode i društva. »Uporanj moj bijaše — pisao je kasnije Stendhal — samo moj zdrav razum, koji je vjerovao u knjigu Helvétiusovu »O umu«. Baš to vjerovanje u zdrav razum, odricanje bilo kakve mistike, objašnjenje svijeta sa stajališta materijalizma XVIII. vijeka, neiskorenjiva mržnja prema svakoj reakciji — to su glavne osobine Stendhalovog pogleda na svijet, koji se uobličio na samom početku njegovog svijesnog životnog puta.

Vinogradov obara legendu ,koju su stvorili zapadni kritici — a koja je otud došla, u nekoliko predgovora i članaka, i k nama — da je Stendhal bio esteta-aristokrat, bonapartist i snob. Potanko raščlanjujući odnos prema Napoleonu, Vinogradov dolazi do potpuno obrnutih zaključaka. Stendhal je bio uvjereni demokrat, koji je svom svojom dušom mrzio despotizam i takav je ostao do konca svog života. Čestitost i karakter učiniše ga nemilosrdnim historikom i sucem građanskoga društva. Beyle je brzo progledao i uvidio, da je »mali ka-

pral« izdao Revoluciju i oduzeo narodu slobodu. U svojim autobiografskim zapisima Stendhal priznaje, da je živio u osamljenosti »... od godine 1803. do 1806., nikom ne povjeravajući svoje namjere i mrzeći tiraniju Napoleonovu, koji je ukrao slobodu Francuskoj.« Tu Beyle priznaje, da je učestvovao u uroti Moreaua, koja bijaše uperena protiv Napoleona.

U svojoj knjizi Vinogradov donosi veoma zanimljive odlomke iz bilježaka Beylea o Napoleonu. Te bilješke nisu dosad bile objelodanjene nigdje, pa ni u samoj Francuskoj. Ti zapisci bacaju svijetlo na ona mjesta u životopisu Stendhalovu, koja su bila predmet najvećih iskrivljavanja i historijskih falsifikata. Iz bilježaka neoborivo izlazi, da Stendhal ne samo nije bio poklonik Bonaparta, već obrnuto: da ga je prezirao. »Glavno nastojanje Napoleonovo — piše tu Stendhal — bijaše da ponizi građansko dostojanstvo čovjekovo, a još glavnije — da mu spriječi razumno misliti...«

Osobitu vrijednost Vinogradovljeve knjige čine pisma, koja je Stendhal pisao svojim francuskim prijateljima iz Moskve godine 1812. Nijedno od njih nije stiglo naslovniku. Sva korespondencija dospjela je u štab ruske vojske. Vinogradov ju je otkrio kopajući po starim arhivima. Govoreći o svojim utiscima iz Moskve, Stendhal se u svojim pismima zaustavlja više puta na raskoši, koja vlada u dvorcima ruskih plemića. Točno ukazuje na to kako su nastala njihova bogatstva: govori o stotini pomješčika, koji drže u ropstvu milijune seljaka. Veoma oštro izražava se o ruskom caru, gledajući u njem najvećeg feudalca. »Ruska vlast — piše on — to je poseban oblik istočne despocije«. U tim pismima očito probija Stendhalov demokratizam i ljubav za slobodu.

Svi biografi Stendhalovi, kao po dogovoru, prelaze šutnjom jedan veoma značajan razmak vremena u njegovom životu — naime godine njegovog sudjelovanja u nacijonalnooslobodilačkoj borbi talijanskog naroda, poznatoj pod imenom carbonarskog pokreta. Dokumenata i historijskih dokaza iz te periode ima malo. No Vinogradov je ipak sakupio nesumnjive dokaze, koji govore da je Beyle pripadao carbonarima. Poslije dolaska Bourbona, Stendhal je napustio domovinu. Nastanivši se u Milanu, on je ušao u organizaciju carbonara i razvio veliku djelatnost. Austrijska policija dugo je progonjala Beylea, koji se krio pod raznim izmišljenim imenima. Ona ga je osudila na smrt i samo je sretna slučajnost spasla pisca od ruke krvnikove.

Velik dio knjige posvećen je prikazu Stendhala-pisca, osnivača realističkog romana. Autor uvodi čitatelja u laboratorij piščev, izlažući povijest nastajanja skoro svih njegovih knjiga.

Vinogradov razrađuje i karakterizira i estetiku Stendhalovu. Stavivši svoj veliki um i sjajni talenat u službu oslobodilačke stvari, Stendhal je odlučno ustao protiv starih kanona umjetnosti. »Glupi žanr francuske škole više ne odgovara surovom ukusu francuskog naroda, kod kojeg se počela razvijati žeđ za energičnim djelovanjem«. Romantizam Beylea je

napredan, realističan. On ne vuče umjetnika u prošlost, nego ga zove da pogleda u budućnost. »Zlatni vijek, koji slijepo predanje smatra prošlošću historije, zapravo je pred nama«.

Svoje estetske poglede Stendhal je utjelovio u genijalnim djelima, koja su pravi umjetnički ljetopisi buržoaskog društva. Bio je nemilosrdan u svom oštrom, analitičkom realizmu, koji je pronicao do dna događanja. Za epigraf besmrtnom romanu »Crveni i crni« uzeo je riječi Dantonove: »Istina, možda i gorka, no samo istina«.

Maksim Gorkij, u divnom svom članku o Stendhalu, ukazao je na jednu osobitu crtu njegovog karaktera: zanos za književni rad. Gorkij naziva francuskog klasika pjesnikom i apologetom stvaralačke energije. Knjiga Anatolija Vinogradova daje jasnu sliku o neobičnoj snazi i neslomljivoj energiji Stendhalovoj. On je rad smatrao kao funkciju zdrave volje. »Lađa života popustit će vjetrovima i olujama, ako nema radom stečenog opterećenja«. Njegova deviza bijaše: »Ni jedan dan bez pisanja«. Baš ta zaljubljenost u rad, to preziranje lijenosti, ta apologija stvaralačkog rada, po mišljenju Vinogradova i jeste glavni uzrok današnje popularnosti Stendhala u Rusiji.

Stendhal je poricao sadašnjost u ime budućnosti, koju je mutno predosjećao. U svojim knjigama on se obraćao ne toliko suvremenicima (»Ovo djelo nije imalo nikakvog uspjeha...« piše u svibnju g. 1826. na početku Predgovora novog izdanja svoje knjige »O ljubavi«), koliko ljudima budućih pokoljenja, koji ne će poznavati ni fizičkog, ni duhovnog ropstva. Govorio je u šali: »Mene će čitati godine 1935.« Riječi se njegove obistiniše.

Doista, djela njegova,, kao što slikovito reče Gorkij, bijahu pisma u budućnost.

M. J.

»HRVATSKI RADNIK« O KNJIZI Dra ANDRIJE ŠTAMPARA: »ZDRAVLJE I DRUŠTVO«

Iz vrlo opširnog prikaza u »Hrvatskom radniku« od 3. VIII. o. g. donosimo samo dva mala odlomka:

»Štamparova knjiga »Zdravlje i društvo« spada među ona popularno-znanstvena djela, koja su namijenjena svim društvenim razredima i u kojima će svaki čitalac naći nešto za sebe. Ona je produkt dugogodišnjeg rada, po kome je hrvatski učenjak (dr. Štampar) poznat u tri glavna kontinenta. Ističemo vrlo lijepu opremu i obilje zanimljivih slika iz zemalja, koje su opisane u knjizi. Zbog svega toga ova knjiga, iako je napisana za naše općinstvo, donosi materijal, koji je vrijedan za sve države, ako im je na duši gospodarski i zdravstveni napredak njihovih naroda.«

»Štamparovoj knjizi »Zdravlje i društvo« treba posvetiti punu pažnju i preporučiti je svim ozbiljnim radnicima za opće dobro«.

ROMAIN ROLLAND KOD NAS

Malo ima imena, koja danas toliko vežu srca i umove čitavog svijeta, koliko ime Romain Rollanda. Veliki pisac francuske zemlje poznat je i voljen i od onih koji možda nikad nisu pročitali ni jednog retka njegove umjetničke proze. To su oni, koji su ležeći na dnu čuli kako njegov moćan glas, glas velike savjesti čovječanstva, prodire kroz debele zidove, tražeći pravdu i humanost.

Možda izgleda neobično, da se u prvi red stavlja baš ta slava jednog *književnika*. Nego stvar je u tome što to ne stavljamo mi, već ovo naše vrijeme. Zar nismo svojim očima vidjeli, kako je stari Knut Hamsun poderao pred nama i pred svim budućim pokoljenjima divnu liriku svojih knjiga — pljujući na zatočenog, bolesnog, opljačkanog i na smrt osuđenog Carla Ossietzkoga? Tko će moći sutra braniti *književnost* Knuta Hamsuna? Tko će onima koji *još* ne pročitaše ni jedne njegove stranice moći sutra dati njegove knjige, kad ga vidješe na djelu?

Nikad se još nije tako povezivalo čovjeka i pisca, djela i riječi, ko danas.

»Ne utječe čovjek na čovjeka riječima, nego ličnošću svojom. Jean Cristoph je proučavao život. On je polagano prodirao, kao proljetno vrijeme kroz stare zidove i zatvorene prostore obamrle kuće. Velika vlast duše nad dušom«.

Tako je predosjećao Rolland svoj put. Od muzikologa i estete, od učenika Tolstojevog i Gandhijevog do stanovišta na koje je konačno stao put ne bijaše lagan. Od licejskih razgovora i drugovanja s Paulom Claudelom, budućim katoličkim lirikom i ambasadorom u Washingtonu, do prijateljstva i opsežne korespondencije s Maksimom Gorkim odista je daleko.

Ali čestitost i dosljednost bijahu oduvijek njegova glavna svojstva. Ona su mu pomogla da raskine spone koje ga vezivahu s prošlošću, s društvom iz kojeg je ponikao.

Čestitost i tvrdoglava upornost u borbi za svoja prava, to su glavna svojstva i Kole Brenjona junaka slavne Rollandove knjige, koja je konačno i kod nas prevedena.*)

U liku Kole Brenjona »rezbara po zanatu i vajara«, Rolland je sažeo sve osebine galskog čovjeka; on je odraz snage kolektiva, krcat duhom, vedrinom, zajedljivošću i obješenjaštvom, ali i čovjek pun lukavštine, koja je potrebna da se proživi. Kola Brenjon je burginjonski seljak, ne pojedinac, osamljeni lik, nego jedan izvučen iz mase. Neiscrpne snage sunčane vedrine leže u njemu, još iz poganskih vremena:

»Blagosloven neka je dan kad sam došao na ovaj svet! Koliko li je slavnih stvari na toj našoj okrugloj spravi i sve

---

*) Romen Rolan: »Kola Brenjon«, preveo i predgovor napisao Milan Bogdanović, izdanje »Biblioteka dobitnika Nobelove nagrade«, urednik Aleksandar Vidaković, Beograd 1939., strana 359.

ih pozdravi! Gledati ih je radosno, a okusiti slasno! Veliki bože! Kako je život dobar! Ma koliko ga se nakljukao, mori me glad pusta i sve mi voda ide na usta. Mora biti da sam bolestan: ma u koje doba dana mi rastu zazubice pred postavljenim stolom neba i sunca«.

Stari je krivobožac Kola Brenjon:

»Uzalud mi već vekovima trebimo iz njihovih polja i njiva, iz potoka, šuma, duhove i vile; i uzalud duvamo, da nam obrazi pucaju i pluća, duvamo, duvamo da ih razduvamo, u te paklene buktinje, da bi se, u gustini vasionske noći sinje, javila svetlost pravoga i istinoga boga, duhovi zemlje se nisu mogli uništiti, ni gadna praznoverja mnoga, niti ta duša materije. Stari hrastovi panjevi i ukleti vilinski kamen još uvek progone ovo đavolje seme. A koliko li smo ih samo polomili, posekli, prestrugali, sagoreli, iščupali! Trebalo bi prevrnuti svaku grudu zemlje, svaki kamen, i kobni znamen, čitavo tle galsko, tu našu majku, da bi se najzad potpuno istrebili vragovi koji su joj ušli u telo i svi njihovi tragovi. Pa ni to ne bi pomoglo! Ta prokleta priroda ti izmiče između prstiju; otsečeš joj šape, a njoj izrastu krila. Na svakog ubijenog boga, rodi ih se deset. Za ove moje glupane je sve bog i sve đavo. Veruju u vukodlake, u belog bezglavog konja i crnu kokoš, u veliku zmiju-čoveka, đavolana i vragolana, i u patke-veštice... Ali mi nitko još ne kaza kakav li izgled posred svih tih nakaza, tih istresaka preživelih iz Nojeva kovčega, može imati krotki sin preblage Marije i pobožnog drvodelje?«

Sav je od zemlje Kola.

Dobričina je on i veseljak i voli da pije, jer kao što kaže stara galska riječ »Ko dobro pije, bez boga nije«. A biju ga i nevolje sa svih strana: podavanja caru i popu, ratni pohodi, kuge, ognjevi. Sve on to trpi i gura se hrabro, ali kad dođe vrijeme zna da progovori hrabro, silnicima u oči: »... Ali bih ipak hteo da znam da li iko u Francuskoj vidi i one koji vole svoje vinograde i polja i sve što bi pod zub htela staviti kraljevska volja! Svako neka radi svoje. Jedni jedu, a drugi ... druge pojedu. Politika je veština jesti. Šta bismo s njome mi ubogi siraci? A nas ima svuda. Politika vama, a nama naša gruda! Imati mnenje... nije naše. Ništa ne znamo i te nas stvari plaše. Ta šta mi znamo sem da, kao Adam, praotac nam stari — (i vaš je bio, kažu; ja lično u to ne verujem, ali ne mari, da prostite; možda vam je samo onako neki rod...) — šta mi znamo sem, rekoh, da oremo zemlju, da od nas zatrudni i zanese plod, da joj kopamo bedra i vadimo joj drob, da sejemo pšenicu i zob, da krešemo i kalemimo lozu, da žnjemo i u snopove vežemo žito i mlatimo mu zrno, da muljamo grožđe i pravimo vino crno, da hleb mesimo, da cepamo drva, da tešemo kamen, da krojimo sukno i kožu, da kujemo gvožđe, da stružemo, deljemo, urezujemo i meljemo, da jazove pravimo i puteve gradimo, da zidamo gradove sa crkvama sabornim, da rođenim rukama čelo zemlje krasimo vrtovima zornim, da na zidovima i na drvenim pločama

rascvetavamo čarobne igre svetlosti, da svlačimo sa lepih golih tela, belih, kamenu koru koja ih steže i veže, da iz zasede hvatamo zvuke u zraku i da ih zarobljujemo u zlatno mrke violine duplju ili u moju sviralu šuplju, da, najzad zavladamo francuskom zemljom dobrom, vatrom, vazduhom i vodom, sa te četiri glavne sile i da ih, čile skupimo u družbu i stavimo vama na zabavu i službu..., a šta bismo još i mogli znati i kako bismo smeli sebi pravo dati da se pačamo u stvari javne, u velikaške kavge slavne, u svete kraljeve želje, u igru politike i svake druge metafizike? Ne treba, gospodine, prdeti iznad stražnjice. Glupi smo, sumnje nema, rođeni da nas uvek neko lema. Imate pravo! Ali koja nam pesnica najbolje pristaje i koja batina leđima najmanje bola zadaje... pitanje o tom boju, gospodine, prenaša pamet moju! I da kažem pravo ni ono ni ovo ne privlači me zdravo! Da odgovorim, tako mi neba, morao bih uzeti batinu u ruku, odmeriti ih obe i ogledati je kako treba. A ovako strpljenja! Trpi, trpi, jer si nakovanj. I trpi dogod nakovanj jesi, a kad postaneš čekić, udri i zatresi...«

Pojava »Kole Brenjona« — »najčudesnije knjige naših dana«, kako je nazva Gorkij — velik je dobitak za našu književnost. Neka bude i za naše književnike.

Milan Bogdanović dao je majstorski prijevod.

Knjizi je još dodana duboka i snažna novela »Pjer i Lisa«.

Marijan Jurković

PJESME U PROZI ZDENKE JUŠIĆ-SEUNIK

Nakon dva romana, Zdenka Jušić-Seunik izdala je knjigu pjesama u prozi.*)

U tankoj ovoj zbirci jedva da smo našli tri, ili, četiri strane gdje probija lirika iz teksta šturog, jednoličnog i podosta banalnog. Te tri, četiri strane, to su mjesta gdje je žena dala živ doživljaj ustreptalo, bez cenzure (Pjesma ljubavi, Poslije mnogo godina, Pismo).

I zar treba još uvijek, godine 1939., uvjeravati naše lirike da njihov rječnik više danas ne može biti rječnik Đure Arnolda — (»na istoku plavi zora« — str. 180, »kad zakriješte u noći crne utvare« — str. 24., »taj je izlog divno osvijetljen i prepun najfinije robe« — str. 15.)?

M. J.

PJESME IVANA ĆAĆE-a

Ovih dana izišla je iz štampe knjiga pjesama i crteža od seljačkog pisca Ivana Ćaće na koju ćemo se u slijedećem broju opširnije osvrnuti. Knjiga se naručuje kod štamparije »Grafika« Zagreb, Gundulićeva 24. Cijena knjizi 10 dinara.

---

*) Zdenka Jušić-Seunik: »Dani nemira«, pjesme u prozi, Zagreb 1939., strana 54.

ČITAJUĆI NAŠE ČASOPISE I LISTOVE

»Seljačka sloga«, glasilo istoimenog društva u **Zagrebu** donosi u svom rujanskom broju članak Ivana Kuzmića, predsjednika ogranka SS, pod naslovom »Što veća sirotinja, to jači borac na naše ideje«. Među ostalim tu se kaže: «Jest život u Zagori je očajan. Narod živi u malim od kamena zidanim kućicama. A kuća je zapravo ovakva: od 1 metar i 80 cm do 2 metra je visoka, pozidana u suvo ili bez žbuke, a pokrivena je ševarom ili kamenom pločom. Pokućtvo se sastoji od kreveta, koji je većinom od granja, a podignut je od zemlje malo ili nimalo, kamin ili ognjište je nasred kuće, te su oko njega kreveti. Kuća nema nikakve otvore osim vratiju, kuda se ulazi, a nema ni dimnjaka, te je svaka kuća puna čađe. U kući je redovno i škrinja, u kojoj osobito nevjesta drži svoju robu — odijelo. Pokućstvu pripadaju i mali stolčići u visini od 15 do 20 centimetara za sjedenje, a ima gdjegdje i koja sjedalica iste visine. To je sve pravljeno od granja, a sve to kao i drugo prave si sami ukućani. Nijedna kuća nema stola. Kuhinjsko posuđe se sastoji od jedne bakre ili lonca, tanjuri i žlice su drveni, vodu drže u bremama, koje žene nose na leđima, a brema je pravljena od drva, te su i obruči na njoj drveni. Spavaju na slami, ili kukuruzovoj ili žitnoj, a pokrivaju se suknenim sukancima, ili tko ima blaga, otka si biljac. Eto takav je u kratko opisan život našega zagorskog dalmatinskog seljaka. Pa ipak za tu sirotinju može se kazati ono, što sam metnuo na početak ovoga članka: što veća sirotinja, to jači borac za naše ideale.«

»Pregled«, Sarajevo posvećuje znatan dio svog dvobroja za kolovoz i rujan uspomeni srpskog zemljoradničkog prvaka pokojnog Jovana M. Jovanovića. U članku »Pogledi na događaje i posljednji napori Jovana M. Jovanovića« piše Lazar Trklja i ovo: »Pok. Jovanović, prateći razvoj međunarodne situacije, bio je svestan teškog geografsko-strateškog položaja naše zemlje, njenog privrednog značenja za mnoge države, kao i toga da je njena teritorija bila vekovna raskrsnica puteva između istoka i zapada na kojoj su se ukrštavali interesi mnogih velikih osvajačkih naroda. Stoga je smatrao za iluziju da ćemo u jednom opštem sukobu ostati neutralni i po strani, pa je iskreno zastupao mišljenje da treba da ostanemo verni starim saveznicima. Bio je pristalica što bržeg uspostavljanja normalnih odnosa sa Rusijom.«

»Hrvatska smotra«, Zagreb donosi u svom rujanskom broju prikaz talijanskog prijevoda knjige Merežkovskoga: »Dante«. Spomenuvši najprije da posveta Merežkovskoga glasi: »Benitu Mussoliniju realizatoru proročanstva — ova knjiga o Danteu proroku«, prikazivač D. Ž.(anko) piše: »Merežkovskij je mnogo zanimljivih stranica posvetio Mussoliniju, s kojim je u dva maha razgovarao o Danteu. Duce ga je toliko impresionirao, da piše, kako mu se čini, da je »Mussolini jedini čovjek na svijetu, koji mudro prosuđuje svjetsku važnost Dantea.«

»Život«, časopis što ga izdaje Kolegij Družbe Isusove u Zagrebu, donosi u svakom svom broju pregled izišlih knjiga. Sve se knjige točno razvrstavaju u četiri grupe: A, B, C i D, te se kaže: »Djela se pod A ne kose s katoličkom istinom i ćudoređem, ona pod B se kose djelomično, ona pod C sasvim, djela pod D su čisto tehničke naravi.« U dvobroju ovog časopisa za mjesec svibanj i lipanj, na strani 383. nalazimo u grupi C knjigu: Nušić B. »Pokojnik«, pozorišno delo, Beograd 1938.

»Nova Riječ«, Zagreb u svom broju 144 od 14. rujna, objavljuje u svojoj rubrici »Što bi trebalo učiniti protiv korupcije, špekulacije i zla svake vrste«, ovo pismo jednog svog čitatelja iz Beograda:

»Bezbrojni su zločini koje su učinili policijski organi »štiteći« razne dosadašnje režime. Od protuzakonitih hapšenja, premetačina pa do premlaćivanja i ubistva ljudi, čiji je jedini »zločin« bio što su se borili za demokraciju i slobodu. Nalazimo pak da bi se već sada trebalo da preduzmu izvesne mere koje će jasno da pokažu da se u unutrašnjoj našoj politici pošlo drugim putevima.

1. Smjesta otpustiti iz državne službe, bez prava na penziju, sve službenike policijske koji su svesno gazili zakon, služeći se prilikom izviđaja nedopuštenim sredstvima: batinama, mučenjima, pretnjom ubistva, pa čak i ubistvom.

Treba otpustiti ne samo one koji su direktno učestvovali pri takvim izviđajima, već i one, koji su taj sistem tolerirali i preporučivali.

2. Publikovati putem javnosti proglas svim policijskim organima, da se u svom radu u potpunosti treba da drže zakona. Za utvrđivanje prekršaja zakonskih ne treba se služiti i suviše komotnim premlaćivanjem po glavnjači i zatvorima, već treba tražiti jasne i nesumnjive dokaze. U policiju treba da dođu sposobni ljudi sa kvalifikacijama, a ne mangupi čije su jedine sposobnosti to, što mogu da premlaćuju vezane ljude.

3. Slobode ljudi ne sme da budu lišeni sem u slučajevima koje je zakon izričito predvideo. Za svako bespravno lišenje slobode treba odgovorno lice da bude najstrožije kažnjeno.«

TKO KOČI

redovno izlaženje »IZRAZA«? To su oni pretplatnici, koji nakon brojnih opomena ne šalju obnovu pretplate, a ni ne nalaze za potrebno, da nas obavijeste, da im časopis ne šaljemo. To su isto tako oni povjerenici, kojima smo do sada slali redovno od svakog broja po više komada, ali nam ni nakon brojnih naših opomena nisu do danas poslali obračun. Neki su nam dužni i po više stotina dinara i kada skupimo sva njihova dugovanja zajedno, izlazi vrlo lijepa svota novaca. Nama štamparija ne da ni jedan primjerak badava, a neki naši povjerenici misle, da im mi možemo slati časopis badava. Svima, koji nam nisu obračunali prvih šest brojeva, obustavili smo daljnje slanje, a njihova **imena ćemo objaviti u slijedećem broju**, da se znade, koji koče redovno izlaženje našeg časopisa.

ČITAONICA »HRVATSKE NAKLADE«

Otvaramo čitaonicu u prostorijama »Hrvatske naklade«. Dva su razloga koji su nas potakli na to:

Da pružimo našim zadrugarima što više pogodnosti. Pristup u čitaonicu je članovima zadruge posve besplatan. U čitaonici ćemo držati redovno nekoliko naših većih dnevnika i više tjednika kao i razne časopise. Kada saznamo za raspoloženje i želje naših članova, nabavit ćemo i one listove i časopise, koje možda još sada nemamo, a koje naši zadrugari zatraže. Kasnije ćemo prema odazivu i interesu članstva osnovati i biblioteku.

Drugi je razlog, što bismo htjeli uspostaviti što tjesniji kontakt sa našim članovima, koji će tako moći ne samo pročitati mnoge novine i časopise, nego će biti uvijek informirani o radu zadruge, o svim njezinim novim izdanjima, časopisu i t. d. Rado ćemo uvijek primiti svaku dobronamjernu kritiku, prijedloge, a i pomoć naših zadrugara. Ako se pokaže veći interes za našu čitaonicu, mogli bismo od vremena do vremena upriličiti sastanke članova sa diskusijama o dosadašnjem i budućem radu. Mogli bismo osnovati različite radne odbore, koji bi se brinuli za promicanje interesa naše zadruge, uopće da unesemo malo više života i dinamike u rad zadruge. A to ćemo postići ne samo, ako aktiviziramo mnoge članove, koji su do sada još uvijek neaktivni, nego ako prikupimo što više novih članova i stavimo rad zadruge na što širu osnovicu. Zato bi svaki zadrugar trebao da nam u krugu svojih prijatelja nađe barem jednog novog člana, svaki pretplatnik »IZRAZA« da nam nađe još jednog pretplatnika, povjerenici da nam redovno plaćaju svoje dugove. Mi smo svjesni toga, da rad naše zadruge još uvijek nije na onoj visini, na kojoj bi morao biti. No kada će svi članovi jednako aktivno da sudjeluju u ostvarivanju programa naše zadruge kao neki, onda ćemo zajedničkim snagama postići mnogo veće i bolje rezultate nego do sada. I zato i ovaj puta pozivamo sve naše stare kao i nove članove, da nas potpomognu u našem radu i našim nastojanjima.

Ravnateljstvo »Hrvatske Naklade«

LA SUDA STELO

organ esperantskog pokreta u našoj državi donosi u posebnom propagandnom izdanju na našem jeziku u broju od septembra o. g. niz vrlo dobrih članaka o ulozi i značenju međunarodnog jezika. U uvodniku piše dr. Ivo Lapenna između ostaloga: »Istina je da postoji još vrlo mnogo područja, na kojima Esperanto još nije prihvaćen u većim razmjerima, ali toj činjenici nikako ne smijemo tražiti uzrok u samom jeziku i njegovoj strukturi, **već u vanjskim okolnostima, koje nemaju nikakove veze sa jezikom kao takovim** i koje su izvan domašaja esperantskog kolektiva. Međutim nema nikakove sumnje, da će se jednom i te prilike u svijetu srediti. **Doći će vrijeme, kad će i najširim slojevima biti omogućeno živo učestvovanje u međunarodnom životu, a onda će i međunarodni jezik u punom opsegu izvršiti svoju ulogu.** Što više on će ne samo tehnički omogućiti izmjenu misli, već će i sa svoje strane znatno doprinijeti idejnom zbliženju čovječanstva, kao što to već i danas čini, samo, dakako, u mnogo manjim razmjerima.«

Nabavite naše knjige

Društveni razvitak Hrvata, rasprave i eseji sveuč. prof. dra Tomašića, strana 124, din. 10. — *Održanje seljačkog posjeda*, znanstveni rad sveuč. prof. dra Mirkovića, strana 116, din. 10 — *Mati*, roman Maksima Gorkog, strana 378, din. 20 — *Flacius*, studija prof. dra Mirkovića, strana 213, din. 20 — *Novele* Augusta Cesarca, 154 strane, 10 din. — *Zdravlje i društvo*, zdravstvene prilike u svijetu i kod nas, socijalno-medicinska razmatranja poznatog stručnjaka sveuč. prof. dra Štampara, 276 strana sa 40 slika, 35 din. (izvan Zagreba 38 din).

Knjižarama i povjerenicima dajemo 25% popusta.

KADA BI

svaki pretplatnik »IZRAZA« našao samo jednog pretplatnika, časopis bi mogao svojim opsegom i prilozima biti mnogo veći i bolji, te prema tome još jeftiniji. Do Vas stoji, da se to ostvari. Molimo sve pretplatnike, kojima je sa 6-tim brojem istekla pretplata, da što prije obnove pretplatu, jer ćemo im u protivnom slučaju obustaviti slanje časopisa.

Vlasnik i izdavač: »Hrvatska Naklada«, zadruga s o. j., Zagreb, Frankopanska 7. dvor. II. Telefon 22-383. — Odgovorni urednik: Josip Pavičić, Frankopanska ulica 7. — Časopis izlazi mjesečno. — Godišnja pretplata 60 din. — Štamparija »Grafika«, Zagreb, Gundulićeva ulica 24. — Za štampariju odgovara: Slavko Kovačić, Zagreb, Domjanićeva ulica 9.